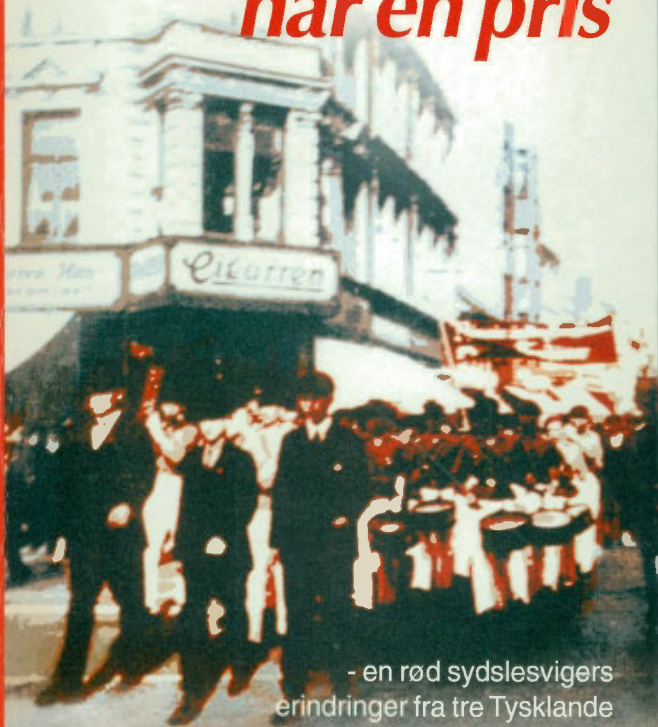

Karl Heinz Lorenzen

Holdninger har en pris

- en rød sydslesvigers
erindringer fra tre Tysklände

*Dokument, 1974
Lorenzen, Karl Heinz*

KARL HEINZ LORENZEN

x

Holdninger har en pris

*en rød sydslesvigers erindringer
fra tre Tyskland*

Udgivet af
Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig
Nr. 36
Flensborg 1997

Karl Heinz Lorenzen:
Holdninger har en pris

Udgivet af Studieafdelingen
ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig 1997

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri • Haderslev

© Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig

ISBN 87-89178-25-4

Redigeret af Inger og Knud Rasmussen,
Johann Runge og Lars N. Henningsen

Indholdsfortegnelse

Forord	7
Min barndom	9
Ungkommunist	16
Det værste sker	25
I snedkerlære i Danmark	30
Taget af Gestapo	37
Tugthusfange i Fuhlsbüttel	41
Emsland	46
Hameln an der Weser	49
Bremerförde	53
Fra tugthus til helvede	58
Dagligdag i Sachsenhausen	62
Hændelser og menneskeskæbner i en koncentrationslejr	66
Hen mod slutningen	73
Hjemme igen	82
Vore fremtidsforestillinger og den kolde krig	90
Kandidatprocessen i Flensborg	101
Sidste kapitel	105
Litteraturhenvisning	113
Personregister	115
Studieafdelingens udgivelser	118

Forord

Karl Heinz Lorenzens selvbiografi er fortællingen om et menneske, der tro mod sin overbevisning kæmpede for sine standpunkter og betalte prisen derfor.

Med baggrund i en typisk grænselandsfamilie, der havde rødder på begge sider af 1920-grænsen, voksede han op i et flensborgsk arbejdermiljø. Han kom i dansk skole, der i kulturel henseende kom til at præge ham for livet, medens han i politisk henseende fandt sit ståsted i kommunismen.

Beretningen rækker fra opvæksten i Weimartidens urolige år med forfølgelse, fængsling og sluttelig koncentrationslejr under Det tredje Rige til efterkrigstidens Vesttyskland, hvor kommunismen under den kolde krig blev mødt med forbud og processer.

Fremstillingen er et stykke »fortalt historie«, først indtalt på bånd og senere bearbejdet og redigeret i et nært samarbejde med fortælleren. Den mundtlige form er så vidt muligt bevaret i den skriftlige beretning, som den her fremlægges på tryk.

Beretningen udfylder et hul i rækken af samtidshistoriske erindringsbilleder, forfattet af danske sydslesvigere. Det er en personlig beretning, præget af forfatterens politiske holdninger. De træder tydeligt frem fra først til sidst, også når han fortæller om mindretalsledelsens politik og om forholdet mellem mindretallet og kommunisterne i 1930'erne. Beretningen er på den måde en interessant kilde. Den belyser holdninger på mindretallets venstrefløj og dens kvaler gennem tre politiske systemer. Netop som en historisk kilde og »partsindlæg« skal beretningen læses. Vor forståelse af fortiden opstår først, når mange sådanne kilder tolkes sammen til et helhedsbillede.

Karl Heinz Lorenzen råder ikke over optegnelser eller dagbøger, men han har en klar og tydelig hukommelse og har på et klart dansk sprog været i stand til at forme denne fortælling.

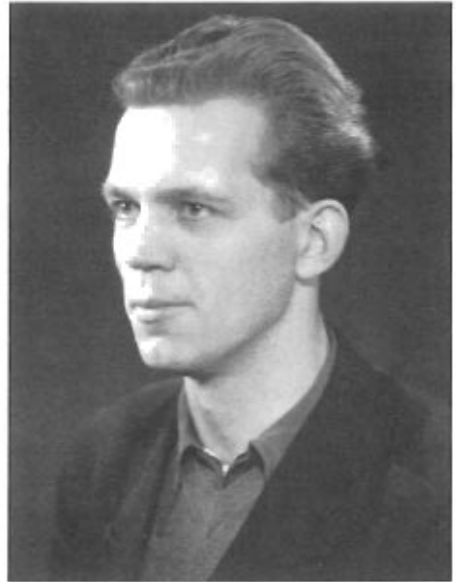
Inger og Knud Rasmussen
Kobbermøllen, oktober 1996.

Min barndom

Jeg blev født på Junkerhulvej i Flensborg d. 26. januar 1917 – altså under den første verdenskrig og mens Sønderjylland endnu hang sammen – om end under prøjsisk styre.

Min far, der stammede fra Læk, var kedelsmed på Flensborg skibsværft. Min mor var født i Bov i en familie med 13 børn. I den tid, vi taler om her, arbejdede hun på en ammunitionsfabrik i byen. Hendes mor døde tidligt, og mor blev så den person, som måtte være det faste holdepunkt for familiens liv, og hun opdrog 10 mindre søskende. Min familie er en typisk grænselandsfamilie med rødder på begge sider af 1920-grænsen, og det kom til at sætte sit præg på min udvikling. Det mærkværdige i vor generation af familien er, at min bror Martin, som er tre år ældre end jeg, og min søster Alvilda, som er tre år yngre, kom i tysk skole, mens jeg blev sendt i den danske afdeling af kommuneskolen i Skolegyde. Det hang sammen med, at jeg var meget nært knyttet til min morfar fra Bov, som boede i huset ved siden af os, i Junkerhulvej nr. 10. Senere flyttede han over til nr. 13, et alderdomshjem. Han kom hver dag og spiste med os. En tante boede i Padborg, og han tog ofte over grænsen for at besøge hende. Ved juletid lånte han heste af min onkel Heine og hentede juletræer i Padborg, som han solgte i Flensborg. Han var danskorienteret og støttede mig i, at jeg skulle i dansk skole. Det kom til at betyde, at jeg fik en helt anden udvikling end mine søskende. Min erfaring var, at undervisningen i den danske skole var præget af hensyntagen til vor sociale baggrund, og den stræbte efter at udvikle elevernes individuelle muligheder. Man tænkte anderledes end i mange tyske hjem og tyske skoler. Det er stadig min fornemmelse, at man i den danske skole betragtede os som mennesker, som os selv, mens eleverne i den tyske skole først og fremmest måtte lære at indordne sig i den større tyske sammenhæng. Jeg fik mange kammerater i kommuneskolen. De kom fra det samme arbejdsmiljø som jeg.

Vi var træskobørn, og når vi trængte til et par nye træsko, kunne vi gå til rektor Burgwald efter en seddel med et stempel på. Med den i

Karl Heinz Lorenzen. Foto 1946.

hånden gik vi til træskomageren i Harreslevgade og hentede os et par nye, som blev betalt af kommunen.

Derhjemme talte vi såmænd ikke så meget om vore forskellige skoler, det var noget, som nu engang var givet, og som vi ikke havde særlige problemer med. De skulle lære Gedichte udenad – men jeg lærte dem nu tit hurtigere end min bror, når han sad og masede med dem. Jeg sad mest i den lille stue, fordi jeg læste meget. Bøger som *Oliver Twist*, en præmie fra Duborg-Skolen – fantastiske oplevelser! Ellers blev stuen ikke meget brugt, og der blev ikke fyret til daglig om vinteren. Familielivet foregik i køkkenet, hvor vi spiste og opholdt os. Lejligheden var på tre værelser foruden køkkenet – min onkel boede i det ene sammen med alle fars fugle, som han for øvrigt tjente mere på end hos Reichsbahn, hvor han fik arbejde, da han kom hjem fra første verdenskrig. Det andet værelse var soveværelset, hvor far og mor sov i én seng, min bror og jeg i en anden, og i en tredje min søster og mors søster. Det tredje værelse var altså stuen til pænt. Vort hjem var et samlingspunkt for familien, som vi havde et nært og varmt forhold til.

Far tjente 17 Reichsmark om ugen, og han afleverede lønningsposen

i lukket stand til sin kone. Indtægterne fra fugle og høns og grise var nok så vigtige. Grise og ænder og høns holdt min far i vor have i området mellem Eckenergade og Junkerhulvej, der, hvor nu Storno ligger. Vi leverede smågrise i Rødegade, hvor der var marked, kørte dem derhen i en lille vogn, som hunden trak.

Vi var ikke fattige, men overalt omkring os så jeg den forfærdeligste fattigdom. Tættest på mig var der tante Sine og onkel Jørgen på Junkerhulvej. De var gamle og fattige og måtte leve af socialhjælp, hvilket dengang ville sige, at de havde svært ved at holde sulten fra døren. Vi købte tit lidt ekstra ind til dem. Den almindelige nød i vort nabolag, de mange arbejdsløse, der demonstrerede i Flensborg og kæmpede for det daglige brød, gjorde et stort indtryk på mig, fra jeg var ganske lille, og kom til at præge den politiske overbevisning, som ikke har forladt mig en time siden. En anden indflydelse tæt på var, at den onkel, som boede hos os, var kommunist. Han var medlem af den militaristiske del af partiet, Rot-Front-Kämpferbund, der mest lavede øvelser. Det blev ikke til min sag, jeg har altid hellere villet argumentere og overbevise end slås. Efterhånden som de nazistiske provokationer voksede, spillede de også en stor rolle for dannelsen af min politiske overbevisning. Nazismen var fjenden.

Fra den daglige snak i køkkenet erindrer jeg, at Mor fortalte om afstemningen i 1920, hvor tyskere fra alle egne blev transporteret herop, for at de kunne stemme tysk. Mærkeligt – min onkel i Padborg var nu dansk, og vi var tyskere. Men tante Sine og onkel Jørgen var danske. Dem talte jeg dansk med, og de havde små dannebrogssflag på juletræet. Jeg vidste, da jeg skulle i skole som 7-årig, at jeg ville i dansk skole, og min morfar hjalp. Jeg har altid følt mig hjemmehørende i den danske kultur og vidst, at det var bedre at bo i Danmark end i Tyskland. Det nationale som sådan har egentlig aldrig interesseret mig, det vigtigste spørgsmål har for mig altid været det sociale, rig eller fattig.

Der var andre børn fra Junkerhulvej, som gik i dansk skole. I nr. 8, hvor vi boede, boede familien Exler øverst oppe. Jens Exler kom på Duborg-Skolen ligesom jeg, og han var en overgang min spejderfører. Han blev senere en af de kendte på Niederdeutsche Bühne.

Et andet farverigt medlem af vore sammenhænge på Junkerhulvej var Ludden Lienhardt, der kunne fortælle de frygteligste røverhistori-

er, så man næsten blev bange. Sidenhen fik han et broget liv i de baltiske lande. Han dukkede op hos mig engang langt senere, da jeg havde kro i Kobbermøllen.

Jeg blev medlem af ulveungerne, og senere blev jeg spejder. Vi var med til årsmøderne og marcherede med spejderflagene frit fremme og Dannebrog rullet sammen, indtil vi foldede dem ud på årsmødepladsen ved Sortevej. Selv om det var i Weimartiden, tillod de tyske myndigheder ikke, at vi gik med Dannebrog.

I kommuneskolen i Skolegyde var mine kammerater mest fra arbejderklassen. Det var først, da jeg som 10-årig kom på Duborg-Skolen, i 1927, at jeg lærte børn fra bedresituerede befolkningslag at kende. Mange dansksindede forældre i de kredse sendte ikke deres børn til Skolegyden, fordi vi der slet ikke blev undervist i tysk. Deres børn begyndte skolegangen i den tyske kommunale grundskole og kom derpå til den private danske realskole, Duborg-Skolen. De kunne naturligvis rigtigt tysk meget bedre end vi, og de havde heller ingen problemer med dansk, fordi de hjemme talte mere dansk end vi gjorde. Vi snakkede plattysk. Forskellen mellem børnene fra den danske og de tyske kommuneskoler gav også lærerne problemer. For mig var det en stor omvæltning, men det var ikke svært at finde sig til rette.

Mit forhold til lærerne på Duborg-Skolen var meget åbent og godt. Jeg husker dem: Niels Juel Billum, Ejnar Olesen, Henrik Henriksen og Worsøe Schmidt. Og lærerinderne – Inger Ottosen og Thyra Petersen, der boede oppe ved Tivoli-Skolen. Hende besøgte jeg tit og ordnede hendes have, pakkede roser ind til efteråret og den slags. Så fik jeg en skilling for det. Det fik jeg også hos Ejnar Olesen, når jeg passede hans have, og oveni alle de æbler med hjem, som jeg kunne have i tasken. Tit var jeg inde hos dem og snakke hyggeligt.

Og der var »Dicke« Dirks, også en fin lærer. Jeg husker ikke skolen som særlig hård, men naturligvis faldt der lussinger. Jeg fik en af Heinrich Fischer engang. En anden af lærerne, som jeg aldrig vil glemme, var Peder Jensen. Han tog mig under armen i frikvartererne og gik op og ned i skolegården og diskuterede. Somme tider ville jeg nu hellere have leget, men han ville snakke med mig, for der var jo det, at alle vidste, at jeg var venstreorienteret. Jeg husker tydeligt en af hans sætninger: »Man skal tro på Gud, alt andet skal man vide!« Han prøvede på at overbevise mig om, at det hele nok skulle gå godt, hvis man bare

troede på Gud, og at jeg burde bøje mit hovede under morgensangen og bede, så ville Gud vende alt til det bedste. Men det kunne jeg nu ikke tro på. Jeg mente ikke, at man kunne klare alle de problemer, vi havde omkring 1930, ved at overlade dem til Gud i stedet for selv at gøre noget. Når jeg nu ser tilbage på alt, hvad der siden skete, og mine oplevelser i koncentrationslejren, så har jeg ikke fået mere grund til at give Peder Jensen ret.

I de år havde vi mange diskussioner om nazisme og kommunisme, både i timerne og i frikvartererne. Blandt eleverne var der også en nazist, men han plaprede bare af, hvad han havde hørt, og når man gik i diskussion med ham, så kom der ikke noget. Han havde ingen argumenter selv. Derimod husker jeg gode diskussioner med Hans Meng, en anden af skolens kendte lærere, der havde et meget godt og personligt forhold til sine elever. Han havde selv været værftsarbejder og kendte derfor arbejdernes politiske baggrund. Han sagde tit: »Karl Heinz, hvad mener du?« Han var helt klart antinazist, og uden at han var kommunist forstod han udmærket mine synspunkter. Da jeg sidenhen som snedkerlærling var på arbejde i hans lejlighed, fik vi også mangen en god snak.

Jeg har en lille erindring om, hvordan han også lærte os den rigtige måde at opføre os på. Vi var på en tur med klassen til Sønderborg kaserne, hvor vi fik middagsmad. Der blev serveret suppe med blommer i, og der sad jeg og vidste ikke, hvad jeg skulle gøre med blommostenene. Jeg sad ved siden af Hans Meng og hviskede mit dilemma til ham, og så fik jeg det råd at lægge stenene på kanten. Lidt efter så jeg de andre skæve til min tallerken og gøre det samme.

Jeg havde virkelig den fornemmelse, at jeg på Duborg-Skolen fandt forståelse for, at jeg havde min egen opfattelse – at tingene ikke ordner sig af sig selv. Jeg blev respekteret af lærere og skolekammerater, fordi jeg var politisk engageret og ikke lagde skjul på, hvem jeg var. Mine synspunkter kunne diskuteres i klassen. Det vil ikke sige, at lærerne gav mig ret, men de gav mig lejlighed til at få tidens problemer frem.

Den 1. maj 1928 pjækkede jeg fra skolen for første gang. Jeg gik nemlig med kommunisterne til deres 1.majdemonstration, der gik til Klues. Jeg må ærligt tilstå, at der ikke var mere end 30-40 mennesker, og det var blæseorkester næsten allesammen. Vi var godt en halv snes

stykker, der fulgte dem. Men da vi så kom ud til Klues, var der et stort møde derude. Jeg husker tydeligt, at det var Peter Kring, der talte. Han var den egentlige organisator af mange politiske demonstrationer i Flensborg. Jeg tror nok, at han kom sydfra. Efter mødet forærede han mig en bog – den var om Trotskij, så man kan se, at det var ideologisk overbeviste kommunister, vi havde i Flensborg på den tid. Det var første gang, jeg kom i direkte kontakt med kommunisterne. Hjemme havde jeg hørt dem omtalt med sympati af mine forældre, men de var nærmest socialdemokrater på det tidspunkt.

Da jeg næste dag mødte på skolen, var der optræk til ballade, for jeg ville jo ikke bilde lærerne ind, at jeg havde været syg, men jeg hævdede, at 1. maj var arbejdernes dag, og så blev der ikke snakket meget mere om det.

På grund af den sociale nød fik børn fra fattige hjem kakao eller mælk og rundstykker i det store frikvarter. Gårdvagtten, Niels Juel Billum, stak mig ofte tiloversbleven mælk. Jeg tror, at det var udtryk for en vis sympati. Hvis der var tre kopper mælk til overs, kunne jeg være sikker på, at han kaldte på mig, for at jeg skulle have den ene. Egentlig havde jeg ikke brug for det, for min far havde grise og ænder og høns i haven.

Vi kom fra mange sociale lag. Jeg kan huske om mine klassekammerater, at Astrid Joost kom fra Moltkegade, Prominentenstraße kaldte man den dengang, – der var Randi Cederholm, der senere havde en forretning i Nystaden, og Annelise Christensen, der kom til at arbejde på det danske konsulat, hvor jeg mødte hende, da jeg som snedker havde arbejde deroppe. Og der var min gode ven Nicolai Hansen, der dengang hed Geipel, som senere blev pedel på Christian Paulsen-Skolen.

Det skete jo af og til, at lærerne skulle have møder, eller at en lærer af en eller anden grund ikke kunne holde sin time, og så gik snakken med: »Hvad skal vi lave nu?« Det endte ofte med, at de sagde: »Vi skal have Karl Heinz til at læse en historie!« Det var jeg glad for, det var et bevis på, at jeg trods min politiske indstilling havde mine skolekammeraters sympati. Der var stor social forskel på de hjem, vi kom fra. Men jeg har aldrig følt mig set ned på eller f.eks. skammet mig over mit tøj. Jeg kan huske forskellen i vore madkasser – der var børn, som havde halve stykker mad med pålæg på – vi fra de jævne lag kendte kun til klemmer.

Gennem skolen fik jeg en ferieplads på Stevns hos Pastor Alsbo i Højerup, der hvor kirken hver nytårsnat siges at marchere et hanefjed frem mod skrænten. Der tilbragte jeg sommerferien en fem-seks år i træk. Der var en søn på alder med mig og en lidt yngre datter, som hed Nanna. Præsten tog os med ud at bade, og jeg husker, at vi klatrede ned ad en lang stige for at komme ned til Østersøen. Men det gjorde et vist indtryk på mig, når præsten kom hjem fra kirke og drejede halsen om på adskillige kyllinger og duer. Han havde hønsefarm og gjorde forretninger med det, men jeg syntes ikke, at det var rimelig foreneligt med en præsts arbejde.

Ungkommunist

Da jeg kom hjem fra Højerup i sommeren 1929, var der i Flensborg blevet oprettet en afdeling af Junge Pioniere, altså den kommunistiske børneorganisation, som jeg blev medlem af. Leder var Elsa Schirdewahn, en datter af Flensborgs kommunistiske rådmand Karl Schirdewahn, der sad i byrådet fra 1921 til 33, da nazisterne smed ham ud. Jeg mødte ham siden i tugthuset. Et halvt år efter at jeg var blevet medlem, flyttede Elsa til Hamburg, og så overtog jeg ledelsen af pionererne lige til 1933.

Vi havde lokale i et klubværelse i en kro i Harreslevgade, der hed Transvaal. I dag hedder den Club 69. Vi kunne samle et halvt hundrede børn, en del fra danske hjem. Om sommeren mødtes vi ude i skoven og legede, og ellers dansede vi folkedanse og diskuterede og sang arbejdersange. Jeg husker f.eks. denne her:

»Wenn Vater keine Arbeit hat
und alle leiden Not,
dann singen wir kein Weihnachtslied,
dann fordern wir bloß Brot.«

Eller denne:

»Trägt der Muschick seinen Puckel
viele Hundert Jahre krumm,
Schuftet für die reichen Leute -
ach, wie war der Bauer dumm!

Und dann kam der Lenin mit der
roten Fahne in der Hand.
Die Schmarotzer mußten bluten,
und der Bauer kriegt das Land.

Itscha – itschawa -
Maruschka, schenk uns Tee
aus dem neuen Samowar.«

Volksgenossen! Seht Euch die demagogischen Anträge der SPD-Vertreter aus der letzten Kollegiensitzung an! — Wo haben diese Herrschaften sich früher um die Not der Ärmsten gekümmert? — Die berechtigten Anträge der KPD für die Erwerbslosen hat die SPD abgelehnt. Das sind bittere Wahrheiten!

Die einzige Partei, die die Interessen des werktätigen Volkes vertritt, ist nur die **kommunistische Partei Deutschlands**. Volksgenossen! Nur dieser Partei könnt Ihr Eure Stimme geben. Darum wählt am 17. Nov.

Liste 2, die Liste Schirdewahn-Müller!

KPD. Ortsgruppe Flensburg, H. Müller.

Denne valgløbeseddel fra november 1929 blev udsendt af KPD i Flensburg. Det anbefales at sætte kryds ved partiets kandidater Schirdewahn-Müller. ADCB D c 61.

Vi holdt julefester på restaurant Nordkreuz i Harreslev, dengang kaldet Boxerbude. Når det var valgtider, bastlede vi sovjetstjerner, som blev forsynet med elektrisk lys og hængt op ud fra vinduerne hos kommunisterne, især i Harreslevgade. Et særlig godt sted, vi havde vor stjerne hængende, var i Nystaden på hjørnet af Junkerhulvej. Den kunne ses langt væk. Vi hjalp med til valgene og gik fra hus til hus med flyveblade. Nu havde jeg fundet den rigtige vej.

Pionerarbejdet tog min tid, og jeg kom ikke mere hos spejderne. Jeg fik efterhånden følgeskab. Jo nærmere vi kom 1933, og jo mere arbejdsløsheden steg, var der flere unge, som ikke kunne se tilstrækkelig mening i det rent nationale arbejde i mindretallet.

Det var hårde tider. I vinteren 31-32 var over 8000 flensborgere, d.v.s. hver fjerde arbejdsduelig indbygger, uden arbejde. Køerne foran socialkontorerne blev endeløse, nøden voksede og dermed også den politiske uro. Jeg husker, at unge mænd fik fem-seks Reichsmark om ugen i arbejdsløshedsunderstøttelse. De boede tit to-tre mand sammen på et værelse og betalte ca. halvanden mark hver.

Flere gange samledes de arbejdsløse til hungermarcher, hvor de vandrede fra Flensburg til Hamborg og undervejs overnattede i lader, og

hvor de ellers kunne finde husly. Marcherne begyndte altid foran Flensborg Skibsværft tidligt om morgenen. Jeg var med og så arbejderne og de arbejdsløse solidariser sig – og så gik de arbejdsløse af sted, arbejderne på arbejde, og jeg gik op på Duborg-Skolen kl. 8. Arbejderne og de arbejdsløse stod sammen, der var ikke længere så mange ansatte på værftet, og der var hele tiden risiko for at miste arbejdet. Det var ikke ballademagere, det var mennesker, der kæmpede for det daglige brød. Et par dage efter kom hungermarchen tilbage, og ved fyraftenstid samledes man foran værftet igen. Der blev holdt beretning over marchens forløb, antallet af deltagere og andet, der var værd at fortælle om, og så sluttede man stilfærdigt af og gik hver til sit.

I denne situation var der mange, også blandt de danske, der måtte engagere sig i politisk arbejde for at forandre samfundsforholdene. Men det danske mindretals ledelse var efter min opfattelse af den mening, at de voldsomme politiske opgør, der stod på, var en brydning i det tyske folk, som ikke havde noget med det danske mindretal at gøre. Man troede, at man kunne holde sig udenfor. Afstanden mellem top og basis var for stor, og mange af de medlemmer, der ville et stærkt politisk engagement, måtte gå andre steder hen. En del blev kommunister, også tidligere elever fra Duborg-Skolen som f.eks. brødrene Arnold og Peter Hermannsen fra Harreslevgade, som var medlemmer af »Sangkoret Sønderjylland«. Flere, som jeg kendte fra spejderorkestret, dukkede op hos os, således kom Karl Kestenus fra det danske spejderorkester og blev leder af kommunisternes orkester.

Der var Heinz Homann, hvis far og mor var medlemmer både af partiet og af den danske forening. Han arbejdede på skibsværftet og blev tidligt medlem af bedriftsrådet. En del år efter krigen var han medlem af byrådet for SSV. Han var meget afholdt og blev genvalgt mange gange til bedriftsrådet, fordi han tog sig af de enkelte medlemmers ve og vel. Han var helt klart dansk og rød, men han var ikke medlem af partiet efter krigen.

Venner for livet fik jeg i familien Baltzsen. Anni, senere gift Hansen, blev medlem af partiet som ung pige. Hun var overbevist kommunist, en gæv og stærk kvinde. Revolutionær arbejderpige med en stærk vilje og ikke til at skubbe rundt med. Efter krigen syede hun VVN's fane (Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes). Hun døde på Dansk Alderdomshjem i 1989.

Hendes søster Mary, gift Conrad, blev også tidligt partimedlem. Efter krigen fulgtes vi ofte ad for at dele brochurer ud, tit alle tre. Vi snakkede mere om »Arbeit und Brot für alle« end om det nationale. En tid arbejdede hendes mand for Skoleforeningen efter krigen, det var mens Helmut Leckband sad på kontoret. Begge par var i hele deres voksenalder medlemmer både af Slesvigsk Forening/Sydslesvigsk Forening og af kommunistpartiet. Der var slet ingen tvivl om, at de og de andre røde danskere havde en klar dansk national, kulturel holdning. Men kampen for det daglige brød prægede deres politiske holdning. De blev, da den tid kom, begravet uden kirkelig medvirken, jeg holdt begravelsestalen over dem alle som over så mange gamle venner. Den sidste, jeg begravede, var Anni, før min øjenssygdom gjorde det umuligt for mig at læse.

Gamle murer Borg var også danskorienteret og rød. Jeg kom i hans hjem, og vore musikere øvede sig i hans kælder. Han døde i begyndelsen af tredverne og fik en stor slået begravelse, en af de største, Flensborg havde set. Der var ca. 800 mennesker, og to kommunistiske orkestre spillede. Det var Christian Heuck, der holdt talen for ham. Borgs sønnesøn, Arne Borg, har siddet i Flensborgs byråd for SSV i mange år.

Fidde P. var formand for »Roter Sport«. Han blev efter 1945 kendt i hele Sydslesvig for sin vandrebiograf, da han viste biografier for SSF i alle landsdelens distrikter.

Andre dansksindede kommunister var Otto Dürbi fra Harreslevmark, Anton, Ferdinand og Peter Roth. Paul Soltau blev idømt en straf for »Zersetzung der Wehrkraft« af Reichsgericht i Leipzig sammen med min onkel Karl Hamester og Jacobsen, der boede i vort hus. De to sidste havde intet med danskheden at gøre. Der var mange andre, men at 80 % af Slesvigsk Forenings medlemmer i Flensborg var socialister – det er noget, nazisterne fandt på for at genere Slesvigsk Forening.

I arbejderkvarteret Tempelhof i Aabenraagade boede der mange danskorienterede kommunister. Stedet hed i flensborgsk daglig tale »Klein Moskau«. Pladsen ved Nørreport hed »Der Rote Platz«, og fra disse to steder udgik de fleste kommunistiske demonstrationer.

Det kom hyppigt til sammenstød mellem de kommunistiske arbejdsløse og politiet, således også pinselørdag 1931. Rigsdagsmand Chr.

Heuck, Willi Hannemann og Ernst Baltzersen marcherede i spidsen. Da vi var forsamlede på »Den Røde Plads« kom Polizeileutnant Fiedler og forkyndte: »Herr Heuck, die Demonstration ist verboten und hiermit aufgelöst!« I samme øjeblik fik han en på sin chakot, så den røg helt ned over øjnene på ham. Da råbte Heuck: »Arbeiter! Die Polizei will Euch provozieren. Fallt nicht darauf rein!« Der var en eller anden, vi fandt aldrig ud af hvem, der havde langet betjenten én på sin kadusen med en transparentstang. Der var ingen forrædere i nærheden. Politiet sværmede ud og ryddede pladsen, de arresterede Heuck og Fritz Peters og satte dem op på en åben politibil, hvor de stod og råbte »Rot Front!« Politiet prøvede at kniple folk væk fra pladsen. Demonstrationen varede hele dagen, fordi vi trak politiet ved næsen fra sted til sted. De fik hele tiden opringninger om, at kommunisterne var så her, så der, og når de kom frem, havde vi flyttet os til et nyt sted. På Søndertorv stormede de ind i et værtshus og væltede borde, men kommunister fandt de ingen af.

Sympatien for det kommunistiske parti var blevet stærkere og stærkere, men ingen anden begivenhed førte til så mange indmeldelser i partiet som pinselørdag 1931.

Det kom til en stor proces, »Flensburger Aufruhrprozeß« kaldte man den, hvor Christian Heuck var anklaget »wegen Landfriedensbruch«. Men man kunne ikke dømmе ham, fordi han ikke havde gjort noget. Han havde ikke opfordret til modstand mod politiet, og det var der for mange vidner på. Mens han sad i varetægtsarrest, gik vi et par gange om ugen forbi med orkestret, standsede og gav en kort pladskoncert foran fængslet. Han blev altså frikendt og løsladt og gjorde et stort arbejde i Flensborg et par år endnu. Senere kom han til Kiel og arbejdede på partikontoret, og her blev han arresteret i slutningen af 1932. Han oplevede således nazisternes magtovertagelse i fængslet. Siden blev han overført til Zentralgefängnis i Neumünster, og her blev han dræbt i sin celle i februar 1934.

Fængselsbetjentene var da blevet afløst af SA-folk, der pludselig stormede ind i cellen og slog løs på ham. I de andre celler hørte man ham skrigе og råbe, men ingen kunne hjælpe. Hans kone fik kun hans urne udleveret, hun måtte ikke se hans mishandlede krop. Han er begravet i Kiel, og hvert femte år holder vi en lille mindehøjtidelighed ved hans grav.

Flere tusinde flensborgere gik den 1. maj 1931 i demonstrationstog under mottoet »Hinein in den Kampfbund gegen den Faschismus«. I første række fra venstre ses KPD-rigsdagsmanden Christian Heuck, formanden for Rot-Front-Kämpferbund Ernst Baltzersen og Willi Hannemann. Demonstrationstoget er fotograferet på hjørnet af Angelbogade og Søndertorv.

I løbet af 1932 trak skyerne sammen, og hele vor tilværelse radikaliseredes. Det betød blandt andet, at mange socialdemokrater gik over til kommunisterne. En dag holdt kommunisterne et stort møde, ja, det vil sige, de holdt tre forskellige, for på den tid kunne kommunisterne ikke leje en stor sal, så der var både møde i Boxerbude, altså Nordkreuz i Harreslev, i Engelsby og i Slesviggade oppe ved banegården – alle med samme taler, Maria Reese, som var rigsdagsmedlem for socialdemokratiet, men nu kritiserede partiets politik. Jeg var selv med til

mødet i Harreslev, og jeg kan huske, at der røg over 70 socialdemokratiske partimedlemsbøger op på scenen. Dengang syntes jeg, at det var fint, nu finder jeg det kedeligt, at man splittede kræfterne. Maria Reeses senere livsforløb er ikke nogen god historie. Hun var en af de første, der emigrerede til Danmark efter januar 1933, men desværre kom hun ikke i forbindelse med de rigtige mennesker. Hun blev dårligt behandlet, skriver den kendte danske sagfører og forfatter Carl Madsen i sin omtale af hendes sag, og så vendte hun tilbage og lod sig misbruge af nazisterne i deres propaganda omkring indmarchen i Saarområdet i 1935. Så det er, hvad man kalder »eine unrühmliche Geschichte«.

De uhyggelige spændinger i befolkningen gjorde livet utrygt og trak skel også i landsbybefolkningen. I slutningen af 1932 blev en lærer, Fritz Langeved, fra socialdemokratiets arbejderhøjskole i Harreslev – bygningen er nu brandværnskole – skudt ned på åben gade i Harreslev. Alle vidste, at morderen var en ung nazist, søn af en lokal cykelhandler, men politiet »kunne ikke finde ham«. Fritz Langeved lå på lit de parade i lighallen ved Franziskus hospitalet, og hundreder af mennesker gik forbi. Senere blev hans lig overført til Kiel, og vi stod i spalier, da de kørte med ham. Nogen tid efter så jeg den unge mand i en Reichswehr-kolonne, der marcherede ud af Duborg-kasernen.

Vi var i en nærrevolutionær situation. En stor gruppe mennesker var udstødt af samfundet, det så man i de store demonstrationer af arbejdsløse. Der afsløredes det, hvor meget had der var mellem dem, der sad på rådhuset, og dem, der intet arbejde havde. Arbejderne havde stået sammen om at forhindre Kapp-Putsch i 1920, vi håbede at kunne forhindre Hitler også, hvis vi bare stod sammen. Og for os var der kun valget mellem socialisme og nazisme.

Egentlig havde jeg ikke indtryk af, at nazisterne var så stærke i Flensborg før 1933. De holdt til i Bellevue oppe i Nordergraben, og når de havde møde, samlede de folk til udefra, især fra Husum-Bredstedkanten. Slagtere fra Skovlund, bønderkarle mange steder fra, slagsbrødre og SA-folk. Den 17. februar 1931 kom det til et regulært slagsmål i forbindelse med et nazistisk møde i Bellevue. Heuck prøvede at tale, og nazisterne forlangte, at han skulle tage stilling til den parole, som Heinz Neumann fra Centralkomiteen havde udsendt: »Slå nazisterne, hvof I møder dem!« Heuck sagde, at det efter hans mening

var en forkeret linie, og der blev diskussion og slagsmål, da der kom en 20-30 ekstra SA-bavianer op fra kælderen. De prøvede at hale Heuck ned fra talerstolen ved benene, og der blev en farlig ballade. Mange prøvede at køre væk, men vi havde fjernet batterierne fra deres lastbiler, så de var nødt til at blive og slås. Der var sårede på begge sider, og for eftertiden blev det sværere for nazisterne at få bønderkarlene til at køre til Flensborg.

Jeg blev borgerligt konfirmeret i 1932. Ligesom til den kirkelige konfirmation var der forberedelsesundervisning, men vores foregik i socialdemokratisk ånd i Fagforeningernes Hus i Slotsgade. Selve festen, Jugendweihe, fandt sted i den store sal i Det Tyske Hus. Hele salen var fyldt, og »konfirmanderne« sad på stole foran. Der blev deklameret, sunget og holdt taler, og alle »konfirmanderne« fik en bog foræret. Min mor var der også, men uden større begejstring. Hun havde mere været for, at jeg skulle have været konfirmeret i kirken – hvorvidt det hang sammen med, at man dengang fik en pengegave fra kirken til konfirmationen, skal jeg ikke kunne sige, men pengene var jo små for en husmor. Overtale mig kunne hun i hvert fald ikke.

Jeg fik nyt tøj med korte bukser, vi købte det hos en jøde i Toosbøygade, og regningen blev afdraget med 3 Mark om ugen. Der var ingen særlig fest, men familien og naboerne kom med blomster og et slips.

Min politiske interesse havde i denne modsætningsfyldte og afgørende periode fæstnet sig i en stadig mere funderet overbevisning, og så ung jeg var, beskæftigede jeg mig mere og mere med politik. Jeg læste alle brochurerne, al antifascistisk dokumentation. En bog, der gjorde stort indtryk på mig, var »Ti dage, der rystede verden«, skrevet af den amerikanske journalist og forfatter John Reed om oktoberrevolutionen i Rusland.

Mine forældre havde aldrig prøvet at bremse min politiske interesse, og som livet blev stadig vanskeligere og situationen stadig mere tilspidset, blev de også politiske mennesker. Min mor meldte sig ind i partiet i 1931, min far senere. Mor var på kursus i 14 dage i en partiskole uden for Hamborg. Der blev holdt mange møder i vort køkken i denne tid i den mindste lokale partigruppering, Boligområde Junkerhulvej. Når der ikke var siddepladser nok, tog min mor et strygebræt og lagde det mellem to stole. Jeg husker, hvordan min far med stolthed

Karl Heinz Lorenzen (i kittel) og kollegerne hos Möbel Hinrichsen i Flensborg i midten af 50erne.

satte pærer frem fra vores have i Eckenergade. Selve møderne var jeg som regel ikke med til, jeg var jo kun ungpioner.

Min bror havde mistet sin læreplads på værftet på grund af arbejdsløsheden og havde været nødt til at tage til Hamborg for at få noget at bestille. Jeg selv havde ingen chance for at få en læreplads i 1932, men da der var mange andre i samme situation, tog Duborg-Skolen et godt initiativ og indrettede en etårig fortsættelsesklasse. Jeg var glad for at gå i skole og også for at få ekstra skolegang, men der var ingen tvivl om, at for mig var det en læreplads, der skulle stræbes efter. At få en længere uddannelse var helt uden for mine sociale forudsætninger, og jeg havde ingen tiltro til mig selv om, at jeg skulle være i stand til at sætte mig ud over dem. I løbet af fortsættelsesklassen fik jeg en læreplads hos snedkermester Christian Lange, der dengang boede i Südergraben 7. Jeg ville gerne være snedker, så jeg var meget glad, da det gik i orden. Lange havde et lille værksted, der var ingen maskiner eller særlig meget andet udstyr, så når vi skulle ud til folk at lave snedkerarbejde, måtte vi først hen i et andet værksted på Neumarkt, hvor vi fik det træ behandlet, vi skulle bruge til møbler og andet snedkerarbejde.

Det værste sker

Så skete det, vi havde været allermest bange for. Den 30. januar 1933 blev Hitlers »Machtübernahme« proklameret i Flensborg ligesom i Berlin og alle andre tyske byer. Snedkermester Lange trak mig med ind i lejligheden for at høre Hitlers tale – alle arbejdsgivere havde fået ordre på at sørge for, at den blev hørt af de ansatte – og der sad vi så og lyttede. Vi kommenterede ikke talen – havde ikke noget at sige til hinanden – sad blot tavse og trykkede.

Om aftenen var der faner og fakkeltog gennem Nørregade – for dem, der syntes, at der var noget at fejre. Senere kom det til et gevaldigt slagsmål i Kieler Anlagen, der, hvor ZOB nu ligger, og det var en lille tilfredsstillelse, at dér fik nazisterne i hvert fald tærsk. Det var så glat, at man bare behøvede at spænde ben, så lå de der.

Min familie var flyttet til Aabenraagade 30, og der fik vi husundersøgelse et par dage efter. Gestapo kom med SS-folk, men en af dem holdt sig skamfuldt i baggrunden. Han hed Cedorf og var søn af den jordemoder, der havde hjulpet os børn til verden, ja, hun var for resten også med sidenhen, da mine egne blev født. Kumpanerne vendte hele lejligheden på hovedet, men selv om de var meget tjenstivrige, fandt de ikke noget. Vi havde nok kunnet regne ud, hvad »Machtergreifung« betød, så vi havde sat nogle pæne uskadelige billeder op oven over de politiske, skriftligt materiale var bragt andetsteds hen, og det røde flag var puttet ind i en pude, som lå i en lænestol. Den sad en Gestapomand på. Jeg måtte gå med dem op til vor kolonihave. Begge vore orkestre havde øvet der i en tid, der nu syntes meget langt væk. Men der fandt de heller ikke noget. Vi vidste, hvad der kom, og havde ryddet alt af vejen.

Foruden haven havde vor familie et udflugtsmål i Kollund i Danmark. Hver søndag tog vi med fars motorbåd derover og nød livet. Far havde bygget en hytte på stranden, vi plukkede bær til at lave syltetøj af, og far fangede gode ål i massevis. Tit var moster og onkel fra Ravsted også med. Efter »Machtergreifung« blev disse ture endnu vigtigere for os, de var »Fahrt in die Freiheit«. Fars båd kom til at spille en rolle senere i det illegale arbejde.

Det varede ikke så længe, før jeg begik min første illegale handling, jeg husker ikke præcis, hvornår det var. Det var noget skriftligt materiale, som jeg bragte fra Danmark til Julius Jürgensen i Herrenstall. Jeg var for ung til at man havde opfordret mig til at være med, så jeg meldte mig selv. Jeg kan ikke huske, at jeg var bange, jeg var jo så ung, og jeg tænkte ikke på, hvad der kunne ske, kun hvad der skulle gøres.

Fra den tid husker jeg en episode fra en nazistisk demonstration gennem byen. Der var af en eller anden grund mange danskere i Flensborg, og det var nok første gang, de så Det Tredje Riges små helte komme stoltserende med faner og piber og trommer og hele den tyrkiske musik. Så de stod på fortovet og bare kiggede, og det fik de klø for. De havde ikke hørt om den ny bestemmelse, at man havde at hilse flaget, »Die Fahne«. Det danske konsulat protesterede mod disse overgreb, og Flensborgs overborgmester, Wilhelm Sievers, måtte beklage hændelserne over for konsulatet.

Jeg gik i Berufsschule (obligatorisk lærlingskole), der dengang lå i Klostergang. Hver morgen blev alle eleverne stillet op til flaghejsning, og når hagekorsfanen gik til tops, skulle vi hilse med »den tyske hilsen«. Jeg stod i bageste række mellem seks andre, der havde gået på Duborg-Skolen, og så hvislede jeg mellem tænderne: »Hænderne bliver nede!« En særbestemmelse tillod medlemmer af de danske foreninger at undlade armløftningen – når man bare turde. Der stod altid nogle mennesker på gaden og så på de unge, der ikke heilede, når det forbandede flag blev hejst.

I 1933/34 arbejdede snedkermester Lange og jeg på bygningen af den danske skole »Kirkevang« i Ladelund. En dag, da vi var på vej hjem, og jeg sad på bagsædet af hans motorcykel, så jeg på venstre side af landevejen de to gestapofolk Melfsen og Bruns. Et lille stykke længere fremme kom Ebe Urban os i møde på cykel. Han havde været medlem af vort parti og med i den forbudte organisation RFB (»Rot-Front-Kämpferbund«). Jeg lod, som om jeg ikke så ham, men jeg var klar over, at han skulle mødes med de to Gestapo-folk. På den måde fik vi opklaret, hvordan nogle af vore folk var blevet stukket, men vi foretog os ikke noget. RFB arbejdede ikke mere.

Arbejderne diskuterede naturligvis heftigt, hvad vi skulle gøre i den nye situation. Jeg husker et møde i fagforeningshuset i Slotsgade, hvor

man diskuterede generalstrejke. Kommunisterne holdning var ganske klar, at nu havde nazisterne magten, og hvis ikke vi gik direkte til modstand og lavede generalstrejke, så var alt forbi, for nazisme betød krig. Jeg husker ikke, om der var socialdemokrater, der var enige i dette synspunkt, men jeg husker i hvert fald, at det var socialdemokrater, der sagde, at Hitler nu engang var kommet legalt til magten, og nu kunne man ikke gøre andet end vente og se, hvad der kom ud af det. Og iøvrigt skulle man næppe vente så længe – der ville ikke gå et halvt år, før Hitler var færdig med at regere, for han ville lige så lidt som forgængerne kunne klare problemet 6 millioner arbejdsløse. Og så blev der ingen generalstrejke.

SPD og KPD kunne ikke arbejde sammen, fordi socialdemokraterne i Tyskland i lang tid havde været mere bange for kommunisterne end for nazisterne. Efter oktoberrevolutionen i Rusland var det fuldkommen klart, at de højreorienterede tyske socialdemokrater hellere ville være læge for den syge kapitalisme end risikere kommunisme. Det var ikke udtryk for arbejdernes holdning, for i Flensborg havde vi før 33 mange store demonstrationer, hvor socialdemokrater og kommunister, Rot Front-forbund og Reichsbanner, demonstrerede sammen. Men i socialdemokratiets ledelse afskyede man altså kommunister mere end nazister. Jeg har truffet dem sidenhen, førende socialdemokrater, i tugthuset og i koncentrationslejr, og da fortrød de, at generalstrejken ikke var blevet udråbt som det tyske folks forsøg på selv at rense sig for Adolf Hitler og hans slæng. Dengang så de ikke, at de kredse, der havde den økonomiske magt i landet, var interesserede i, at nazisterne slog kommunismen ned. Samtidig mente de at kunne udnytte nazisterne til at fremme deres egne formål. Den første verdenskrig havde ikke bragt Tyskland det »Lebensraum«, man havde forventet, men nu kom nazismen med Hitlers program for at forstørre Tyskland, at tage Ukraine, »die Kornkammer Ukraine«, som nazisterne sagde, og at indlemme olieklenderne i Baku i det tyske rige. Hitlers første planer havde retning østover, men der var mange flere. Første verdenskrig skulle have sikret Tyskland en andel i kolonirigerne, og da der ikke var blevet nogen bukser af det skind, måtte man prøve igen at opnå en ny opdeling af verden med Tyskland på absolut fremtrædende plads.

Det var ikke socialdemokraternes program, men det kan heller ikke

nu, for en tilbageskuende betragtning, undre mig alt for meget, at socialdemokraterne i 1933 ikke kunne finde deres egne ben så meget, at de kunne rejse sig til åben modstand. Det er et gennemgående træk hos dem. Se på tiden efter 1945 og kampen mod remilitariseringen. Vi var en stor bevægelse, der kæmpede imod, at der igen skulle oprettes en tysk krigsmaskine, og flertallet i bevægelsen var socialdemokrater. Men det endte med, at jeg fik 3 måneders fængsel, og socialdemokratiet svingede om, og i 1955 havde vi igen soldater i Tyskland. De socialdemokratiske forsvarsministre, vi har haft siden, har såmænd ikke været til at kende fra de konservative. Det siger også meget, at selv Willy Brandt gik ind for Berufsverbot, da det blev oprettet. Kurt Schumacher kaldte os rødlakerede fascister. Og det var os, der reddede hans liv. Man har altså til stadighed slået ned på de venstreorienterede – ikke lært tilstrækkeligt af tiden under nazismen.

Dengang var vi alle forfulgt, og vi lovede hinanden, svor hinanden med håndslag, at vi i fremtiden altid ville stå sammen og forhindre en drejning mod højre. Jeg forstår ikke socialdemokraterne. Men måske forstår jeg i hvert fald, at de har forladt socialismen, når ledende socialdemokrater udtaler, at de overhovedet ikke har noget at gøre med Karl Marx og Friedrich Engels. Den tidligere forsvarsminister Apel sagde, at eftersom han kom fra kirkelige kredse, så kendte han ikke noget til marxisme og socialisme. Jeg må undre mig over, at han så kan være socialdemokrat, men at socialdemokraterne ikke havde en klar holdning i 1933, det kan desværre ikke undre mig.

Da generalstrejken ikke blev til noget, måtte strategien lægges helt om. Der var mange antifascister i Flensborg, som havde lyst til at gå til angreb på nazisterne, men de kommunistiske ledere i Flensborg sagde, at det skulle man holde fingrene fra, det med de spredte revolutionære småaktiviteter. Jeg ved, at der var mange, der gik med pistol i lommen og ventede på en gunstig lejlighed, men det lykkedes at forhindre, at der skete voldelige ting, som kun ville have givet nazisterne påskud til overgreb mod befolkningen.

Skruen drejede dybere og dybere i bund, og demokratiet ophævedes ved rigsdagsbeslutning. Mange socialdemokratiske rigsdagsmedlemmer var allerede blevet arresteret sammen med kommunisterne, de, der var tilbage, havde mod til at stemme imod »Ermächtigungsgesetz«. Men den blev vedtaget med et overvældende hitlerunderdanigt flertal,

og derefter stod fagforeningerne for tur. Også i Flensborg var fagforeningerne blevet forbudt 2. maj 1933, og mange fagforeningsfolk blev arresteret. Vort fagforeningshus i Slotsgade fik navneforandring til »Haus der Arbeit«.

I snedkerlære i Danmark

I mit personlige liv kom der også forandringer. I foråret 1934 måtte gamle Lange sige til mig, at værkstedet var i vanskeligheder, da han ikke længere kunne få arbejde, og slet ikke nok til at beskæftige en lærling. Lange var dansk, og da de danske ikke havde meget arbejde at fordele i den tid, og han som dansksindet ikke fik arbejde for de tyske skoler, måtte han sende mig bort. Han gjorde et stort arbejde for at skaffe mig en anden læreplads og henvendte sig blandt andet til Haandværkerforeningen – den eksisterer den dag i dag under navnet Erhvervsforeningen. Herfra satte man en annonce i danske aviser, og det gav resultat, så jeg i 1934 kunne fortsætte min lære hos snedkermester Max Nendel på Haderslevvej i Kolding. Jeg flyttede til Danmark.

Det varede nu ikke mere end tre kvart år, for den læreplads viste sig at være noget speciel. Jeg boede i mesters hus, fik kost og logi, men ikke en øre i lommepenge. Dem tjente jeg hos hans datter, Musse Nendel, der skulle giftes og samlede udstyr. Om aftenen, søndag formiddag og i alle mine fritimer stod jeg i værkstedet og lavede møbler, »antikke« møbler, til Musse. Men mester var nervøs på grund af dårlige økonomiske forhold, og han var altid i gang med os lærlinge for at drive os til at bestille mere. I huset ved siden af lå avisen »Socialdemokraten«, og når mester skreg op, lukkede jeg vinduet op, så de på avisen kunne høre, hvad der foregik. Det kom der en artikel ud af: »Snedkermesteren og lærlingene«.

En dag hen på sommeren 1934 begyndte han at slå. Først gik det ud over den yngste lærling, og hen på formiddagen gik det ud over den anden lærling, og om eftermiddagen begyndte han med mig. Jeg sagde helt klart til ham, at den slags med vold over for lærlingene ville vi ikke vide af, og så spyttede han mig lige op i ansigtet. Jeg reagerede helt unormalt, det var overhovedet ikke min mening, men jeg slog ham én lige på næsen, smed mit forklæde på høvlebænken, og så rendte jeg ud af værkstedet. Jeg gik hjem på Haderslevvej og op på mit værelse på kvisten for at pakke mit tøj sammen. Det gik så hurtigt, at jeg ikke

fik det pakket rigtigt sammen, og jeg tabte noget på trappen. Så kom Musse Nendel ud: »Karl Heinz, hvad er der dog med dig?« »Jo«, sagde jeg, »jeg kan ikke holde ud at være her længere.« Hun fik fat i mig og slæbte mig ind til sin mor. »Jamen du ved jo nok, at Far ikke har noget at sige herhjemme,« – og jeg sagde, at det vidste jeg nok, og jeg havde det meget godt herhjemme, men jeg skulle jo være sammen med mester hver dag på værkstedet, og nu havde han spyttet mig i ansigtet. »Hvad har han!«. »Jo«, sagde jeg, »han har spyttet mig lige op i ansigtet, og så slog jeg ham én på næsen, og nu går jeg«. Mester kom hjem og fik besked på at holde mund, og så snakkede de frem og tilbage med mig, men det ændrede ikke på min beslutning. Han var et umuligt menneske.

Hans spisevaner generede mig også. Engang kom vi hjem fra et længerevarende arbejde og skulle spise sammen, de andre var færdige. Pludselig begyndte mester at spise sovs og kød og kartofler med alle ti fingre, så jeg sprang op og tog min tallerken og gik ud i køkkenet, hvor konen og datteren var ved at vaske op, og så sagde jeg, at sådan et svin kunne jeg ikke spise sammen med.

Han var ingen dansker. Han stammede fra Berlin, men var blevet hængende i Danmark på en eller anden måde efter første verdenskrig og var blevet dansk statsborger.

Jeg blev i Kolding en tid endnu, fordi jeg var blevet medlem af Danmarks Kommunistiske Ungdomsforbund. I 1934 var det mig, der åbnede DKPs 1. maj-møde fra slotstrappen. En af de kendte af vore folk talte, det var Richard Jensen, søfyrbødernes formand. Han fik en sær skæbne og kom senere i strid med DKP, men jeg husker ham fra dengang, som han stod der på slotstrappen, stor og kraftig, og lignede Christian Heuck fra Flensborg, mens han råbte: »Vi vil ikke være læge for den syge kapitalisme, vi vil give dem en saltvandsindsprøjtning, så de går ad helvede til!« Sådan husker jeg Richard Jensen i Kolding i 1934.

Under mødet kom nogle kammerater hjemmefra og klappede mig på skulderen. De var søfolk og lå tilfældigvis i havnen. De var meget tilfredse med mødet men sagde: »Oh Mensch – vertäl dat bloß nich to Huus!« (- mand, det skal du ikke fortælle hjemme).

Der var nok at gøre for en ungkommunist – såmænd også at organisere gåse- og andespil. Jeg husker mange oplevelser – f.eks. da jeg del-

Karl Heinz Lorenzen med kammerater 1934. Yderst til venstre ses Karl Bøvadt, yderst til højre Heinrich Bøvadt, bagved i midten Karl Heinz Lorenzen, bagest til højre med filthæt Dieter Bøvadt.

te materiale fra Dansk Kommunistisk Ungdom ud til et tysk møde på Knivsbjerg. Det faldt ikke i særlig god jord.

Jeg fik at vide, at jeg kunne komme tilbage til min gamle snedkermester, Christian Lange, så jeg vendte tilbage til Flensborg. Han havde i mellemtiden fået mere arbejde og var flyttet op i Rivesellgade i nærheden af Adolf-Hitler-Schule, der nu er gymnasium og omdøbt til det mere holdbare navn Goethe-Schule.

Mit tidligere politiske foreningsarbejde var umuliggjort efter 33, men jeg fandt sammen med mine danske kammerater igen, og jeg og andre, der tænkte som jeg, fandt et fristed i den danske ungdomsforening. Der var stor tolerance hos de danske, og jeg mærkede ikke noget til, at en kommunist skulle være uønsket. Det var først efter 1945..... Vi kom sammen i »Hjemmet« i Mariegade. Lederen af »Hjemmet« var gamle Bøvadt. Han havde den allerbedste forbindelse til mindretallets arbejdere og udførte et stort arbejde i den stærkt socialt betonede dan-

ske begravelseskasse. Hans sønner Dieter og Hein og Kalli havde jeg et nært venskab med. Dieter faldt i krigen. Der blev diskuteret meget i »Hjemmet«, og jeg husker tydeligt, hvordan Tage Jessen, journalist ved Flensborg Avis, gjorde et meget stort stykke arbejde for at orientere ungdomsforeningens medlemmer om den politiske udvikling og skærpe deres bevidsthed. Når han kom på »Hjemmet«, stod der altid én på vagt, om der kom nogen fra Gestapo. Jeg var stolt over, at han ville diskutere vigtige og farlige ting med os, og der var ingen i den kreds, der sladrede. Jeg havde en fornemmelse af ham som en ung mand, men det var han egentlig ikke. Vi kunne diskutere alting med ham. Både arbejdsløsheden generelt og vore personlige problemer med den. Han var os til stor hjælp og satte sig ind i den enkeltes sag. Hans sympatier var klart på arbejdernes side. Vi talte om dagsaktuelle spørgsmål – jeg husker, at vi diskuterede den første nazimarch gennem byen efter nazisternes magtovertagelse. I det hele taget var det et emne, der ofte var fremme, vores vanskelige situation som unge mennesker under nazismen. Han var en væsentlig person for os – vores rådgiver.

Pastor H. F. Petersen arbejdede på samme linie. Jeg lærte ham at kende på »Hjemmet« som en mand, der stod på arbejdernes side og kunne mere end at være præst. Pastor Noack havde jeg ikke samme indtryk af.

Vi foretog os en masse sammen i ungdomsforeningen ud over at diskutere politik. Vi dansede folkedans med Charlotte Petersen, som senere kendtes bedst under navnet Lotte Schubert. Jeg fik lavet et bobspil på værkstedet og slæbt det ned til »Hjemmet«, hvor det blev flittigt brugt. Om vinteren spillede vi dilettant. Vi øvede hjemme hos journalist Jensen i Frederiksdal 40, hvor jeg kom meget, både som snedker og i min fritid. Engang spillede vi en komedie, hvor jeg skulle hælde en spand vand over en af de andre, og jeg kan huske, at Ingrid Nørgaard – dengang Jensen, hun er datter af journalist Jensen – sagde: »Hæld du bare til, Karl Heinz!« Det gjorde sig gevaldigt for en fuld sal på Flensborghus.

Desuden husker jeg Martha Nissen, som siden blev dansk børnehaveleder i Kappel, og Henrik Paulsen, der desværre blev dræbt ved en kørselsulykke i Kolding. Vi holdt en lille mindehøjtidelighed for ham i »Hjemmet«. Pastor H.F. Petersen spurgte mig, om jeg ville holde tale

for Henrik, som var kommet meget i mit hjem, men det syntes jeg nu, at H. F. skulle gøre.

Bernhard Hansen kom i »Hjemmet« og lavede sjov og ballade. Engang kom han forklædt og lavede en sketch om den gamle kone, der »pust´ æ lamp u´ mæ æ ræv«.

Vi unge var meget sammen og havde mange ture til Sønderborg og andre steder i Danmark, hvor vi kunne trække vejret friere. Jeg kan huske engang ved grænsen, da en af Gestapo-folkene, som sad og kontrollerede pas, sagde til Bøvdadt-drengene: »Kommer I sammen med sådan en kommunist?« Så svarede de: »Karl Heinz er vores ven, og det har han været længe.« Jeg mærkede tolerance og åbenhed og ikke aggressivitet over for min politiske holdning.

Men jeg beklagede dybt, at mindretallet gjorde så lidt for at holde sine unge væk fra nazisterne og deres uniformer.

Jeg må sige, at jeg er aldrig kommet over skuffelsen over, at de danske gjorde så lidt. Der var stor interesse i danske kredse for vore synspunkter, og det var sådan, at 60-70 % af børnene i vore organisationer og klubber var elever på de danske skoler. Selvfølgelig har der været den ene eller anden, der gik i den gale retning, men mange flere kom til os. At man i Slesvigsk Forening mente, at man skulle dukke sig og håbe, at det snart gik over i stedet for at diskutere og protestere mod nazismens farer – det skuffede mig.

Mine venner vidste godt, at jeg arbejdede illegalt. Den antifascistiske modstand var allerede kommet i gang et par uger efter 30. januar 1933. Der blev bragt oplysningsmateriale over grænsen fra Danmark, og det varede ikke længe, før det meste af vort materiale blev skrevet og produceret af tyske emigranter, der havde været nødt til at flygte til Danmark. Vort arbejde kom til at bestå i dels at fragte deres antinazistiske modstandsskrifter fra Danmark til Tyskland og få dem fordelt – og dels i at hjælpe nye flygtninge over grænsen den anden vej. Jeg havde på eget initiativ været med til at bringe tryksager fra Danmark, men da jeg kom hjem fra min læretid i Kolding og var blevet 17 år, blev jeg opfordret fra partiet til at være med i det antifascistiske modstandsarbejde. Meget af materialet kom over Flensborg fjord i min fars motorbåd, han vidste først klar besked senere, men min mor var med på det hele fra begyndelsen. Trafikken nordpå ordnede vi i vor gruppe på den måde, at vi gik på politistationen og købte et 3-dages pas, det kunne

man få dengang for 10 Pfennig, og det eneste illegale var så, at vi ikke brugte det selv, men gav det videre. Det var naturligvis begrænset, hvor ofte en person kunne gøre det. Der var mange, der skulle over, ikke blot flygtninge, men også kurerer og folk, der skulle til møde og ikke kunne rejse i deres eget navn. Kun en gang har jeg brugt motorbåden til at sejle flygtninge over med. Min far havde forbudt det, og jeg ville ikke rode ham ind i alt for meget. Men en dag bad kammerater i Danmark mig om at skaffe en kvinde over, Gretha Buermeister, hun sad i fængsel i Fuhlsbüttel og var gravid i ottende måned. Hendes mand havde begået selvmord ved at springe ud af vinduet i forhørslokalet. Nu fik hun orlov fra fængslet for at føde sit barn, og så lykkedes det mig at få hende og hendes to børn over grænsen i fars motorbåd. Hun blev senere gift med Herbert Wehner, dengang kommunist, senere en af Forbundsrepublikkens ledende socialdemokrater.

Men det blev for farligt at sejle folk over Flensborg fjord, og grænseovergangen måtte vi også holde op med at bruge illegalt. De fleste danske toldere var helt på vor side og kom med venlige bemærkninger, men der kom naturligvis også stikkere i den flok, så vi måtte passe på. Senere brugte man at køre folk ud vestpå med motorcykel til omkring Ladelund og så skaffe dem over den grønne grænse der. Eller de kom af sted med fiskerbåde fra Ekernførde.

Mens alt dette her stod på, passede jeg naturligvis mit daglige arbejde og min lære, og jeg kunne se frem til at aflægge svendeprøve i 1937. Men inden den tid trængte jeg til lidt mere skolegang, det var især regning, det kneb med, og så kom jeg på Danebod Højskole i 1936. Frede Terkelsen var forstander, og han og lærerne var udmærkede mennesker, som jeg fik et godt forhold til og lærte meget af. Jeg var der for at lære til min svendeprøve, så jeg diskuterede ikke så meget partipolitik, men selvfølgelig kunne jeg ikke lade være med at diskutere de mange problemer, vi lige syd for grænsen stod op til halsen i, og at opfordre til, at alle bevidste mennesker bekæmpede den brutale nazisme. Men jeg sagde det ikke som kommunist. Jeg husker, at jeg engang på et elevmøde sagde, at jeg vidste meget om nazismen, men min mund var lukket, og nøglen lå syd for grænsen. For en tilbageskuende betragtning kan det nok undre mig, at der ikke i undervisningen blev taget emner op, som berørte den uhyggelige udvikling i Tyskland, som bare tre år efter skulle rive verden med sig i katastrofen. Man havde sin

skoleplan at køre efter, og den havde ikke noget med politik at gøre, tilstandene nogle kilometer borte syd for grænsen var som ikke-eksisterende for livet på Danebod Højskole. Alligevel satte jeg som sagt megen pris på lærernes menneskelige egenskaber og var meget glad for opholdet. Det var forbi den 23. december 1936, og jeg cyklede hjem til jul.

Taget af Gestapo

Jeg havde sendt min kuffert med rutebil og skulle hente den i Kruså dagen efter, juleaftensdag. Om aftenen den 23. gik jeg hen til lærer Dirks og mødtes med min veninde Ida, som var tjenestepige der i huset, og vi spadserede en tur sammen i Duborg-kvarteret. Jeg kan godt se bagefter, at jeg må have været godt tosset ikke at ane uråd, for der var to mænd, der interesserede sig rigeligt for os. Næste dag, da jeg tog til Kruså efter min kuffert, blev jeg arresteret af Gestapo ved grænsen. Tolderen spurgte mig, hvad jeg skulle over grænsen efter. »Jeg skal hente min kuffert«, svarede jeg. »Nå«, sagde han, »nej det bliver der nu ikke noget af«, og så tog han telefonen og ringede til Flensborg. Jeg hørte ham sige: »Her er toldstationen – vi har taget Lorenzen.« Så sagde han, at jeg skulle sætte mig ned og vente, og det gjorde jeg – der var ikke så meget andet at stille op. Det varede ikke længe, så kom Melfsen, en af Gestapo-folkene i Flensborg, og tog mig med i bil til politistationen, dengang som nu beliggende på Norderhofenden. Undervejs spurgte han mig, om jeg kendte noget til illegalt arbejde over grænsen, og det svarede jeg selvfølgelig nej til. »Na ja«, sagde han, »så venter vi til efter jul, så skal vi nok komme i snak om det, vi har på dig«. Jeg kendte godt Melfsen. Han og en anden Gestapo-mand, Bruns, havde haft det med at komme til Kollund og holde øje med os, når vi nød vore fridage – de følte sig sikkert også godt tilpas i Danmark.

På stationen blev jeg overgivet til vagtmester Mehl, og inde på hans kontor måtte jeg aflevere mine snørebånd og min livrem, så jeg måtte holde bukserne oppe med hænderne – og så blev jeg sat ind i en af cellerne. Jeg var den eneste i arresten på det tidspunkt, og jeg følte mig også temmelig alene. Hen på eftermiddagen kom Mehl ind til mig med en tallerken med lidt nødder og juleknas, hvad jeg ellers fik at spise, husker jeg ikke, men det var jeg nu heller ikke så interesseret i. Jeg sad jo og tænkte på min mor og far, og om de havde fået at vide, at jeg var blevet taget. Men det værste, jeg havde at spekulere på, var, at jeg ikke vidste, hvor meget Gestapo vidste om mig, for på det tidspunkt havde jeg ingen anelse om, hvem den forræder var, der havde angivet mig til

Gestapo. Det viste sig, at stikkeren var Georg Meissner, en gestapomand, som det var lykkedes at sno sig ind i det kommunistiske parti i Haderslev gennem bekendtskab med en datter af en af partikammeraterne, så han vidste virkelig meget om os. Det mærkværdige er, at da han engang var på besøg hjemme hos os, sagde min mor bagefter: »Hvem var det? Det er helt bestemt en forræder, ham skal du holde fingrene fra!« Men jeg slog det hen og hørte ikke efter, hvad hun sagde, for jeg vidste nok, at inden en mand kom ind i illegalt arbejde, var hans forhold blevet prøvet meget nøje, så han måtte være god nok. Men min mors menneskekundskab anede altså bedre.

Det var en sær jul – helt alene uden besøg og selvfølgelig uden advokatbistand. Men der var jo ikke andet at gøre end at affinde sig med det og forsøge at indstille sig på at klare det, der ville komme. Anden juledag hørte jeg pludselig min mors stemme, hun prøvede meget energisk at overtale nogen til at slippe mig ud eller i hvert fald lade hende komme ind til mig. Hun var en stærk kvinde med faste overbevisninger, som hun levede sit liv efter uden at bøje sig for autoriteter, men denne gang kunne hun ikke klare dem. Vi fik ikke set hinanden. Ellers husker jeg ikke juledagene i arresten så nøje, de var grå og triste, og der kom så mange af samme slags derefter. Jeg kom kun ud af cellen, når jeg gik min ensomme gårdtur, eller når jeg blev hentet til forhør. Men Mehl var flink imod mig og lod mig et par gange komme ned i køkkenet og skrælle kartofler.

Det var Hans Hermannsen, den lokale gestapochef, der forhørte mig. Han sagde til mig: »Enten svarer du på, hvad vi vil vide, eller også kommer du ud at grave tørv i 14 dage eller 3 uger, og når du så kommer tilbage, så svarer du på meget mere, end vi spørger dig om«. Jeg lyttede nøje til spørgsmålene og svarede på det, jeg mente ikke betød så meget. Jeg indrømmede, at jeg havde været i Kolding og snakket med folk der, men jeg nægtede, at jeg nogen sinde havde været med til illegalt arbejde. Det kunne vi ikke blive enige om, på det tidspunkt kunne jeg jo ikke vide, at det var Meissner, der havde sladret, og han vidste virkelig meget om vores gruppe.

Efter juledagene blev flere af mine venner indsat, og i begyndelsen af januar blev jeg flyttet fra politipræsidiets til fængslet i Südergraben. Meissner havde leveret færdigt arbejde og angivet ikke blot mig og brødrene Hermannsen fra den illegale gruppe, men også mennesker,

han som agent provocateur havde lokket ind i omkredsen af-vort arbejde. Der var frisør Schmidt, og der var Richard Rogahn og hans mor. Fru Rogahn havde engang givet Meissner 20 Mark, som hun bad ham tage med til en anden søn, Heinrich, der arbejdede i Kolding. Det blev udlagt som støtte til landsforræderi – hun fik 3 års tugthus.

Retsforhandlingen – eller hvad man skal kalde det – var i juni 1937. Jeg var anklaget for forberedelse til højforræderi, og statsadvokaten, der kom fra Hamburg, forlangte 10 års tugthus til mig, 8 år til brødrene Hermannsen, og 3 år til alle de andre. Jeg havde en forsvarer, som kom i civil, men med et stort flot hagekors på, så det var ikke svært at se, hvor jeg havde ham. »De må sige den fulde sandhed,« sagde han. Jo, men det havde jeg skam allerede gjort. »De må fortælle meget mere endnu,« sagde han. »Kun når De siger alt, kan jeg hjælpe Dem.« Jeg indrømmede naturligvis det, de havde vidneudsagn eller beviser på, og ikke andet. En lørdag i juni blev retten sat og skyldsspørgsmålet afgjort, om mandagen blev straffen udmålt. Og med den ejendommelige nazilogik erklærede dommeren, at i mit tilfælde kunne man ikke helt følge Meissners vidneudsagn, for jeg havde jo tilstået på nogle punkter. De andre derimod havde ikke tilstået noget som helst, så de måtte anses for at være særlig forhædede, og i deres tilfælde fulgte man Meissners beskyldninger til punkt og prikke. Jeg fik 5 års tugthus, brødrene Hermannsen 6 og 8, de andre 3 år. Domsafsøgelsen var mandag eftermiddag kl. 16, men jeg blev allerede underrettet lørdag nat, da en af vagterne låste min dør op, hvad der var strengt forbudt. »Nicht traurig sein, Karl Heinz,« sagde han, »du får ikke 10 år, du får kun 5, det ved jeg allerede.« Han hed Kalli Brodersen og var meget flink, selv om han var SS-mand. Han havde allerede en gang før lukket min dør op en søndag eftermiddag, da der ikke var andre vagtmestre i huset, og så sagde han: »Karl Heinz, nu går du ikke ind til brødrene Hermannsen, for det må du jo ikke. Jeg sidder på trappen og passer på.« Og så sad vi tre sammen og snakkede om, hvad vi skulle sige i retten. Men det var jo for sent, der var intet mere at redde. Der var overhovedet ingen beviser mod Arnold og Peter – alligevel gav den juridisk uddannede dommer dem 8 og 6 års tugthus.

Mens vi endnu sad i fængslet i Flensborg og ventede på at blive tugthusfanger, kom en dag en gammel værkmester, som havde med fangerens arbejde at gøre, ind i min celle. Han var gammel marineofficer,

hvidhåret og hvidskægget, og han satte sig med tårerne løbende ned over ansigtet og græd over, at sådan en 19-års knægt som jeg skulle 5 år i tugthuset uden at have slået nogen ihjel eller lavet noget andet slemt. Men jeg kunne ikke bruge hans tårer til noget. Han fik mig selv til at græde, og min mor havde lige været på besøg – hun havde også grædt. Jeg bad ham om at holde op at flæbe og gå sin vej og ikke gøre mig livet mere besværligt, end det var i forvejen.

Tugthusfange i Fuhlsbüttel

Og så en skønne dag skulle vi transporteres til tugthuset i Hamburg-Fuhlsbüttel. Politiet kørte op med en åben lastbil og grüne Minna, salatfadet, og de ville sætte mig op på lastbilen. Men så kom overvagtimesteren, Benzien, og han sagde: »Der Bube kommt da runter!« (Knægten kommer ned!) Han fandt ikke, at der var nogen grund til, at jeg skulle køres gennem min hjemby på en åben bil som tugthusfange. I det hele taget var de fleste af de gamle vagtmestre i fængslerne og tugthusene helt i orden. De var gamle socialdemokrater og gjorde, hvad de kunne, for at gøre vore forhold så tålelige som muligt. Og jeg må sige, at så længe jeg sad i Fuhlsbüttel, havde jeg det så godt, som en indespærret nu engang kan have det. Fængslerne var åbenbart et område, som nazisterne havde glemt at rydde op i, men efterhånden blev der ansat folk med den rigtige nazistiske indstilling, og dem var de gamle meget bange for. De mindede os altid om, at vi endelig skulle lade være at snakke til dem, når de unge nazister var i nærheden. Når vi var alene med dem, var alt i orden.

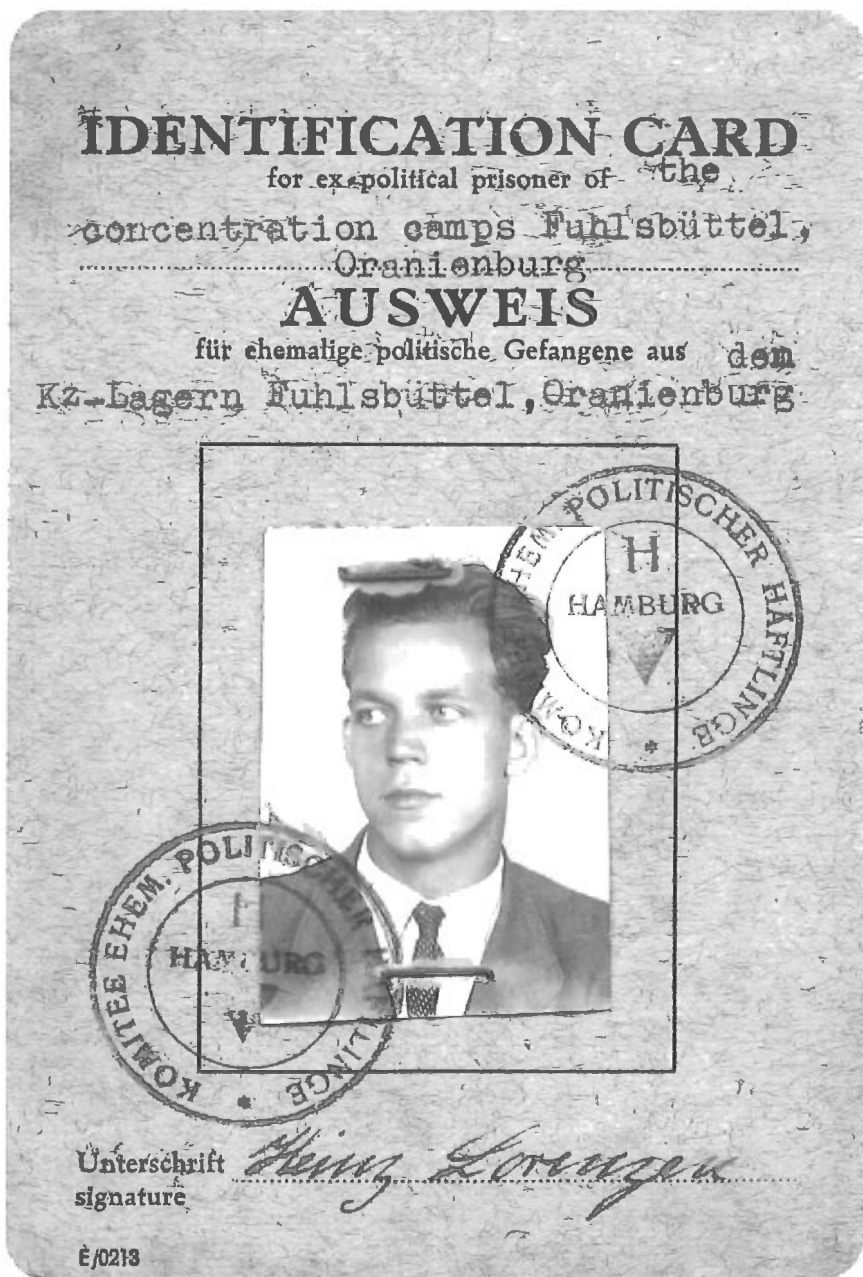
Jeg blev anbragt i en celle i afdeling C på første sal. Den allerførste vagtmester, der kom ind, hed Grabsch. Han satte to spande vand ind i cellen og sagde: »Nu skurer du, til gulvet er hvidt!« Det var af asfalt. Jeg sjaskede lidt vand på gulvet, så det var vådt over det hele, og så var han tilfreds. Så blev jeg sat til at knytte bast. Hver gang døren blev låst op, og der kom en vogter ind, skulle man springe op, slå hælene sammen, lukke vinduet, slå hælene sammen igen, stå ret og sige – i mit tilfælde: »Karl Heinz Lorenzen – tugthusfange – 5 år for forberedelse til højforræderi.« Om der så kom nogen tyve gange om dagen, skulle man hver gang gøre det samme. Det var en velkalkuleret ydmygelse for at pille vor selvagtelse ned og vise os, at vi ikke var noget som helst.

En dag kom en vagtmester, der hed Asmus, og han standsede mig midt i remsen og sagde: »Nej nej nej – når jeg kommer, så lad være med det der.« Og så fortsatte han: »Du er den yngste her i huset, og jeg vil have dig ned på snedkeriet. Politichefen vil ikke have det, for der er

så mange kommunister, og han er bange for, at der vil du bare lære at blive mere radikal, men det skal jeg nu nok få igennem.« Bare to timer senere gik døren op, og jeg begyndte automatisk på min remse, men det var Asmus igen, og han gentog: »Hold så op med det der, og pak dine sager og kom med mig.« Jeg kom ned i A-fløjen i stueetagen. Det var håndværkerfløjen, og jeg kom i celle sammen med to gamle kriminelle snedkermestre, som jeg ikke var særlig glad for at være sammen med, men det varede heldigvis kun et par dage, før jeg blev flyttet sammen med et par kammerater. Så snart jeg var installeret, tog Asmus mig med ind i en celle, hvor der blev skåret brød til hele huset, og Asmus sagde så til den fange, der var i gang derinde: »Her er Lorenzen, han kommer herind hver eftermiddag, når han har fyraften. Og du har at sørge for, at han har brød!«

Sådan kom jeg til at arbejde både med brødsækning og i snedkeriet og også med forefaldende snedkerarbejde rundt om i fængslet, hvilket gav mig en meget fri stilling. Så jeg kunne rende rundt omkring og sige til en vagtmester, om han ville være så venlig at låse op til en celle, og så låste han efter mig og låste op, når jeg gav besked om, at jeg var færdig og ville ud igen. På den måde kunne jeg besøge alle partikammeraterne og sørge for, at de havde noget at spise. Det var nu ikke sådan, at man ligefrem manglede mad, det var mest skråtobak og cigaretter og den slags, der var mangel på.

En dag sagde en af kalfaktorerne, det var dem, der sørgede for mad og rengøring og alt det, der under normale forhold kaldes husligt arbejde: »Hør snedker, du er fra Flensborg, ikke? For der sidder en flensborger på C 20 og er meget ulykkelig.« Jeg gik op at se til ham, og så var det tidligere medlem af Flensborgs byråd Karl Schirdewahn, hvis datter var formand for ungdommerne før mig. Han sad og knyttede bast, som jeg også havde gjort i de første dage, og det er et meget væmmeligt arbejde. Han var sandt nok meget alene og ulykkelig. Jeg spurgte ham, hvorfor han ikke var i snedkeriet, og han svarede, at værkmeesteren havde været der, men Schirdewahn var for gammel, de ville ikke have ham. Så fik jeg vagtmesteren til at lukke mig ud, og oven i købet måtte han gå med til at låse mig igennem tre porte og mobilisere tre vagtmestre, så jeg kunne komme over i værkstedet, der ikke lå i tugthuset, men i mandsfængslet. Derovre fik jeg så samlet en masse gammelt skrammel sammen, og så sagde jeg til vagtmesteren, at der var alt

Kral Heinz Lorenzens identitetskort som tidligere KZ-fange fra lejren i Fuhlsbüttel. 1946.

for meget arbejde til, at jeg kunne klare det alene. »Det er du sandelig nødt til,« sagde han, »for jeg har ikke flere folk.« »Jamen, jeg har selv fundet en,« sagde jeg, og så snakkede jeg godt for mig, indtil Meister Neukamp lod sig overtale til at hente sit store nøglebundt, og så hentedede vi Schirdewahn med det samme. »Og så kunne du også lade ham bo i min celle, nu vi er i gang,« sagde jeg, »han er fra Flensborg.« »Nå sådan – ja så forstår jeg det hele,« sagde Meister Neukamp. Bedstefar kom med i min celle, og jeg kan huske, at jeg startede med at få ham vasket, især hans Kejser-Wilhelm-skæg. Han havde været ved at opgive sig selv, gamle Schirdewahn, og det må man ikke i et tugthus.

En dag fik jeg at vide, at hans datter Elsa kom på besøg, og så smuttede jeg ned i fængselsgården, som hun skulle gå over, med mit værktøj i hånden. Da hun kom, gik jeg et par skridt bag hende og sagde: »Elsa, gå roligt videre og lad som ingenting, så kan vi snakke lidt.« Jeg kunne fortælle hende, at hendes far arbejdede på snedkeriet og havde det godt, det var nemlig strengt forbudt for ham at fortælle hende, hvor han arbejdede, og en vagtmester ville overvåge deres samtale. Der var ingen, der opdagede os, så vi kunne også stå et øjeblik på gangen og tale sammen, og jeg hørte lidt nyt udefra. Vi har mødt hinanden siden – sidst så jeg hende for nogle år siden i Dortmund, og da talte hun også om, hvor forskrækket hun blev dengang, da hun hørte min stemme. Hun vidste slet ikke, at jeg sad i Fuhlsbüttel.

Der var stor forskel på fængsel og tugthus. Fanger, som var idømt straffe på et halvt år op til et par år, sad som regel i fængsel, i tugthuset sad de med de lange straffe, op til livsvarigt, og dertil kom, at tugthusfanger blev frataget deres almene ære og hæderlighed (Ehrverlust). Men det blev faktisk til i praksis, at vi blev behandlet en del bedre i tugthuset end i fængslet. For vi skulle være der længe, og der var en hel del skrappe drenge, som vogterne ikke brød sig om at komme på den forkerte side af. Der var en farlig ballade en dag, da det pludselig gjaldede ned oppe fra tugthusgangen på tredje sal: »Halløj A 1 – her kommer en ny fange!« – og vups, så røg der en fængselsbetjent ned gennem etagerne. Så blev der sat trådned op ved hver etage.

Jeg var skam også medlem af kirkekoret – ikke fordi jeg er eller var hverken religiøs eller god til at synge, men det var også en partikammerat, Fritz Kanngiesser, der stod for det. Han havde sunget i radioen før 1933, og så fandt man altså, at han passende kunne organisere kir-

kekoret. Han insisterede på, at jeg kom med, og så sang vi da søndag morgen i kvindefængslet, i ungdomsfængslet, i det almindelige fængsel og i tugthuset, med gode muligheder for at snakke med folk alle steder. Jeg husker Fritz Kanniesser ved den første partikongres efter 45, hvor han i det sønderbombede Hamborg stod og sang: »Die Himmel rühmen des Ewigen Ehre«.

Emsland

Men selv om jeg sådan set havde det godt, ikke sad buret inde i min celle, kunne gå rundt og snakke med folk og arbejde som snedker, var jeg alligevel ved at få kuller af at være tugthusfange bag murene. Jeg spurgte Asmus, om han ikke kunne finde et sted til mig udenfor, det kunne gerne være i en tørvelejr. »Nej,« sagde han, »i tørvene sender jeg dig ikke, men jeg skal se, hvad jeg kan gøre.« Nogen tid efter havde han noget til mig, da han skulle stille et kommando sammen af tugthusfanger til arbejde ved kanalbygningen i Meppen an der Ems, en sidekanal til Weser-Ems-kanalen. Vi var 15 mand i vor arbejdsgruppe, 12 kommunister, 1 socialdemokrat og 2 kriminelle. Flere af kammeraterne havde domme på 15 års tugthus, f.eks. Hein Gottwald, og det var usædvanligt, at folk med så lange straffe kom udenfor, men det var altså Asmus, der sørgede for det. De var allesammen blevet dømt efter at have været med i det, man kaldte Blodsøndagen i Altona i 1932. Da havde nazisterne fået tilladelse af politichefen Otto Eggerstedt til en demonstration gennem Altona, og det lod kommunisterne sig ikke byde, så det endte i et stort slagsmål, hvorefter kommunisterne blev straffet strengt. En 17-årig dreng blev halshugget. En af mine kammerater i kommandoet var Hans Schröder, som senere blev Oberregierungsrat i Kiel og højre hånd for den første socialdemokratiske overborgmester i Kiel, Andreas Gayk.

Jeg havde den korteste straf, og jeg blev leder af foretagendet. Vi boede i en baraklejr og arbejdede skiftevis en uge om dagen og en uge om natten. Når vi marcherede på arbejde, skulle vi ofte gennem byen, og fangerne samlede cigaretskodder op, hvor de fandt dem. En dag råbte en 8-9 års dreng til mig: »Hee, Onkel Spitzbube, der ligger et stort skod.« Det var pænt ment, og jeg morede mig meget over tiltalen Onkel Spitzbube, men jeg behøvede nu ikke at samle skodder, for vor gruppe tjente tobak nok ved ekstraarbejde. Det var jordarbejde, der stod på, transporten foregik med tipvogne, og hver gang der var et eller andet i vejen med tipvogne eller skinner, blev der sendt bud efter os, for vi var de yngste og hurtigste. Og så akkorderede jeg med sjakbajsen om, hvor hurtigt sagerne skulle repareres og hvor meget tobak, vi

fik for det. Det meste af vort arbejde bestod i, at jeg skulle stå på en slags sandplov, der var hægtet på et tipvognstog med jord, og når så vognene hældte jorden ud, skulle jeg planere det så godt som muligt, de andre skulle ordne resten med skovle. Somme tider drillede de mig, fordi jeg bare skulle stå på ploven og ikke skovle. Hvis jeg så ville gøre gengæld, hævdede jeg ploven lidt, og så havde de mere at skovle med. En aften, da vi var kommet et godt stykke væk fra lejren med vort jordarbejde, vinkede jeg med min lampe, som jeg skulle, når jeg var færdig med at planere, så toget kunne standse og hægte ploven og mig af. Pludselig stod lejrkommendanten foran mig og spurgte, hvad jeg lavede der. Jeg forklarede, at jeg udførte mit arbejde efter ordre, og nu var jeg færdig og skulle tilbage sammen med mit kommando. »Gå med mig tilbage til lejren,« sagde kommandanten så. »Javel, men jeg skal først sige besked til vagtmesteren,« svarede jeg, »for jeg må ikke gå væk fra mit kommando.« »Jamen så stik derhen med dig, og skynd dig,« sagde kommandanten, og jeg løb hen til vagtmesteren, som forskrækket udbrød: »Det må du ikke gøre.« »Nej, jeg skal nok lade være at rende fra det hele.« Kommandanten ville prøve mig, han vidste jo, at jeg ligesom alle andre i lejren havde en lang straf, og det kunne være fristende at prøve at flygte. Den hollandske grænse lå lige i nærheden, og hvis jeg havde smidt min lampe væk, havde de haft svært ved at skyde efter mig i mørket og ramme – men jeg stak ikke af.

Om der var noget med at tage hensyn til kammeraterne, tør jeg ikke sige nu, men vi havde en ganske fast følelse af at være et hold. Vi var sammen hele tiden, for der var en forskel som nat og dag fra tugthuset til baraklejren. I tugthuset sad de fanger, der havde 15 års straf, i eneceller, og for os alle gjaldt det, at tugthuset var indrettet på at ydmyge os og tage vort menneskeværd fra os. Der var den regel, som jeg har omtalt, med at man altid skulle springe op og sige remsen, når en vagtmester kom ind, men desuden var der den forordning, at hver aften måtte man pakke sit tøj sammen i en stak, lægge det på den skammel, man sad på om dagen, skoene ovenpå, og så kom skammelen ud at stå foran celledøren, som så blev låst af. Der sad man så i sin natskjorte – havde ingenting og var ingenting.

I baraklejren derimod følte vi os som mennesker. Der har vel været ca. 150 fanger i alt på kanalarbejde i Meppen, vi var 15 på hver stue og fik et særdeles godt forhold til hinanden. Vi var, som allerede nævnt,

med, hvad tærskværket kunne tage, men så kom forvalteren og skreg op til mig: »Det kan gå meget hurtigere!« »Selvfølgelig kan det gå hurtigere,« sagde jeg, og så smed jeg korn ned, så maskinen overhovedet ikke kunne tage det, og det røg til alle sider. Pludselig stod der en mand og råbte. »Halt, halt! Mein ganzes Korn fliegt ins Kaff!« (Alt mit korn ryger til avner). »Ja,« sagde jeg, »det ved jeg godt, men det er Deres tossede forvalter, der siger til mig, at jeg skal arbejde hurtigt.« »Kommen Sie mal herunter.« (Kom herved). Jeg kravlede ned fra læsset og forklarede ham, at jeg havde forsøgt at afpasse tempoet efter tærskværket, men det ville forvalteren altså ikke høre på. Jeg skulle bare arbejde hurtigt.

Så kom August Rentmeister til, han var også snedker, fra Hamborg, og han kunne fortælle, at forvalteren helst ville have ham til at fylde korn i sækkene hurtigere, end det kom fra tærskværket. Han havde forlangt, at Rentmeister skulle arbejde mere, og så havde August sagt, at han da godt kunne »stikke en kost i røven og feje gården«. Det endte med, at baronen gav sin forvalter besked om, at han ikke behøvede at vise sig, hvor vi arbejdede, han skulle bare lade os arbejde i fred. Men før baronen gik, kaldte han på mig igen og ville vide, hvad jeg hed, og så spurgte han mig også, hvordan det var med vor forplejning. »Ja, den er ikke så god,« sagde jeg, »for vi får kun vores mad fra anstalten, og det er slet ikke nok til det arbejde, vi laver her, og ikke sådan, som man plejer at få, når man arbejder hos bønderne.« »Hvad siger De, får De ikke noget her i mit hus! Hvad plejer De at få andre steder?« Og så fortalte jeg, at vi plejede at få et halvt pund pølse hver og et rugbrød til tre mand. Jeg kunne ikke så godt sige ham, at på hans gård fik vi kun det, vi stjal, for hver morgen plejede jeg at stjæle en mægtig kande mælk – ikke sådan, at jeg tog en hel mælkejunge, men jeg tog det øverste af dem allesammen. Det gav vrøvl fra mejeriet, for mælken blev lidt halvdårlig, men vore folk fik hver en liter god mælk, når de kom ind at spise om middagen. Det gav kræfter at arbejde på. Sidenhen fik vi en kilodåse pølser om dagen til 3 mand foruden brød. Der var så meget, at der også blev til vore kammerater, der sad i Hameln og ikke kom på udkommando.

En aften sad vi i sovesalen i tugthuset. Der brændte lys, for det gjorde der altid, også om natten. Vi skulle gå i seng og forholde os absolut roligt efter klokken 10, men vi hyggede os selvfølgelig, nogle spillede

skak og nogle sang. Så lukkede en vagtmester, som vi kaldte Adele, døren op og forlangte »Ruhe«. Faktisk måtte han slet ikke lukke døren op, når han var alene på vagt. Et par dage efter blev vi kaldt til første Hauptwachtmeister. Stod ude på gangen og ventede, blev kaldt ind én efter én, og alle kom ud med den besked, at vi var blevet dømt til at undvære en søndagsmiddag. Jeg kom ind til sidst, og Hauptwachtmeisteren sagde: »So ein Scheiß, at han (Adele) ikke meldte jer til mig, men til politiinspektøren, den aften I lavede spektakel i stedet for at gå i seng. Men nu må I selv snakke med køkkenchefen, så klares det vel nok lige så stille.« »Jawohl, Herr Hauptwachtmeister, hvis De er indforstået, så går det nok.« Næste søndag kom Adele og kommanderede, som han plejede: »4 mand, madafhentning.« Og så grinede han stort og sagde: »Nå nej, I skal jo slet ikke have noget i dag!« Vi ventede en halv time, og så kom køkkenchefen: »6 mand, madafhentning!« Den dag fik vi så meget, at det ikke var nok med 4 mand til at hente. Den fineste gullasch, og halvanden gang så mange kartofler som ellers.

Der var altid gode muligheder for lidt ekstra, og jeg udnyttede dem allesammen. Så snart jeg fik at vide, at jeg skulle til sukkerfabrikken i Hessisch Oldendorf med det sædvanlige kommando på 15 mand, gik jeg ud at organisere poser. Det var ikke svært – det, der laves mest af i et tugthus, er poser. Jeg fik 4 til at begynde med, og den første aften fik vore to vagtmestre 2 poser hver med hjem. Næste dag fortalte de, hvor glade deres koner var blevet. »Jamen, I kan da få det samme igen,« sagde jeg, og derefter sagde de ikke noget til, at vor madkedel blev fyldt med 180 pund sukker, når den var tømt. Sukkeret kom i en stor kasse hjemme i lejren, og så nød vi at spise sukker som en forandring i den triste fængselsmad. Sukkerfabrikken påstod engang, at fangerne havde stjålet sukker, men det kunne nu slet ikke passe, sagde vore vagtmestre.

Et andet godt kommandoarbejde var i et æblemøsteri, hvor vi havde de samme to vagter med. Der var andre våde varer der end æblesaft, og vi blev flere gange stærkt berusede. En aften var det så galt med vagterne, at vi måtte støtte dem hjem til lejren og passe godt på deres geværer for dem.

Jo, jeg har tit fået fordele, og jeg er tit kommet heldigt igennem vanskelige situationer, jeg kan ikke selv give en ordentlig forklaring på, hvorfor det gik sådan. Men i hvert fald er det min erfaring med alle

slags autoriteter, at man står sig bedst ved at tale frimodigt og sige ligeud, hvad man mener, og hvordan tingene i virkeligheden forholder sig. Det var det naturligste for mig at gøre sådan, og jeg talte ikke ligeud af anden grund end den, at det kunne jeg ikke sådan lade være med.

Men selvfølgelig er der mennesker, man ikke kan tale sig til rette med, og jeg traf mange af dem sidenhen, i Sachsenhausen. I tiden i Hameln var der især en væmmelig karl, som dukkede op i min tilværelse flere gange. Min ven, Karl Ilse, en maler fra et sted nær Göttingen, og jeg kom ud på en særlig slags udkommando, vi arbejdede på arresthuse for unge. Der var brug for mange straffeanstalter i Det tredje Rige. Man havde fundet på en særlig ungdomsstraf i week-ender eller i 14 dage til unge, som ikke var kommet til Hitler-Jugend-møde, eller havde været ude om aftenen efter klokken 10 før de var 18 år gamle, eller havde overtrådt andre naziregler. Og nu skulle vi arbejde på at færdiggøre disse anstalter. En af dem var i Neustadt am Rübenberge, hvor der foruden os arbejdede et hold fanger fra Celle. De var kriminelle fanger, men de var da mennesker. De havde en vagtmester med, som hed Heider, han var verdens væmmeligste menneske, og han slog løs på fangerne hele tiden. En dag gik han også løs på mig, men jeg kunne værge mig og sige til ham, at han bare skulle holde sig væk, for jeg var heldigvis ikke under hans opsyn. Jeg gik ned til vagtmesteren og klagede over, at jeg ikke kunne lave mit arbejde uden at blive forstyrret og generet af Heider. Men her turde vagtmesteren ikke blande sig. »Jamen husk nu på, at Heider kommer fra Bukowina og har en særlig status,« sagde han, »og desuden er holdet fra Celle færdige med deres arbejde om et par dage, og så forsvinder de, så lad os nu ikke få vanskeligheder med ham.« Den besked måtte jeg så nøjes med.

Bremerförde

Efter at vi var færdige i Neustadt, blev vi transporteret til samme arbejde i Bremerförde, hvor der var en gammel retsbygning, der nu blev ombygget til ungdomsarrest. Nøjagtig som i Neustadt var Heider og hans folk fra Celle i gang med det grove byggearbejde. Karl Ilse og jeg sad først i fængslet uden for arbejdstid, men så blev alle døre og vinduer revet ud, og vi blev flyttet til kælderen. Der kunne vi nu nemt have taget et vindue ud og sat det ved siden af og være gået vor vej, men igen – vi gjorde det ikke. Jeg kom igen i karambolage med Heider, han huskede mig fra sidste gang, at jeg havde været fræk. Og jeg vidste, at han havde slået en af sine fanger halvt fordærvet med de store fængselsnøgler, hvilket ikke fik mig til at synes bedre om manden. Han så sig gal på mit hår. Det var skam ikke sådan, at jeg havde langt hår, men mit hår var ikke klippet ultrakort, sådan som alle fanger ellers fik det, når de blev indleveret i en anstalt. »Lorenzen, die Haare kommen runter!« (Lorenzen, håret bliver klippet af!) skreg han. »Herr Heider, die Haare bleiben oben!« (Hr. Heider, håret bliver, hvor det er!) svarede jeg. Min vagtmester kom og hørte os, og han tog mig til side og sagde, at jeg hellere måtte lade være med at være opsætsig over for denne Bukowina-tysker.

Vagtmestrene var bange for ham, især de, der ikke var medlemmer af partiet. Så fortalte jeg en af vagtmestrene om fangen, der lå i en celle i kælderen med hovedet slået i stykker og uden at have fået mad og drikke i dagevis. Han styrtede ind til dommeren, der var øverste chef for fængslet, og lidt efter blev jeg kaldt ind til dommeren. »Wer sind Sie eigentlich?« spurgte han. Og så fortalte jeg ham, hvem jeg var og hvorfor jeg var tugthusfange. »Ich bin auch kein Nazi« (Jeg er heller ikke nazist), sagde han, og så fik vi en god snak. Han viste mig sit mærkat med to springende heste, som han havde under sit jakkerevers. Det betød, at han var tilhænger af den welfiske frihedsbevægelse med rødder tilbage i Hannoveranernes modstand mod Bismarck. Jeg kan ikke huske hans navn.

Der blev sendt bud efter lægen, mit hår blev, hvor det var, men også dommeren lagde mig på sinde at undgå ballade med Heider de par

dage, han og hans kommando var der endnu. »Jeg vil gerne have min lejlighed sat i stand,« sagde dommeren, »jeg vil have Dem og maleren til det, og så skal jeg nok sørge for, at De bliver her længe og har det godt.« Og det fik vi sandelig.

Jeg fik et godt forhold til den elektrikermester, vi arbejdede sammen med, og en dag spurgte jeg ham, om jeg ikke måtte sende hans adresse til mine forældre, så de kunne sende mig en pakke. Det måtte jeg selvfølgelig, og det varede ikke mere end fire dage, før min mor havde sendt en pragtfuld pakke, som elektrikerens kom med i sin rygsæk. »Hvordan kan det være, at dine forældre har så meget at spise?« spurgte han, og så svarede jeg, at det ikke var noget problem, for min tante arbejdede på snapsfabrikken, og vore bekendte fiskede. Der var røget ål, hakket kød i dåse, cigaretter og mange lækkerier, som min mor havde skaffet til mig, jeg ved ikke, hvordan. Hun havde også lagt 20 Mark ved, og jeg sagde til vagtmesteren, at nu skulle han i byen at hente øl, for han og hans kone var inviteret til at spise sammen med Karl Ilse og mig. Han spurgte overhovedet ikke, hvor jeg havde fået alle de gode sager fra, for det var ikke lovligt at sende sådanne pakker til tugthusfanger. Vi havde et herligt måltid sammen, så god mad havde de heller ikke set i lange tider, og aftenen sluttede med, at jeg helt alene gik en tur med vagtmesterens hund. Jeg ved godt, at det lyder utroligt, at det skulle være en tugthusfanges liv, men sådan har jeg altså oplevet det, når jeg var på udkommando. Jeg har aldrig tænkt på at flygte. Måske var jeg for naiv, men hvor skulle jeg gemme mig i Det tredje Rige, når der ikke var organiseret en flugtvej? Og en ting, jeg kunne være sikker på var, at hvis jeg stak af, så ville nogen højere oppe i hierarkiet sandsynligvis blive opmærksom på, at en del af disse politiske fanger gik og havde det alt for frit, og så ville det være forbi for alle de andre.

Det største afbræk i min fangetilværelse var en tur til Hamborg i 1940. Da tyskerne havde besat Danmark, havde de meget hurtigt fået fat i min ven Heinrich Rogahn, og nu skulle han for retten i Hamborg, og jeg skulle være vidne. Jeg blev sendt af sted med toget sammen med en vagtmester, men jeg havde ikke nogen lænke på. Det var chefen for fængslet, dommeren, der havde givet en skriftlig ordre om, at jeg ikke skulle have håndjern på. Han overtog ansvaret. Det var en tillidserklæring, som jeg ikke agtede at svingte. På en af stationerne, vi holdt ved, jeg husker ikke hvor, stod en hel del mænd i uniformer på toget. Det

var ikke smånazister, men nogen af de store dyr. Jeg skulle på toilettet og måtte gå igennem deres del af vognen med min vagtmester bagefter. På hans uniform og min fangedragt kunne de nok se, hvad vi var for et par rejsende, og på tilbagevejen standsede de mig og sagde, at jeg ikke så ud som en kriminel tugthusfange. »Nej,« sagde jeg, »jeg er kommunist.« »Vi vil gerne tale lidt med Dem,« sagde de, og jeg måtte jo sige, at det kunne de godt, hvis min vagtmester ikke havde noget imod det. Det blev en mærkelig samtale. Mit indtryk er, at de havde hørt om, hvordan antinazister blev behandlet mange steder, og nu havde de lejlighed til at tale med en af fangerne selv. Så selv om de havde fine uniformer på, har de næppe været så tæt på beslutningsprocesserne, at de vidste ordentlig besked – endsige selv været med til forbrydelserne. Jeg husker tydeligt, at jeg fik den opfattelse, at de havde medynk med mig. Det bragte mig i en lidt vanskelig situation, for selv om jeg naturligvis ikke fortalte om det glade liv, vi havde på udkommando, kunne jeg ikke fortælle meget om overgreb – ud over det overgreb, det er at blive gjort til tugthusfange, når man ingen forbrydelse har begået. På det tidspunkt havde jeg ikke oplevet de ondeste sider af fangelivet endnu. Jeg var aldrig blevet slået.

Vi kom til Hamborg, og der hilste jeg på bekendte fra Flensborg. Men det vigtigste var, at jeg fik at vide, at jeg ikke skulle vidne mod Hein Rogahn, han havde tilstået. Jeg kunne ikke vide, under hvilke omstændigheder han havde tilstået, og det var ikke så rart, men jeg var i hvert fald glad for, at jeg slap for den meget vanskelige situation, det ville have været i retssalen. Så sagde min vagtmester, at vi lige så godt kunne spadsere en lille tur og se på Hamborg, nu vi ikke skulle andet. Det var mærkeligt at se Hamborg igen – byen var helt forandret. Der var spændt et kraftigt net tværs over Alsteren, det var tydeligt, at Hamborg var en by i krig.

På vejen tilbage til Bremerförde havde jeg en anden vagtmester til at passe på mig, og han forlangte, at jeg skulle have en lænke på. Den vagtmester, der havde bragt mig til Hamborg, prøvede at fortælle ham, at der var givet ordre om, at jeg ikke skulle lænkes, men han var en ældre mand og var bange for, at jeg skulle stikke af fra ham, og så fandt han på et kompromis. Det blev ordnet ganske diskret, en kæde blev sat om mit håndled, trukket igennem et hul i bukselommen ned langs benet og sat fast om ankelen. Jeg kunne kun gøre ganske små bevægel-

Fra tugthus til helvede

Det har været i februar-marts 1942, jeg ved faktisk ikke nøjagtigt, hvornår, men der var is og sne, da vi i cellevogne kom frem til Sachsenhausen. Jeg vidste ikke meget om koncentrationslejre, men under transporten havde jeg været låst sammen med en, der før havde siddet i Sachsenhausen og nu var på vej tilbage. Han gav mig nogle tips om, hvordan jeg skulle forholde mig for at prøve at undgå det værste fra SS-folkenes side. Og så stod vi der – blev sat af toget på banegården i Oranienburg og måtte marchere til lejren. Det var en lang fodmarch med snerrende hunde omkring os og med spark til de fanger, der ikke så godt kunne gå. Jeg fejlede ikke noget og kunne godt klare turen, og jeg fulgte straks et af de råd, jeg havde fået under transporten: gå altid i midten, aldrig ude til venstre eller højre. Det holdt jeg mig også til sidenhen – kun en eneste gang gik det galt for mig. Jeg kom til at gå som venstre fløjmand ud på arbejde om morgenen, og straks fik jeg et spark bagi, så jeg røg fem meter frem. Det var Der Eiserne Gustav fra Sachsenhausen, der sparkede, og det havde han øvelse i. Om eftermiddagen, da vi marcherede tilbage igen, gik jeg i midten.

Vi kom frem til lejren og så for første gang skriften over porten »Arbeit macht frei«. Det var først senere, vi fandt ud af, at det betød, at man gik op igennem skorstenen på krematoriet, for der var overhovedet ingen anden mulighed for at komme fri. Vi blev opmarcheret i tre geledder, og så blev der kommanderet 3. geled tre skridt tilbage og 1. geled tre skridt frem. Dermed blev der vej imellem de tre rækker, hvor SS-mænd gik for at foretage et kort indskrivningsforhør. De spurgte: »Hvor kommer du fra, hvorfor er du her o.s.v.,« og så begyndte folk at svare: »...ja, jeg tror nok...« eller ».. jeg ved ikke rigtig.« Når der ikke blev givet et klart svar, blev fangerne slået, til de lå på jorden. I det stykke var jeg også blevet undervist af min følgesvend i toget. Jeg slog hælene sammen og meldte: »Nach Verbüßung von fünf Jahren Zuchthaus wegen Vorbereitung zum Hochverrat ins Konzentrationslager von Sachsenhausen überführt.« (Efter udståelse af 5 års tugthus for forberedelse til højforræderi overført til koncentrationslejr Sachsenhausen). Så var den sag overstået. Ved hver side af mig stod en jøde. Den ene sagde med svag stemme: »Ich bin rassisch ... und«, og så

lød det: »Bist ein Jude?«, og manden lå på jorden. I løbet af et øjeblik var den anden også slået ned. Der var 8 eller 10 jøder med på min transport til Sachsenhausen, ingen af dem så jeg sidenhen. Efter at vi havde stået et par timer foran porten, blev vi kommanderet til at marchere til aflusning i den sidste barak. Der havde jeg en mærkværdig oplevelse, da en SS-mand kom hen til mig og spurgte: »De kommer fra Flensborg, hører jeg. Står Marineskolen endnu?« Jeg svarede: »Det ved jeg ikke, for jeg har været fem år i tugthus, men hvis der virkelig var noget kaput i Flensborg, havde min mor og far sikkert skrevet det til mig, så jeg vil regne med, at den står endnu.« SS-manden blev ved min side, mens de tog alt privat tøj fra os. Vi blev sendt igennem aflusning, og da jeg kom ud på den anden side, stod han der igen. Andre SS-mænd tærskede løs på fangerne. Rundt omkring mig blev folk slået, men fordi SS-manden stadig stod og snakkede med mig, fik jeg ikke et eneste slag. Han sørgede for, at jeg fik det rigtige tøj og de rigtige sko, det sidste er meget vigtigt for at kunne overleve i en koncentrationslejr. De andre fanger fik bare et eller andet smidt hen til sig, og så havde det at passe. Det var en meget underlig oplevelse.

Nu var vi kommet i hænderne på de rigtige nazister. Allerede fra den første dag skulle vi inden aftenappellen lære at reagere med militærisk præcision, og naturligvis aldeles omgående, på enhver ordre. Vi blev ikke længere behandlet som mennesker og havde ikke mere et navn, kun et nummer. Det er lykkedes mig at glemme mit. Først skulle vi lære at marchere, links zwei drei vier, links zwei drei vier, så stille op i snorlige rækker, og så den måde, hvorpå man tager kasketten af i en koncentrationslejr. Når der blev råbt: »Mützen AB!« skulle alle kasketter rives af og slås mod lårene, og hvis ikke det sagde klask nøjagtig samtidig, hed det: »Knie beugt!« Det betød »Sachsen-gruß«, at sidde på hug med hænderne bag hovedet. Sådant kunne vi sidde en time eller to efter aftenappellen, det kom an på, hvordan vagterne var oplagt, eller om de var optaget af noget andet. Det var meget strengt, især for de ældre. Først efter at vi var blevet ekserceret, kom vi ind i vor blok, nr. 37, og det første, vi blev sat til, var at sy nummer og vinkel på vort fangetøj, og sy lommerne til. Til aftensmad fik vi en humpel brød, der også skulle række til næste morgen, og et krus mosevand, der kaldtes te. Vi sov på stråsække i 3-etagers køjesenge.

Om morgenen hed mosevandet kaffe.

Vi nye øvede først morgenappel foran blokken, og da vi havde lært at lystre kommandoerne om at tælle ind og »Mützen ab« o.s.v., blev vi kommanderet op på appelplassen, og der stod 15-20.000 mennesker dødsstille, på lige rækker. »Das ganze Lager stillgestanden –« og så lød det fra et sted omkring porten: »MützenAB!« – det sagde klask, og så var SS-erne tilfredse. De skulle have fangerne på arbejde. Men vi nye blev kommanderet tilbage til vores blok, d.v.s. vi måtte ikke komme ind i blokken, men stod trængt sammen ret op og ned, den ene halvdel i vaskerummet, den anden i lokumsrummet. Da døren gik op, og der blev råbt på 20 mand til arbejde, var vi alle villige, vi vidste ikke, hvilket arbejde vi gik ind til. Jeg kom med, og vi blev ført hen til krematoriet, hvor vi to og to fik udleveret nogle sortmalede kasser. Hvad de skulle bruges til, så vi lidt længere fremme, da vi pludselig stod og så på stakke af døde mennesker, stablet op fem på den ene led og fem på den anden. Det var russerlejren. Der blev lukket et hegn op, og så blev vi kommanderet i gang. Vi måtte lægge to døde mænd i hver kasse, slæbe dem ned i kælderens til krematoriet, lægge dem på gulvet og så hente to nye lig. Hvor mange gange, vi gik, ved jeg ikke, heller ikke, hvor mange lig, der lå i kælderens, men vi slæbte dag efter dag i 14 dage. Det var russiske krigsfanger, der ikke var ældre end 18-20 år, og der var ikke et gram fedt på dem, kun knogler og hud. De var sultet ihjel. De lå der fuldkommen nøgne, deres kammerater havde taget tøjet af dem. Nu ved jeg, at 18.000 mennesker i alt, russiske krigsfanger, blev sultet ihjel, gasset eller fik nakkeskud. Likviderede krigsfanger!

Det var min indgang til Sachsenhausen, og at komme fra tugthuset hertil var som at komme fra himlen til helvede. Da jeg stod og kastede de ihjelsultede mennesker ned til krematoriet, tænkte jeg på, at jeg aldrig skulle have kæmpet for at få min tugthusstraf nedsat fra 10 år til 5 år, jeg skulle snarere have bedt om 15 år. Men mine oplevelser i tugthuset er nok ikke typiske. Hein Gottwald sad i tugthuset i enecelle i 12 år, og det beskriver han som forfærdeligt. Måske ville han have tænkt anderledes, hvis han havde oplevet koncentrationslejren, jeg ved det ikke. Jeg er overbevist om, at min ungdom har beskyttet mig i tugthuset. Der var lidt særligt ved, at jeg var så ung, der blev ofte gjort undtagelser for mig. Og så har jeg vel altid haft det med ikke at bøje mig for de autoriteter, jeg ikke kan lide, men finde min egen vej. Men i KZ var der ingen muligheder – der blev man bøjet.

Efter de 14 dage kom jeg på arbejde i snedkerværkstedet, der lå ved krematoriet. Vi arbejdede under snedkermester Pahl, SS-mand og værkemester for snedkeriet. Han var fra Flensborg, og han har senere arbejdet som snedker på Flensborg Skibsværft. En medfange i samme kommando var Kurt Richter, der senere arbejdede på Flensborg rådhus og blev dommer i arbejdsretten. Vi arbejdede med at lave kasser til militære formål og sådan noget, enkelte snedkere arbejdede for forskellige SS-førere, de boede i nærheden, og der blev også arbejdet for private. Alt, hvad der kom ind af penge, gik til SS.

Jeg havde ikke været længe i snedkeriet, før jeg fik besked om, at jeg skulle være Blockältester (blokformand). En af dem, der arbejdede på lazaretafdelingen, havde fået chefen for SS-lægerne, Dr. Baumkötter, til at sige, at jeg havde en skygge på lungen, så jeg ikke måtte arbejde i snedkeriet. Hvorfor han gjorde det, ved jeg ikke. Han var bestemt ikke nogen menneskeven. Og så var jeg Blockältester – et job, der vel havde visse fordele, men også var farligt, og så var det behæftet med et ansvar for andre, som det langt fra var rart at bære.

Blokken eller barakken var opdelt i to rum, A og B, hvor en Stubenältester var ansvarlig for afdeling B, og imellem A og B var der WC og vaskerum med koldt vand. I A og B var der brædekøjer fra gulv til loft. Som Blockältester gik man om morgenen til skrivestuen med en mappe. På min stod der blok 38 – det var den første blok, jeg havde, og forøvrigt var det den blok, der blev delvist nedbrændt af neonazister i 1992. I mappen lå en seddel, hvorpå jeg f.eks. havde skrevet: Belægning i alt 327, heraf natarbejde 12, lazaret 14, så og så mange på kommando, og der stod også ofte en eller flere døde. Så blev tallene regnet sammen, og det havde bare at stemme. Mappen skulle man komme med både morgen og aften. Vi var meget omhyggelige i alle blokkene med at regne rigtigt sammen, for hvis tallene ikke passede, betød det pinagtig forlængelse af appellen. Blockältester stod altid ekstra tidligt op, selv om det var svært nok, for at gå tallene grundigt efter. Men de fejl, SSerne lavede, kunne vi ikke gøre noget ved – dem måtte vi lide under, til de selv fandt dem. Det var sjældent om morgenen, at vi måtte sidde eller stå ekstra længe, for da ville de have os på arbejde. Om aftenen derimod – især hvis vejret var fint – kunne det mere SSerne at lade appellen vare rigtig lang tid.

Dagligdag i Sachsenhausen

Det blev hverdag i koncentrationslejren. Det er nok det, andre mennesker har vanskeligst ved at forestille sig – alle har set film om skrækelige begivenheder i KZ, men så er dramaet forbi, når filmen er forbi, og man tænker på noget andet. I lejren er ingenting forbi, det var sådan i går, det bliver sådan i morgen og næste år med, hvis du da lever så længe. Og al ens energi samles om dette ene: at overleve.

Jeg blev altså Blockälteste for den ene af de to indgangsblokke, blok 38. Til at begynde med havde der kun været én indgangsblok, men efterhånden som der kom flere og flere fanger fra de besatte lande, indrettede man en blok til. Her skulle de nye lære alt det, som en koncentrationslejr fange for sin egen skyld helst skulle kunne nøjagtigt. Jeg så det som min opgave som deres Blockälteste at få prægnet ind i deres sind, at de ikke måtte opgive håbet. Den første aften fortalte jeg dem om lejren, om de regler, som det var livsnødvendigt at overholde, og jeg sagde til dem: »I skal sige til jer selv hver dag, at I skal ud herfra levende. Det må I aldrig glemme.« De, der opgav håbet, mistede modet, og så gik de til grunde.

SS-lejrledelsen bestod af: øverst en lejrkommandant, under ham en rapportfører, der stod for ledelsen af SS-mændene, og så en blokfører for hver blok. Lederen af arbejdstjenesten var også en SS-fører. Der var mange andre førere og SSere, 50 inden for lejren og nok til at stå i en kæde uden om os, når vi arbejdede uden for lejren.

De forskellige nationer og de forskellige grupper, fangerne var opdelt i, havde hver sit kendetegn, så man altid kunne se, om man havde at gøre med f.eks. en hollandsk politisk fange eller en tysk homoseksuel.

En del var overladt til fangernes selvforvaltning. Faktisk var SS ikke særlig interesseret i, hvordan lejren var organiseret internt. Det kunne rumme visse fordele for alle, men det betød også, at nogle af os fanger selv måtte træffe meget ubehagelige beslutninger. Der var seks Lagerälteste (lejrformænd) i et hierarki fra et til seks. Derefter Blockälteste, der under sig igen havde Stubenälteste. Vores arbejdstjeneste blev ledet af Albert Buchmann, som jeg siden traf i DDR, en af hans med-

arbejdere var Willi Hannemann her fra Flensborg, hvor han både før og efter nazitiden var formand for KPD. Der blev givet ordre fra lejrkommandanten eller rapportføreren om, hvilket arbejde, der skulle udføres, og derefter sammensattes arbejdskommandoerne. Det var et væmmeligt job, men man kunne på den måde skåne de mænd, der var alt for svage til at komme på arbejde. Vi fik lidt efter lidt indrettet skånebarakker til de svage, men det var vi også forsigtige med, for det kunne være farligt. Blev en fange først erklæret svag og uarbejdsdygtig, var hans liv ikke meget værd og i konstant fare. Jeg har flere gange set, hvordan fanger, der stod i kø for at tale med lægen, blev indfanget af SS og transporteret bort. De blev sendt på krydderurtekommando, hed det. Et eller andet sted blev de likvideret – 14 dage efter kom deres tøj og benproteser eller hvad vi ellers kunne identificere tilbage.

Det var også fanger, der var ansvarlige for lazarettet, andre for køkkenet, og i det hele taget alt, hvad der var af dagligt organisationsarbejde. Jeg husker Fritz Eickemeier fra køkkenet, ham har jeg siden mødt i Østberlin. Albert N. Simmedinger var lejrelektriker, han drev senere et lille hotel i Frankfurt. Horst Sindemann, som senere blev præsident for Volksskammer i DDR, var med i arbejdstjenesten, mener jeg, og en anden af mine venner, socialdemokraten Hans Seigewasser, var forarbejder i effektkammeret, hvor vort tøj og vore personlige ejendele blev opbevaret.

Vi blev vækket kl. 5, om vinteren kl. 6. Der blev ringet med en stor klokke oppe fra appelpladsen, og så måtte Blockältester sørge for, at folk kom op. Det var svært at blive vågen, men der hjalp ingen kære mor. Så havde vi en time til at blive vasket allesammen, i vaskerummet med nøgen overkrop. Der var strengt forbud mod at have tøj på overkroppen, men det skete et par gange, at især de franske fanger frøs og beholdt skjorten eller endog en pullover på og lagde håndklædet over nakken. Vi vidste aldrig, hvornår der kom en SS-mand ind, og når det skete, at de kom ind og så fanger med tøj på overkroppen, blev der et farligt postyr. De jagede alle blokkens fanger gennem rummene, over borde og under borde, til de ældste blev liggende. Engang det skete, kom jeg netop tilbage fra skrivestuen, mens det stod på. Jeg fik at vide, at hvis det gentog sig, ville jeg som Blockältester komme over bukken.

Efter morgenvasken blev to mand sendt af sted efter det pjask, der

gik under navnet kaffe. Brød skulle fangerne selv have sørget for at gemme fra aftenen i forvejen. Derpå var der morgenappel. Inden den var det vigtigt at stille fangerne op uden for blokken, så der ikke gik kludder i ordenen under morgenappellen, for det kostede ekstra lidelser i form af at sidde længe på hug, indtil der var bragt orden i rækkerne. Så lød det: »Arbeitskommandos antreten!«, og så løb hele lejren mellem hinanden, til de enkelte arbejdskommandoer var blevet samlet og marcherede ud af lejren.

Var man på et godt kommando, kunne man være heldig at få et par tynde skiver brød ude på arbejdspladsen, måske endda med lidt margarine eller pølse, når man havde særlig hårdt arbejde. De, der arbejdede i nærheden, kom hjem til lejren til middag. Der blev hentet en beholder med suppe, der ikke fortjente navnet mad. Den bestod af roer og kartofler og naturligvis mest vand. Roerne og kartoflerne lå i bunker i fri luft, og meget af året var de frosne eller rådne eller på anden måde dårlige. Vi tog altid låget af beholderen uden for blokken, for hvis vi ventede med det, til vi kom ind, var stanken så ulidelig, at ingen kunne spise noget. Da skandinaverne begyndte at få pakker, lod de suppen stå. Det næringsmiddel, vi levede af, var brødet. Efter middagsmaden var der igen appel, og så arbejde igen til kl. 18.00. Før aftensmaden var der igen appel, og det var den, der kunne tage meget lang tid.

Aftensmaden var en humpel brød, så vidt jeg husker var vi 8 mand om et kommisbrød, der har nok været ca. 300 gram til hver. Det var vigtigt at gemme noget til næste morgen, især for de unge. Vi kunne sagtens have spist det hele om aftenen. Jeg anbefalede mine folk i blokken at binde deres bestik sammen med en snor og sætte det på indersiden af skabet. Vi var tre mand om et skab. Hvis der i nattens løb var nogen, der lukkede skabet op for at stjæle, ville bestikket falde på gulvet og lave larm. Der blev også stillet en nattevagt op, og det blev nøje fastlagt om aftenen, hvem der skulle våge, og hvem han skulle vække som sin afløser efter to timer. Det var tit svært at finde den rigtige, for vi lå tit 3 i en køje eller 5 hen over 2 køjer. Men det skete også, at nattevagten faldt i søvn. Det var svært at holde sig vågen efter dagens hårde arbejde, og så kunne der især være fare for tyveri.

Når det var blevet fyraften, og man kom tilbage til blokkene – og alt indhold fra skabene ikke lå på gulvet mellem hinanden, som det som-

me tider gjorde, når SSerne fandt det morsomt at chikanere os – så kunne vi spise lidt af vort brød og få noget at drikke. Da havde vi også mulighed for at gå ind i de andre barakker eller gå på vejene og tale sammen. Der var sjældent ret mange SSere inde i lejren om aftenen. Der blev sendt besked rundt, at vi ville mødes i den og den barak, og så sad vi sammen og sang og snakkede. Vi havde også en teatergruppe, der øvede i vaskeriet, og søndag eftermiddag kunne det ske, at vi havde teaterforestilling. Der var også et stort symfoniorkester med mange, mange musikere, der spillede på appelplassen ved forskellige lejligheder. Det gav os mulighed for at hjælpe os selv og hinanden til at huske, at vi var mennesker, men alt kom an på, hvilket lune SS-ledelsen netop befandt sig i.

Hændelser og menneskeskæbner i en koncentrationslejr

Efter en aftenappel måtte vi stå hele aftenen, hele natten og hele formiddagen, fordi en fange var flygtet. Mange fanger faldt om og lå døde eller døende, men prøvede vi at bryde ud for at få dem på lazarettet, blev vi barskt kommanderet tilbage igen. Et par dage efter var han fanget, og han måtte stå på et stillads med farvede papirstrimler om hovedet og en tromme på maven. Den måtte han slå på og råbe: »Hurra, Hurra, ich bin wieder da!« (hurra, hurra, jeg er her igen), imens hele lejren var stillet op til appel. Han måtte selv slæbe bukken frem, og så fik han 25 slag med en stålstock med læder omkring. Han overlevede afstraffelsen, men jeg ved ikke, hvordan det siden gik ham. Vi andre havde ikke ret megen sympati for sådanne enkeltpersoners udbrud, de havde sjældent en chance for at klare sig uden organisation.

Men engang var vi kommunister med til at sende en kammerat ud. Det var vigtigt, at nogen kom igennem til England og kunne fortælle, hvordan tyskerne havde sultet 18.000 russiske krigsfanger ihjel, og hvad der iøvrigt foregik i koncentrationslejren. Vi lagde brædder op over de strømførende hegn om natten, så han kunne kravle over, og en bil kom og tog ham op ikke langt fra lejren. Han kom igennem, og jeg har senere mødt ham i DDR efter krigen. Vi måtte stå på appelplassen i to dage og to nætter, men det var det værd. Han kom igennem til England.

Siden mærkede vi under de store bombardementer, at man nøjagtigt vidste, hvor lejren lå. Når flyene kom ind over, satte de lysmarkeringer rundt om lejren, og der slog aldrig bomber ned på os.

Det skete, at der kom udenlandske delegationer på besøg, fra pressen eller fra Røde Kors, og de fik altid forevist den første række af barakker, blok 2, 4 og 6. De barakker havde nemlig sengetøj, og besøgene foregik naturligvis altid om dagen, hvor fangerne var på arbejde, så man ikke kunne se, hvor mange der lå i hver køje. Siden blev de besøgende ført uden om lejren og hen i den bageste del, hvor der lå en stor kolonihave. Der var grønsager og jordbær og andet rart,

som lejrkommandanten og SS-førerne havde til sig selv. Nu blev en fange ført hen til et bed jordbær, og lejrkommandanten spurgte: »Nå, hvor er så dine jordbær, hvad for et bed må du spise af?« Fangen vidste selvfølgelig nøjagtigt, at han ville blive slået ihjel, hvis han fortalte sandheden – ligesom han ville være blevet det, hvis han til daglig havde spist et eneste bær – så han var nødt til at pege på en busk og sige, at det var den, han måtte spise af. Kommissionerne var desværre ikke virkelig interesserede i at hjælpe os eller finde ud af, hvad der egentlig foregik. De kunne i hvert fald have bedt om at se andre ting, lazarettet eller jordbunkerens – det var til at se, at der var indretninger, der ingen gode formål kunne have. Men ingen af kommissionerne havde mod eller lyst til at lægge sig ud med nazisterne. De så, hvad de skulle se og hvad de ville se, og så skrev de, at det alt sammen ikke var så slemt. De kunne sagtens have fundet noget andet, hvis de havde villet.

Vi kommunister var i en frygtelig situation engang, hvor fangernes selvforvaltning måtte øve justits, fordi en partikammerat havde været med til at spille bøddel for nazisterne. Han var kapo eller forarbejder i et kommando ude på Klinkerwerk, teglværket. Og der gik han med i en grusom spas, SSerne havde for. De tog fangernes huer og kastede dem uden for arbejdsområdet. Fangerne skulle hente dem, og så blev de skudt af SSerne. Vi kunne ikke tåle, at en af vore egne var med til at dræbe mennesker, så da han kom tilbage til lejren, havde vore illegale KPD-ledere truffet beslutning og givet besked om, at han ikke måtte få noget at spise eller drikke, han skulle tage livet af sig selv. Han var i blok 48, og jeg var på det tidspunkt Blockältester på blok 49. Da han gik ind i soverummet i blok 48 for at hænge sig, brast rebet. Uden for barakken stod der 200 fanger og råbte: »Din feje hund!« Jeg gik ud og sagde: »Forsvind her, hvis SSerne oppe fra tårnet ser, hvad der foregår her, så får vi det største bøvl.« Men der var ellers ikke noget at snakke om, han tog rebet igen, og anden gang lykkedes det. Så kunne hans Blockältester gå hen at melde, at én havde hængt sig, en læge kom og konstaterede, at døden var indtrådt, og så kom han væk. Det var hårdt, men vi var nødt til at reagere sådan. Ellers havde vi slet ikke haft noget som helst styr på tingene og de enkelte fangers selvopholdelsesdrift. Som sagt er det vigtigste at overleve, og ingen kunne have noget imod, at enhver først og fremmest prøvede på at

hjælpe sig selv. Det var i orden at stjæle, hvis man kunne komme til det, men ikke fra hinanden, og enhver form for fællesskab holdt op der, hvor en fange ligefrem gik nazisterne til hånde i deres menneskeudryddelse. Der var vi hårde. Der var ingen kommunister, der fik lov til at gøre sig til redskab for nazisterne.

Som sagt var jeg en tid Blockältester i blok 49, og i den blok var der alle mulige nationaliteter. Polakker, tjekkere, ukrainere, tyskere, hollændere, belgiere, franskmænd. En dag kom nogle unge polakker og fortalte, at deres brød, som de havde gemt fra tildelingen om aftenen, igen var blevet stjålet. Jeg mindede dem om, at de skulle sætte deres bestik fast i skabslågen, så det faldt ned, når skabet blev åbnet, og så måtte vi se at få fat på den skyldige. Jeg havde en køje inde i opholdsrummet, og næste nat vågnede jeg ved en ordentlig larm inde i sove rummet. Det var tydeligt, at der var en, der fik bank. Jeg lod det fortsætte en tid, men da jeg syntes, at nu havde han nok fået, hvad han havde fortjent, gik jeg ind og stoppede de unge polakker og tog manden med ind til en snak – blodoversmurt og grædende stammede han: »Jeg er så sulten, jeg er så sulten«. Det viste sig at være en polsk universitetsprofessor, og jeg måtte fortælle ham, at det var for ringe af ham at stjæle fra sine unge landsmænd, der var lige så sultne som han og ikke havde fået mere brød end han. Jeg sagde også til ham, at hvis jeg gik til lejrkommandanten med historien, ville han blive hængt, men nu havde han forhåbentlig lært af sine klø, og så kunne han slippe.

Ude på kommandoet i Klinkerwerk omkom mange, mange mennesker af det hårde arbejde og næsten ingen mad. Engang kom der besked fra vor tidligere rigsdagsmand, Ernst Schneller, at vi skulle prøve at skaffe noget at spise til vore kammerater derude. Jan Czernik fra Tjekkoslaviet – han bor i Lübeck i dag – og jeg overtog opgaven at organisere noget. Vi stjal både 18 sider spæk og en spand marmelade. Det gik sådan til:

Czernik arbejdede på snedkerværkstedet og blev sendt på arbejde i proviantrummet, jeg gik med som medhjælp. På den måde kom vi ind til maden. Jeg stak flere sider spæk op under skjorten og to i bunden af værktøjskassen under en stor plade, sådan gik vi flere gange og fik mange sider ud. Hamborgeren Christian Mahler, som nu er død, var Blockältester på blok 6, vi bar spækket hen til ham, og han stak det op i en luftskakt til afhentning næste morgen. Da vi havde fyraften og vil-

le gå ud fra værkstedet med det sidste bytte, råbte SS-vagten pludselig: »Halt! Den rigstyske kan gå, men tjecken bliver her!« Jan havde ikke noget på maven, det var for farligt for ham som tjecke, men han havde to stykker i værktøjskassen. Så snappede jeg hans værktøjskasse og ville gå med den, men den gik ikke, og så blev jeg også stående. Og jeg havde et spækstykke på maven og to i min egen værktøjskasse. Køkkenarbejderne havde givet os hver fire tynde skiver spæk, viklet ind i papir, og de lå oven i værktøjskasserne. SS-vagten tog min værktøjskasse og sagde: »Hvad har I så her?«, og jeg svarede: »Ja, de her fire tynde skiver spæk har jeg skåret af. Vi har arbejdet her hele dagen, og vi har ikke fået noget som helst at spise, og så skar jeg lidt til vort tørre brød til aftensmad.« Så tog vagten telefonen og fik fat i en Obersturmbannführer. Det var et af de store dyr, men han opførte sig ordentligt over for arbejderne. Jeg hørte vagten sige: »Jo, jeg vejer det lige,« og så sagde han i telefonen, at der var ca 100 gram. Så spurgte han: »Hvad har I fået at spise i dag?« – og jeg gentog, at vi havde arbejdet lige fra om morgenen uden at have fået det mindste at spise. Det sagde han i telefonen til Obersturmbannführeren, og lige pludselig lagde han røret og skreg: »Raus!« Han havde fået en skideballe, fordi han havde haft håndværkere i tjeneste og ikke havde givet dem noget at spise.

Vi var meget lettede, da vi samlede vort bytte i Chr. Mahlers blok, og glade næste morgen, da vi kunne sende det hele ud til Klinkerwerk. En arbejdstransportvogn, der som altid blev trukket af to mand foran, to bagved, tre i hver side, fik flæsket i bunden, værktøj og den smule mad, der officielt var til dem alle derude, ovenpå. Mens vi var i situationen, tænkte vi simpelthen ikke på, hvor farligt det var. Vi havde en opgave, og den skulle klares. Efter krigen mødte jeg formanden i proviantrummet, Fritz Winzer, på et møde i Slesvig, hvor han talte, og jeg fortalte ham om vor private proviantering. Winzer blev helt hvid i hovedet. »Er I totalt forrykte«, råbte han. »De havde hængt jer lige på stedet.«

Der var forskellige perioder i den overordnede KZ-ledelses holdning til menneskeliv. Til at begynde med hed det tilintetgørelse gennem arbejde. Det betød, at fangerne blev udnyttet, så længe de kunne arbejde, og så blev de sendt gennem krematoriet. Men derefter kom en periode, hvor det drejede sig om opretholdelse af arbejdskraft. Det var

den tid, hvor mange mennesker i Tyskland var blevet dræbt under bombeangreb, og hvor der manglede arbejdskraft i forskellige produktionsområder. Det genspejledes i vor situation. Nu blev SSerne interesserede i at lade fangerne leve – lige akkurat overleve – som arbejdskraft. Vi fik alle lov til at få pakker, og man må faktisk undre sig over, så mange steder, der kom pakker fra. Selv fra Polen, midt under krigen. Takket være Bernadotte kom der også pakker fra Svensk Røde Kors, men de var jo kun til danskere og nordmænd. SS-ledelsen var meget interesseret i, at der kom pakker, for på den måde blev deres arbejdsslaver holdt i live, selv om maden efterhånden blev knap i lejren. Det var meget underligt, at efter at de havde tilintetgjort så mange mennesker, fik de brug for os i de store værksteder uden for lejren, snedkerier og andre produktionsværksteder, sågar våben satte de os til at producere.

Nazisterne gjorde det bevidst vanskeligt for os at oprette strukturer og skabe bare lidt orden ved at blande alle slags fanger sammen, kriminelle, politiske, homoseksuelle og forskellige nationaliteter. Det gjorde det vanskeligt at skabe plads til medmenneskelige hensyn. I begyndelsen foretrak de at have kriminelle Blockälteste i barakker med flest kommunistiske fanger. Tit kom de fra samme sociale milieu som vi, men der var alligevel stor forskel. For os alle drejede det sig om at overleve, men mens det for de kriminelle bare drejede sig om på kort sigt at redde sig selv, kæmpede de politiske og de aktivt kristne fanger for at bevare menneskeligheden og for at overleve i fællesskab. Hele forskellen lå i, om man sagde »Jeg vil overleve«, eller man sagde »Vi vil overleve«. Håbet og modet blev bedst holdt oppe af en stærk livsholdning. Overbeviste kommunister og overbeviste kristne klarede som regel at stå imod umenneskeligheden og nægtede at lade fortvivlelsen og opgivelsen tage overhånd. Skete det, var man færdig. Vi vidste, hvad vi sad der for, vi havde forsøgt at gøre oprør mod nazismen og måtte tage følgerne. Vi havde ikke noget mod de kriminelle, hvis de bare ville lade være med at stjæle fra deres kammerater, men gjorde de det, måtte vi gribe ind. De kriminelle havde sjældent holdninger og overbevisninger, som kunne hjælpe dem til at udholde rædslerne. Lige efter at jeg var kommet til Sachsenhausen, mødte jeg en af de kriminelle fra kanalbygningskommandoet, Kurt. Han var faldet helt sammen, blevet muselmand, han var færdig i løbet af et par dage. Jeg

prøvede på at hjælpe ham – et stykke brød kunne man nok skaffe, men der var intet at gøre.

Det var de kriminelle fanger, der begyndte med at brække guld ud af ligenes munde, og så solgte de guld til SS. Da ledelsen kom under vejr med denne handel, blev de bekymrede for, at deres folk skulle blive korrumperede, og desuden så de penge i selv at overtage rovet. Så de kriminelle fik forbud mod deres private ligrøveri og mistede samtidig deres magtfulde poster i lejren. Men det varede lang tid med sejt og ihærdigt arbejde, før vi politiske fik overtaget posterne og havde taget lejrforvaltningen ud af hænderne på de kriminelle.

Leder eller Lagerältester var i lang tid Harry Naujocks. Han indlagde sig stor fortjeneste ved sin måde at lede lejren på, og det har han også fået international anerkendelse for efter krigen. Mange tidligere fanger vidste nok, hvad de skyldte ham, og hvor han kom frem, blev han hilst velkommen med begejstring. Han gjorde meget for det internationale samarbejde i lejren. Det var ham, der fik gennemført, at blokene mest blev opdelt efter nationaliteter, der var f.eks. en dansk blok og en norsk, og et par blokke med helt unge polakker og tjekkoslovakker. Disse to blokke havde politiske tyske fanger som Blockälteste, den ene blev senere leder af arbejdsanvisningskontoret i Lübeck, den anden var en lærer fra Hamborg. Der måtte passes på de unge mennesker på 17-19 år, der blev efterstræbt seksuelt af andre fanger. Vi forsøgte at sørge for, at der ikke kom andre fanger ind i disse barakker uden et godt ærinde. Der var også homoseksuelle i lejren, ikke ret mange og ikke i de senere år, da kom de i andre lejre. Men de, der var, skaffede os en hel del problemer på halsen. De var nemlig tidligere SA- og SS-folk og nogen skidte typer. Vi kunne ikke have dem til at lokke vore unge kammerater med et stykke brød eller hvad de ellers havde, så vi tog tydeligt standpunkt imod dem. Sidenhen, efter krigen, har man sagt, at vi var imod de homoseksuelle i lejren, men det kan man kun sige, når man ikke ved, hvordan forholdene i virkeligheden var.

Bødlerne lod ikke nogen være i tvivl om, at selv om vi var de mange, så var det dem, der havde magten, og de havde ingen som helst hæmninger mod at bruge den. De gjorde de frygteligste, mest brutale ting ved fanger blot for at statuere eksempler og holde respekten. En ung russer havde taget noget læder fra en gammel lædertaske og slået

under sine såler. Han blev spændt over bukken og fik 25 slag med stål-pisken omvundet med læder. Bagefter var han bevidstløs, og sådan hængte de ham.

6 polakker blev råbt op ved nummer og fik at vide, at de var løsladt. Da de var uden for lejren, tæt ved krematoriet, men på den anden side af hegnet, blev de skudt. Vi skulle se på det hele til skræk og advarsel. Engang havde 6 unge russere måttet arbejde hårdt uden at få noget at spise, der kunne kaldes menneskeføde, og en dag smed de maden for vagternes fødder og sagde, at det kunne de ikke arbejde på. De 6 blev hængt på appelpladsen, mens vi allesammen måtte stå og se på. Den ene af dem sprang op i luften, lige før lemmen blev trukket væk, og råbte på tysk: »Stalin vil knække nakken på Hitler!« – og så hang de der og døde.

Hen imod slutningen

Når jeg taler om politiske fanger, mener jeg ikke dermed nødvendigvis kommunister. Det er klart, at vi var mange kommunister i lejren, for det var jo kommunisterne, der lige fra begyndelsen var nazismens mest erklærede modstandere, men der var ingen partipolitik i lejren. Socialdemokrater, kommunister og borgerlige arbejdede sammen mod vort fælles mål, at flest muligt skulle overleve. Men vi tænkte også længere og var meget optaget af at diskutere, hvad der skulle ske efter krigen. Hvordan udfaldet af den ville blive, vidste vi efterhånden. Albert N. Simmedinger, der var elektriker, organiserede og konstruerede sig til en radio, som vi lyttede til om aftenen, når der ikke var alt for stor risiko for, at SSerne kom. Desuden skete det senere i krigen, at visse SS-mænd »glemte« at slukke for deres radio. Så hørte vi med fryd om »planmæssige« tilbagetog og forsøgte at beregne os til, hvor fronterne stod. I en periode var det nærmest hveranden dag, vi hørte, at »de tyske tropper har foretaget et planmæssigt og ordnet tilbagetog til forberedte stillinger.« Det var musik i vore øren, og det gik hurtigt fra mund til mund gennem lejren, til alle dem, man kunne stole på. Men vi måtte passe godt på, at vi ikke så fornøjede ud, for så blev SSerne tossede.

Vi havde store debatter om, hvordan verden skulle se ud efter krigen, om partiernes og fagforeningernes roller, om hvordan de unge skulle drages med i et politisk ansvar. Vi var helt enige om, at der aldrig mere måtte komme to arbejderpartier. Der var i Sachsenhausen ikke store skel mellem socialistiske og borgerlige opfattelser af, hvordan fremtidens politik burde udformes. At vi ikke lå så langt endda fra, hvad der rørte sig i tiden, ser man af det første CDU-partiprogram efter krigen, »Das Ahlener Programm« fra 1947, hvor der tydeligt står, at ejendom forpligter og betyder ansvar over for de svagere. Jeg er sikker på, at vore diskussioner i de forskellige lejre har siddet i baghovedet på manganen en politiker i de første efterkrigsår, indtil alting blev så helt anderledes, end vi havde forestillet os.

Når SSerne var ude af lejren, og vi ikke diskuterede, sang vi sammen. Det hjalp til at styrke vor følelse af fællesskab og holde modet oppe. Og hver eneste af alle de sange, der nu er kendt, og som er digtet og sunget rundt om i lejrene, handler om håb. Ikke give op, ikke

lade dig synke ned i håbløsheden, for så er du færdig, du må tro på, at en dag kommer du hjem igen. Bedst kendt er vel den om »Die Moorsoldaten«, tørvesoldaterne, der står i sangbøgerne nu. Vi sang særlig meget i barakkerne om aftenen i de perioder, hvor SSerne havde specielle ting i gang, f.eks. de nærmest programmatisk likvideringer. Så kunne modet være langt nede, og i de situationer havde vi et særligt behov for at sætte os sammen og synge.

Når vi marcherede ud på kommando, skulle vi synge nazisternes sange. Men det hændte, at når vi var tilstrækkelig langt fra lejren, kunne vi synge en af vore egne sange, uden at nogen protesterede.

Der var mange slags mennesker blandt SSerne. Nogle af dem var ikke frivillige, men indkaldte, og de var som regel ikke så bestialske som de andre.

Hen mod slutningen af krigen arbejdede vi intenst for at organisere en opstand og befri lejren selv. I Buchenwald klarede de det, hos os gik det desværre galt. Vi skaffede våben ind i lejren gennem de kommandoer, der arbejdede udenfor, og havde også på denne måde forbindelse med modstandsgrupper, der var opstået hele vejen rundt om Berlin. Vi havde en stor international modstandsbevægelse, der var ledet af folk som Jacobs, Bästlein og Absthagen, men vi havde endnu ikke fået mange våben ind, da en stikker afslørede det hele. Det blev aldrig opklaret, hvem forræderen var, vi mener, at det var en af de kriminelle, der var leder af Arbeitskommando Krankenbau. Han har måske prøvet at købe sig fri. Der har været afholdt et retsmøde om sagen, men det er meget svært at bevise sådan noget. Det hele blev knust, også modstandsgrupperne uden for lejren, mange mennesker blev taget, og 27 af vore ledere blev skudt.

Efter opdagelsen og drabet på vore 27 ledere var forholdene blevet hårdere, og de kriminelle var ved at overtage magten. Kort tid efter kom Erich Chechow hen til mig og sagde, at vi måtte gøre noget for at komme væk. Chechow var selv oprindeligt nazist, han havde været med i kredsen omkring brødrene Strasser. De havde været sammen med Hitler om at starte det nationalsocialistiske parti, men de lagde mere vægt på det sociale end Hitler havde tænkt sig, så det samarbejde varede ikke længe, og nu sad Chechow her. Han kom helt godt ud af det med SS-folkene, og jeg husker, at han en dag, da jeg havde et problem med en SS-mand, sagde til ham: »Åh, hold nu op. Kig engang

på Karl-Heinz her, ser han måske ud som en forbryder?« Men det var der mange, der ikke gjorde. Hvad der bragte mig igennem er svært at sige – ud over min ungdom og sundhed – og held – men måske betød det også noget, at jeg aldrig var bange for at rette mig op og se dem lige i øjnene. Det havde en mærkelig virkning på dem.

Erich Chechow var blevet gjort til leder af et udekommando i Küstrin, hvor der byggedes et celluloseværk. Han gik til lejrkommandanten og forlangte at få mig med, men lejrkommandanten sagde nej. »Den unge Blockältester bliver her. Vi har ikke så mange unge Blockältester mere.« Næste dag gik vi derop igen, og da fik Chechow sin vilje, så vi kom af sted. Men en dag kort efter at vi var kommet til Küstrin, var Chechow væk. Jeg spurgte rapportføreren efter ham, og det viste sig, at han var blevet hentet om natten, indkaldt til fronten.

Så blev jeg Lagerältester i Küstrin, men det var ikke noget for mig. Der gik kun 6-7 uger, så blev jeg fyret fra den post. Først gik det galt med en sygetransport. Jeg havde givet lægen besked om, at tre fanger, der var syge og skulle med transport tilbage til Sachsenhausen, skulle være færdige kl. 10, men han havde sløset, og de var ikke færdige. Da jeg opdagede det, fik jeg dem smidt ud af sengene og gjort klar, men det var for sent, og ansvaret havde jeg. Det havde man altid. Anden gang var, da jeg som det hed ignorerede en anordning fra lejrkommandanten. Vi spillede fodbold en søndag eftermiddag, og jeg havde glemt at få samlet det værktøj sammen, vi brugte til håndværksarbejdet inden for lejren. Så var jeg ikke længere Lagerältester, men kom med ud på kommando, og lettet var jeg. Jeg blev forarbejder på et nyt kommando, der kaldtes Behelfsheimbau, og som havde til opgave at bygge midlertidige boliger til de udbombede. Der lærte jeg en SS-mand at kende, som betroede mig, da vi havde kendt hinanden 10-12 dage: »Tror du, at jeg tør gå rundt i min landsby i denne morderuniform? Jeg klæder altid om på vejen hjem.« Vi kom rigtig i snak, og jeg kunne forstå, at han mente det ærligt med sin modstand mod nazismen, så jeg gav ham min adresse derhjemme – han kunne nok senere hen få brug for et vidne for sin holdning. Hver mandag, når han havde været hjemme, kom han med en pakke til mig med kage eller andet, som hans kone havde lavet, og det gjorde godt for os femten i kommandoret, der bestod af 14 franske fanger og mig som den eneste fra Tyskland.

I vinteren 1944 blev jeg syg, fik en slem betændelse ved tænderne

og måtte tilbage til Sachsenhausen. Det varede imidlertid ikke længe, før alle fra lejren i Küstrin også kom tilbage, og de var helt nedraktede efter at have marcheret hele vejen. De var blevet tvunget af lejrledelsen til at »flygte« for den røde hær.

Kort efter havde vi en mærkelig oplevelse. Ved en aftenappel blev der pludselig råbt: »Rigstyskerne bliver stående, alle andre til barakkerne!« Vi blev stående, nogle tusinde mand, og så begyndte de at skrive alle navne og numre op. Jeg sagde til min Stubenältester: »Hvad fanden har de nu for med os?« Lejrens brandværn var marcheret op med spader og stod rundt om os. Så råbte jeg: »Vi må væk herfra!« og så rendte alle fra min blok og derefter alle de andre. Vi var jo mange, så brandfolkene kunne ikke standse os. I de følgende dage var vi meget bange for, hvad der kunne ske os, men vi hørte ikke mere. Der var et stort virvar i navnene, mange var døde, og det var en almindelig fremgangsmåde, at hvis en fange var i fare, dukkede han under og fik et navn fra en af dem, der for nylig var død. De 20-25 fanger, hvis navne de havde fået skrevet op på appelplassen, blev indkaldt til SS-Bewährungseinheit og sendt til fronten mod russerne. Men det lykkedes dem at få sendt besked over til russerne, og næste nat løb de over. SSerne prøvede at skyde dem bagfra, men de kom næsten alle igennem. Franz Henck fra Eckernförde var med, han har fortalt mig om det. De var blandt de første krigsfanger, russerne sendte hjem, og de var allerede hjemme til jul 1945. Det ville have været en uheldig skæbne for koncentrationslejr-fanger at ende i en SS-uniform.

Tidligt på året 45 kom der pludselig to russiske flyvere i styrtdyk ned over lejren. Før vogterne ved maskingeværerne fik deres våben indstillet, havde flyverne smidt deres flyveblade ned, hvorefter de steg op og forsvandt. I flyvebladene fortalte de os, at man vidste, hvor lejren lå, og der ville ikke ske os noget. »Befrielsen er nær, vi bombarderer ikke jer!«

En dag i marts 45 var der flyveralarm i Oranienburg. Vi forlod vore værksteder og samledes ude i en »Splittergraben«, en beskyttelsesgrøft, hvor vi kunne søge tilflugt mod de værste bombe- og granatsplinter. Jeg stod sammen med mine kammerater fra snedkeriet. Pludselig hørte jeg en hyl i luften, der kom nærmere og nærmere, og jeg råbte til mine kammerater, at de skulle rende væk. Selv sprang jeg op af graven og løb hen til et stort træ, hvor jeg smed mig ned. Der lå jeg

og hørte luftminen slå ned lige midt imellem mine kammerater, der ikke havde fulgt mit råd, men var blevet stående i grøften. De var blevet meget tykkere – luftminen havde sprængt deres lunger. De var omkommet allesammen. Vi måtte ryste det værste chok af os og gå i gang med at hjælpe dem, der var blevet såret, men havde overlevet. Derimellem var også nogle SS-folk. Om morgenen samme dag havde jeg haft bøvvl med en SS-mand. Han havde sparket en jøde, der arbejdede på et urmagerværksted. Få jøder overlevede længe i lejren, men der dukkede altid nogen op til specialarbejder, og denne jøde var en af dem. Jeg sagde til SS-manden, at lejrkommandanten havde forbudt at slå fanger, for de var i fuld krigsindsats. »Vent du til i aften, så skal du få at se, hvad der sker,« sagde SS-manden, og jeg tænkte for mig selv, at det var dog forbistret, at jeg ikke kunne holde min mund. Under arbejdet med de sårede kom denne SS-mand hen til mig og sagde: »Det havde jeg aldrig troet, at I også ville hjælpe vore folk.« Og jeg svarede ham: »Mennesker, der er blevet såret, dem må man hjælpe.« Senere kom han hen med en pakke til mig, hvori der var cigaretter, tobak og cigaretpapir. Deres magasin var også blevet ramt, så der var ingen orden på lageret, og vi overlevende havde noget at ryge på næste dag. – Og der skete mig intet ondt den aften.

Et par nætter senere var der stort spektakel i lejren. Vi vidste ikke, hvad der var sket. Den næste morgen fik vi at vide, at Heinkel-værkerne, den store flyvemaskinefabrik i Oranienburg, var blevet bombarderet. På fabrikken arbejdede nogle hundrede kvinder fra koncentrationslejren Ravensbrück. Alle overlevende kvinder fra bombardementet blev bragt ind i vores lejr i de barakker, hvor de russiske krigsfanger havde været.

Jo nærmere vi kom til rydningen af lejren, des mere opløsning var der over det hele. De kommunister, der havde været med i ledelsen af lejrens politiske selvforvaltning, var blevet sendt til Flossenbürg – alle med en rød cirkel syet over hjertet, så man var sikker på at ramme, når de skulle skydes. Jeg selv var kun kommet tilbage til lejren, fordi jeg var blevet syg på udkommandoet. Den politiske selvforvaltning var brudt sammen, nu var det alles kamp mod alle. Det var ikke de kønneste menneskelige egenskaber, der kom frem.

I april 45 begyndte den sidste march, hvor alle Sachsenhausens fanger blev jaget vestpå. Lejren blev opdelt i afdelinger på hver 500 mand,

der marcherede af sted med kort afstand mellem afdelingerne. Hvad vi oplevede på denne march har beskæftiget mig til den dag i dag, og jeg kan stadig ikke begribe det: At de SS-folk, der nøjagtigt vidste, at de havde tabt, at det var forbi med deres magt i Tyskland, ikke forstod, at det nu kom an på at redde hvert menneskeliv, men i stedet skød hvert menneske, der ikke var i stand til at gå mere; at de ikke kunne indse, at de dog havde en lille mulighed for at gøre noget godt igen af alt det, de havde forbrudt. Lige til sidste minut skød de. Jeg tror, det blev til otte eller ni tusinde mennesker, vi mistede på dødsparaden fra Berlin til Schwerin. Ikke en eneste fik lov til at blive liggende ved vejkanterne i live.

Der er især en episode, der sad og gjorde ondt i mange år. Jeg drømte om den om natten, men havde svært ved at tale om den. En dag gik en ung italiener ved siden af mig, han var yngre end jeg, vel bare 17-18 år. Som vi går hen ad vejen siger han til mig på halvt italiensk og halvt tysk: »Karl-Heinz, jeg er nødt til at gå afslid.« Jeg sagde, at han skulle løbe et stykke frem, så han var færdig, når vi kom marcherende. Men i stedet løb han nogle meter bort fra vejen. Bag mig gik tre SS-mænd, og den ene af dem tog sit gevær og skød drengen – jeg så kun, hvordan han fløj tilbage og var død. I det øjeblik kunne jeg have bidt den SS-mand, våben havde jeg jo ikke. Det er egentlig den eneste gang, jeg har oplevet drabene så tæt på, og det var frygteligt.

Ved hver kartoffel- og roekule undervejs lå døde mennesker, som var blevet skudt, fordi de havde forsøgt at få lidt at spise. Om natterne lå vi ude på marken, en gang imellem i en lade, og i skoven ved Below lå vi i tre dage og tre nætter. Da lå fronten fast i nogle dage, men da russerne igen kom nærmere, jog vore plageåndere os af sted igen i huj og hast midt om natten. Vi kunne høre russerne, de var ikke mere end 30 km borte. Et sted kunne vi en kort tid høre en russisk fortrop, den har ikke været 100 m fra os, men de gik tilbage igen, og så skreg og råbte vagterne og jog på os. Det var deres største angst at falde i russernes hænder, men hvorfor de ikke bare lod os være og så løb deres vej, kan jeg ikke begribe. Vi måtte slæbe os af sted med den bevidsthed, at vi havde englænderne og amerikanerne på den ene side og russerne på den anden, men alligevel var vi magtesløst udleveret til vore bødler. Ved Below begyndte fangerne at flygte, en del lykkedes det for.

Kort efter Below dukkede en afdeling fra svensk Røde Kors op med

nødhjælpspakker. Første dag, de kom, udleverede de pakkerne til SS-vagterne til videre fordeling til os, men SSerne beholdt alt for sig selv. Et par dage efter, da de kom igen med flere pakker, fik Heinrich Lienau lejlighed til at tale direkte med Røde Kors-folkene og fortælle dem, at vi ingen mad havde fået. Derefter forlangte svenskerne, at vi skulle stilles op i rækker og gå forbi dem, og så udleverede de selv pakkerne til os, én til tre mand. Vi var nogle, der prøvede at forklare vore medfanger, at de skulle lade være at spise for meget på én gang, men det var længe siden, vi havde set mad, og en del af de sultne mennesker kunne ikke holde sig tilbage, men spiste alt, hvad de havde fået. Nogle fik dysenteri og døde.

Jeg fik senere at vide, at det oprindeligt havde været planen at lade os marchere til Lübeck-bugten og sende os med et af de fangeskibe, der ved en tragisk fejltagelse blev bombarderet af englænderne. Det var nok tyskernes mening at sejle skibene ud og sænke dem, nu blev det englænderne, der overtog det beskidte arbejde. Jeg forstår stadig ikke, hvorfor det skulle være nødvendigt at bombardere civile skibe den 8. maj, efter at kapitulationen var underskrevet. Forfærdeligt var det også, at nogle af de stakkels mennesker, der forsøgte at svømme i land fra Kap Arkona, blev skudt af tyske soldater, der stod på bredden.

Det skete også under vor fangemarch, at allierede flyvere strøg lavt hen over os og skød. Der var ingen af vor flok, der blev ramt, men vi kunne ikke og jeg kan stadig ikke forstå, at de ikke fra den lave højde kunne se, at det drejede sig om en fangemarch. De måtte gerne have skudt SSerne.

Vi marcherede videre til uden for Schwerin, og så en morgen vågnede vi op og så, at alle vagterne var væk. Spurlos verschwunden. Vi gik ind til Schwerin og fik at vide, at Tyskland havde kapituleret. Det var den 8. maj. Der stod vi i Schwerin og var blevet fri og havde overlevet, og nazisterne var blevet slået. Det var meget på en gang.

Der var fanger, der genkendte SS-vagter fra lejren og slog dem ihjel. Der var mange døde i Schwerin. I træer og lygtepæle hang mennesker med skilt om halsen: »Skudt på grund af fejhed over for fjenden.« Vi fik at vide, at da amerikanerne kørte ind i byen, havde mange mennesker hængt hvide lagener ud af vinduerne for at undgå ødelæggelse. Men kort efter trak amerikanerne sig ud af byen igen, og SS kom tilbage. Fra alle de huse, hvor der hang hvide lagener, trak SS-folkene

mændene ud og hængte dem. Også her myrdede SS til sidste minut. Næste dag kom amerikanerne igen.

En kammerat og jeg slentrede en tur rundt i byen og kom til en plads, hvor alt stod fuldt af forladte tyske marketendervogne og andre køretøjer. Jeg faldt i snak med en af de allierede soldater, og jeg tænkte, at det var et mærkværdigt engelsk, han talte. Så prøvede jeg at tale dansk til ham, og han svarede: »Hvad – kan du snakke dansk?« »Jo, selvfølgelig kan jeg da det, jeg er dansk sydslesviger og har siddet i Sachsenhausen, fordi jeg er kommunist.« »Og jeg er fra Århus,« sagde han, »jeg er også kommunist, og jeg flygtede fra Danmark og kæmpede i krigen på amerikansk side.« Han var ansvarlig for tingene på pladsen, og han var selvfølgelig straks klar til at hjælpe os fra Sachsenhausen med de mest nødvendige ting. Så vi fik fat på en gullaschkanon, og vi fik både kød og ærter og linser, og så kogte vi mad. Men vi passede på, at der kun var ganske lidt fedt i, for det var vi klar over, at ingen af os ville kunne tåle. Vi – og det var vel en 80-100 mand – boede i tre dage nede ved Schwerin sø og fik vore forsyninger. Efterhånden kom der mange med spande og hvad de ellers havde og hentede mad hos os. Vores flok holdt stadig sammen. Der var Fritz Eicke-meier, som havde været køkkenforarbejder i lejren, der var Martin Schöler fra Flensborg og Hein Lienau. Martin Schöler blev efter krigen fagforeningssekretær for søfolkene i Flensborg. Hans niece, jeg tror, hun hed Astrid Nissen, var ansat i Kørselstjenesten og derefter på Dansk Sundhedstjeneste i mange år. Hein Lienau var før krigen freelance medarbejder ved Flensburger Generalanzeiger og skrev blandt andet Petuhtantenschnak. Han stod for det meste af organisationen i vores lejr, han kunne også tale dansk.

Efter nogen tid fik vi besked om, at vi ikke kunne være ved søen længere, men vi fik anvist plads på kasernen. De sidste af de tidligere beboere var blevet isoleret ude på en mark – de blev vist ikke behandlet stort bedre, end de havde behandlet os. Vi var ikke interesserede i at blive på Schwerin kaserne, vi ville hjem. I løbet af få dage fik Lienau det ordnet med amerikanske officerer, så vi fik udleveret passer-sedler, hvorpå der stod, at vi havde været koncentrationslejr-fanger, og med disse sedler drog vi så af sted igen og troede, at vore besværligheder var overståede. Nu skiltes Sachsenhausen-flokken. De fleste gik østpå, for dem var hjemme i retning af Berlin, og så var vi otte til ti

stykker, der gik vestpå mod Flensborg. Da vi havde gået et par dage og kom til Rena mellem Schwerin og Lübeck, blev vi holdt tilbage af englænderne. De ville ikke give os tilladelse til at gå videre, fordi de fortalte os, at alt på den anden side af Rena var kaos, der var overhovedet ikke noget, der fungerede. Så fik vi lov til at bo i en bondemands lade, og ham kom vi også i snak med. Nu havde jeg det lille personlige problem, at mine bukser var i stykker, enden var helt væk, og det kunne jeg jo ikke så godt gå videre med. »Jamen, gå du hen til borgmesteren,« sagde bonden, »han skal nok ordne den sag.« Jeg gik til borgmesteren, der viste sig at være en rar gammel mand, og han gik straks ud og skaffede mig et par bukser. Da jeg kom ud fra borgmesterens hus, kom en kvinde gående på gaden, hun standsede og kiggede på mig. »Karl-Heinz, er det dig?« »Jamen, Bertha,« sagde jeg, »hvor kommer du fra?« Bertha var fra Eckernförde, nu kom hun fra Ravensbrück. Kvinderne derfra havde en døds-march bag sig, som nøjagtigt svarede til den, vi havde gennemgået fra Berlin til Schwerin. Vi var enige om, at nu gjaldt det bare om at komme hjem, og jeg foreslog hende, at hun kom med hen i laden til vores gruppe, så kunne vi følges ad. Måske skulle jeg have forberedt hende, men jeg havde stor glæde ved at tage hende med ind og bede hende kigge nærmere på tre mænd, der lå på gulvet og sov. Den ene af dem var hendes mand. Det blev gensyn med glæde og tårer. Han havde overlevet otte år i Sachsenhausen og hun otte år i Ravensbrück, så det var længe siden, de to havde set hinanden.

Vi så ikke mange mennesker på vor vej gennem Mecklenburg. Folk havde i mellemtiden hørt om, hvad der var foregået, og de kunne måske se på os magre typer, hvor vi kom fra, så de trak sig tilbage. De havde heller ingen mad selv. Det skete, at vi fik lidt mælk. Vi gik heller ikke ind i byerne. Vi var ikke særlig godt vant, og vi blev gode til at leve af, hvad vi kunne finde. Der var naturligvis heller ikke noget, der hed tog eller busser – vi gik.

Da vi kom til Kiel og skulle over broen, stod der en tysk værne-magtslastbil midt på den. Den tog os med til Eckernförde, hvor vi sov en nat, og så gik vi videre mod Flensborg. Jeg husker tydeligt, at det var Pinselørdag 1945, den 11. juni, at jeg nåede hjem til Aabenraagade til mine forældre. Min mor havde sagt om morgenen, at hvis han ikke kommer i dag, så lever han ikke længere. Den dag kom jeg hjem.

Hjemme igen

Den aften, jeg var kommet hjem, blev huset selvfølgelig fyldt med familie og venner, der ville hilse på og høre om alt det, jeg havde været igennem. Og jeg fortalte, men ikke om det værste, jeg havde oplevet. I stedet fortalte jeg små anekdoter og forskellige oplevelser med vagtmestrene i fængslet og tugthuset, hvilken holdning de havde. Hvilke muligheder de havde givet mig for at komme lettere igennem denne tid. De frygtelige ting havde jeg ikke megen lyst til at tale om, og jeg må også sige, at jeg altid senere hellere har villet fortælle om, hvordan personalet i fængslerne har hjulpet mig til at organisere arbejde udenfor både for mig selv og mange andre politiske fanger, der egentlig aldrig måtte komme uden for fængslets mure. Så kunne jeg til gengæld organisere f.eks. sukker til vagtmestrene – noget for noget. Den slags fortæller jeg stadig helst om, men det andet sidder der selvfølgelig og dukkede i mange år op i drømme. Alligevel har jeg fortalt om de frygtelige oplevelser sidenhen i de sammenhænge, hvor jeg er blevet bedt om at fortælle, for at tilhørerne, også unge mennesker på universiteter og skoler, kan forstå, at sådan noget må aldrig gentage sig. At nazismen er den værst tænkelige måde at forsøge at løse et lands problemer på, lige meget hvilke. Jeg prøver på at sige til de unge, at de kan have de meninger, de vil, blot må de aldrig blive nazister.

Tirsdag morgen derhjemme efter pinse, d. 14. juni, da jeg endnu lå i sengen, lød der et forfærdeligt brag, og alle vinduer og døre fløj ud. Det var ammunitionslageret i Mürwik, der var røget i luften. Jeg blev smidt ud af sengen, kom op at stå i en fart, bukserne på, fat i tomme-stokken og måle vinduer op, og så ned til glarmesteren. 8 ruder i den rigtige størrelse, og dem fik jeg. Da jeg kom ud af butikken, kom folk løbende fra alle sider, men så havde glarmesteren ikke mere glas. Det første snedkerarbejde, jeg havde som fri mand, var at reparere vores dør. Om aftenen kunne vi spise aftensmad bag hele vinduer og døre, mens de manglede hos naboerne. Jeg havde lært, at hvis man skal klare sig, skal man reagere hurtigt og altid handle i stedet for at betænke sig. Morgenvasken havde jeg tid til bagefter.

Vi skulle til at være borgere i Flensborg igen, og dertil hørte ratio-

neringsmærker. En morgen gik vi i fællesskab ned på kontoret, Martin Schöler, Willy Sørensen, Hans Nommensen, jeg og en hel del andre flensborgere. Vi mødte op på kontoret i Rådhusgade, der sad en mand, som hed Post, han havde en lille pukkel. Han begyndte at klippe i mærkerne med en saks. Vi stod og kiggede på, at han klippede mere og mere væk af vore kort, men det var vi nu ikke til sinds at finde os i. Martin Schöler havde vi valgt som ordfører, så vi ikke allesammen skulle stå og råbe op, og han gik hen til Post og sagde: »Hvad er det for nogen hagekrydsklipperier, du laver. Den slags har vi fået nok af.« Så smed han klipperierne i hovedet på kontormanden og sagde: »Vi får tre rygerkort hver og to levnedsmiddelkort, og dem skal vi have.« Post begyndte at forklare, at halvdelen af måneden var gået, og han kunne ikke – og så videre. Men Martin var fræk og sagde til ham: »Du kan da vist være glad for, at du har været nazist, ellers var du nok kommet væk med den pukkel!« Så havde vi ikke mere vrøvl med ham.

I min familie var min farfar og min onkel døde, mens jeg havde været borte. Min mor havde ikke skrevet det til mig – hun har nok syntes, at jeg havde det trist nok i forvejen. Desuden var min svoger faldet i Rusland i Waffen-SS. Min søster havde giftet sig med en bondeemand, og han var pludselig blevet SSer. Min familie fortalte mig, at da han var hjemme på orlov, sagde han til min mor i køkkenet, at hvis krigen blev tabt, så ville han hænge sig. Så sagde min mor til min søster: »Ella, gå ud og hent tørresnoren, han må hellere hænge sig med det samme, for den krig er tabt.« Han meldte hende ikke, men kort efter faldt han. Det er mærkeligt at tænke sig, hvad nazisterne har kunnet gøre med mennesker, også at få dem til at tro, at krigen kunne vindes, lige til tre dage før kapitulationen. Havde de ikke troet det, havde de vel ikke skudt så mange stakkels fanger på marcherne, lige før de nåede friheden.

Allerede før jeg kom hjem, havde folk fra arbejderbevægelsen fundet sammen nede i hovedgaden hos den gamle skomager Kloppenburg, og det varede ikke mange dage efter min hjemkomst, før jeg også var med. Snart fik jeg sendt besked rundt til alle mine kammerater, der var kommet hjem fra lejrene og tugthusene. Nu ville vi i gang med at virkeliggøre de planer, vi var blevet enige om i koncentrationslejrene, og det var ikke bare os, der tænkte i de baner, lignende ønsker og forestillinger havde man i vide kredse. At vi ikke skulle have et kommuni-

stisk og et socialdemokratisk parti, men se at blive enige om en fælles holdning. På det nære plan, i Flensborg, talte vi om den ny begyndelse i byen, en ny forvaltning, i det hele taget alt det, der hang sammen med, at nazisterne var væk og at nye mennesker skulle til. Der sad vi så – fra alle grupperinger – om aftenerne og diskuterede og fandt frem til de mennesker, der skulle i ledelsen. 16. maj 1945 havde den engelske besættelsesmagt udnævnt en byforvaltning i Flensborg. I. C. Møller, der allerede i Weimarrepublikken havde været medlem af byrådet for det danske mindretal, blev overborgmester. En tysk købmand, C. C. Christiansen, blev borgmester. Efter kommunalvalget i 1946 måtte han vige pladsen for Nicolaus Reiser, formand for SPF, det danskorienterede socialdemokratiske parti i Flensborg. Socialdemokraten Fritz Drews fra Mecklenburg blev bydirektør, en stilling, der ikke havde eksisteret i Flensborg før, men som englænderne kom med.

Min mor kendte Nicolaus Reiser og holdt meget af ham, fordi de ofte havde snakket sammen, mens jeg var i fængsel og koncentrationslejr. Hans holdning imod nazisterne var helt klar. Far og mor havde ofte truffet ham i sejlklubben Galwik, hvor min far dengang var kasserer. Jeg lærte ham at kende, da han var borgmester i Flensborg, og vi sammen arbejdede med et initiativ, som de arbejdsløse havde taget til gensidig hjælp. Engang holdt han en tale i fagforeningshuset. Jeg var ikke enig i det, han sagde, men jeg ville ikke forstyrre ham, så jeg tog siden ned på rådhuset og bad om at snakke med ham. Jeg spurgte ham om, hvordan han som socialdemokrat og dansk sydslesviger kunne sige sådan noget vrøvl, som han havde sagt på mødet. »Jamen,« sagde han, »der talte jeg jo ikke som socialdemokrat eller dansk, men som borgmester.« »Ja, det er typisk,« sagde jeg, »man kan altså have to meninger. Den ene er socialdemokratisk, den anden er borgmesterens.« Det var alvorligt for mig, at socialdemokraterne sådan gik på akkord, og jeg har aldrig glemt det.

Flensborg havde ikke fået mange bombardementer, så værftet og andre virksomheder var ikke ødelagt, men alt skulle alligevel organiseres på ny. Ved diskussionerne hos Kloppenburg var der nok mange meninger om, hvordan de nye strukturer skulle være, men vi var enige om, at der skulle opbygges et samfund på demokratisk fundament, hvor mennesker ville finde sammen, og hvor arbejderne skulle have indflydelse på deres arbejdsplads.

Fra et kommunistisk møde i Flensborg kort efter krigen. Til højre for talerstolen står Karl Heinz Lorenzen. Foto: Stadtarchiv Flensburg.

Det var svære tider for arbejderne lige efter krigen. Timelønnen var et godt stykke under 1 Reichsmark – til sammenligning kostede en pakke cigaretter 80 RM på det sorte marked. Mange handlede på det sorte marked, alt var svært, og man hjalp sig igennem på den ene eller den anden måde, men at gå på arbejde for de par Pfennig, det lønnede sig knapt. Vi fik somme tider til lidt ekstra gennem min faster, der arbejdede på Nissens snapsfabrik og af og til stak os en flaske, som vi byttede væk. F. eks. byttede jeg mig til en skrivemaskine til partiet for en flaske snaps.

Jeg var syg efter koncentrationslejren, og hen på sommeren 1945 kom jeg på rekreation på krigsdeltagernes rekreationshjem i Sønderhav. Men først besøgte jeg onkel og tante i Ravsted, og der hørte jeg for første gang om, hvordan tyskerne og det tyske mindretal havde opført sig mod danskerne under besættelsen. Da jeg havde været hos onkel og tante et par dage, var der plads på rekreationshjemmet, hvor

jeg ankom sammen med Christian Hansen fra Flensborg, der havde været soldat. Så vidt jeg ved, var vi to de første, der fik lov at komme ind i Danmark uden at have været igennem en karantæne med aflusning o.s.v. Vort møde med folkene på rekreationshjemmet vil jeg aldrig glemme. Der var fuldt hus, og da vi kom ind, var det første, vi hørte: »De siger, at du har været i koncentrationslejr, hvordan var det?« »Jo men....«, sagde jeg, »har vi tid til det den første dag? Der bliver nok tid til at snakke om sådan noget senere.« Vi skulle spise, og hvad der kom på bordet, havde vi overhovedet ikke kunnet forestille os. Der var endnu ikke kommet gang i pakkerne til Sydslesvig fra Danmark, de kom først lidt senere. Men her var, hvad der for mig måtte se ud som en overflod af al lækker mad, som jeg ikke havde set meget længe. Jeg fik havregryn med fløde om morgenen, alt, hvad jeg bare kunne tænke mig. Men der er grænser for, hvad man kan fylde på et menneske, der har fået for lidt for længe.

Vi nød samværet med de andre gæster på hjemmet. Det varede heller ikke ret længe, så fik jeg besøg af lærer Tønnsen, der ligesom andre af mine gamle lærere havde sommerhus ind mod Kollund. Vi fik gode samtaler med dem, som jeg havde gået i skole hos for år tilbage.

Hvad pigerne på hjemmet i Sønderhav gjorde for os og vor sundhed, det har jeg aldrig glemt. Vi kom snart i form igen. Ikke længe efter at jeg var kommet hjem til Flensborg, lærte jeg en ung pige, Helma Hamester, at kende. Vi blev glade for hinanden og forlovede os på min mors fødselsdag, d.16. oktober 1945. Familien og vennerne var samlet. Min søster kom fra Bohmstedt og havde flere flasker fløde med og hvad man ellers skulle bruge til at lave otte store lagkager af, og dem var hun en sand kunstner til at fremstille. Blandt gæsterne var Elsa Schirdewahn, som jeg tilfældigt havde truffet i tugthuset i Hamborg, da hun kom for at besøge sin far, og hendes samlever Erich Hoffmann, der havde siddet i Auschwitz. De var dengang lærere på vor partiskole, der lå i den nuværende Schlachthof restaurant. Min kammerat Willi Hannemann og hans kone var også med foruden Heinz Priess. Heinz og Willi havde begge siddet i Sachsenhausen, Willi derefter også i Flossenbürg. Min faster på snapsfabrikken havde ved hjælp af nogle flasker snaps »organiseret« både kød og hvad der ellers skulle til en god middag, på det grå marked. Vi var 14-16 personer, og vi spiste et festmåltid sammen. Snapsen var brugt til noget vigtigere end til at

skåle med, så vi fik ikke noget stærkere at drikke end kaffe. Vi havde været lidt bekymrede for, hvordan gæsterne skulle komme hjem, for der var spærretid, men det skulle vi slet ikke tænke på, sagde gæsterne, for de havde sandelig ikke tænkt sig at gå, før det blev morgen. Vi holdt fest og hyggede os hele natten, vi sang og drak kaffe og snakkede om alle de begivenheder, der lå bag os, og om, hvad der nu skulle komme.

Jeg blev erklæret 80 % uarbejdsdygtig for en tid, og jeg arbejdede mere på at opbygge fagforeningerne end som håndværker. Jeg var med til at reorganisere snedkernes fagforbund, skrev artikler, og tog rundt på værkstederne for at tale og diskutere med folk, ligesom jeg også var med til at opbygge organisationen Freie Deutsche Jugend i Flensborg. En dag, da jeg fordelte politisk materiale på værftet, mødte jeg en mand, der havde haft opsyn med det værksted, jeg arbejdede på den første tid i Sachsenhausen. Siden så jeg ham flere gange. Han så altid til den anden side og tog aldrig imod mine tryksager. Om han kendte mig, ved jeg ikke, men jeg har nu ikke gjort ham noget, for han var ikke én af de virkelig onde. Jeg har set ham sparke en ung russer bagi, da han prøvede at varme sig ved ovnen, men ellers havde jeg ikke set ham opføre sig dårligt.

Endvidere var jeg medlem af tilflytningskommissionen (Zuzugs-kommission), hvortil alle, som ville flytte til Flensborg, måtte stille andragende. Den skulle forsøge at begrænse antallet af flygtninge i byen. Flensborg havde i slutningen af krigen fået indbyggerantallet næsten fordoblet til over 100.000. Mange mennesker, som havde boet her før, ville nu hjem igen. Jeg husker en familie, der boede i Rødegade. Da manden, Fritz Helmer, kom hjem fra krigen, sov en flygtning i hans seng, og han kunne ikke få lov til at flytte hjem til Flensborg. Vi sagde selvfølgelig med det samme, at det ikke kunne være rigtigt. Siden flyttede familien til Kobbermøllen, og Fritz hjalp mig i kroen, som jeg senere drev der.

Der kom naturligvis folk med cigaretter og hvad de ellers havde og prøvede at bestikke os, det var en tid, hvor alt var vendt på hovedet. Den store overbefolkning gjorde det ikke nemmere at normalisere forholdene og få arbejdet i gang. Men naturligvis skulle vi gøre vort bedste for at hjælpe de stakkels mennesker østfra, som havde mistet alt, og de skulle ikke bo i en kostald, men i ordentlige menneskeboliger. Mit

parti gjorde en stor indsats i så henseende, og mange af dem sluttede sig også til os og tog del i bestræbelserne for at genopbygge landet her. Snart begyndte en omflytning til andre lande i Tyskland, der ikke havde modtaget så mange flygtninge.

Allerede i 1945 fik jeg en lejlighed i Fagforeningshuset i Slotsgade. Den var på tre værelser, de to var til partiet, som vi nu begyndte at få på benene igen, og som snart fik 1500 medlemmer i Flensborg, en del var flygtninge. Vor første formand var Willi Hannemann, som også repræsenterede os i byrådet efter kommunalvalget i 1946. Da han året efter blev medlem af landsledelsen i Kiel, overtog jeg formandskabet indtil den tyske pengereform i juni 1948. Vi boede på anden sal, nede på førstesalen sad socialdemokraterne og genopbyggede deres parti. Vi havde et fint samarbejde, f.eks. hjalp de mig, da jeg sandelig fik en bil stillet til rådighed, bare uden dæk. Jeg var inde på det kontor, der tog sig af den slags, og der rådede man mig til at spørge socialdemokraterne. Det gjorde jeg, og de var så venlige at overlade mig et sæt dæk, som de lige da godt kunne undvære. Så godt var samarbejdet dengang.

Kort efter vor forlovelse fik jeg besked fra boligkontoret, at hvis jeg ikke giftede mig, kunne jeg ikke beholde min lejlighed. Jeg sagde til hr. Brömel på boligkontoret, at så måtte han forbyde mit parti, for det var mest partiet, der havde lejligheden. På det tidspunkt kunne hverken hr. Brömel eller jeg forestille os, at mit parti virkelig skulle blive forbudt. Jeg hævdede, at det ikke var en rigtig lejlighed, jeg boede i, det var jo Fagforeningshuset i Slotsgade, og det var nazisterne, der havde ophævet fagforeningerne og indrettet lejligheden. Men Brömel holdt på, at det var en lejlighed, og det skulle blive ved med at være en lejlighed. Det nyttede ikke noget – de havde smidt mig ud, hvis ikke vi havde giftet os. Ikke fordi Helma og jeg havde noget imod det, men vi var jo lige blevet forlovet, og man ville vel nok spørge, hvorfor vi havde så travlt. Min gamle ven Hein Böwadt fra »Hjemmet« var giftefoged og viede os den 24. december 1945, min far og min svigermor var vidner. Hein gjorde det muntert og festligt, og vi havde en god dag. Mere bryllupsfest blev det ikke til, men vi holdt en hyggelig jul sammen.

I begyndelsen af 1946 kom jeg i arbejde på snedkerfirmaet Lange i Flensborg, mit gamle arbejdssted, hvor sønnen nu havde overtaget

ledelsen. Jeg arbejdede for 76 Pfennig i timen, for mig og for os alle var det i den tid sådan, at vi arbejdede og arbejdede, men vi kunne ikke slide så meget, at vi kunne leve af det. Alle folk fik sig en kolonihave, hvor de dyrkede grønsager til at hjælpe på de rationer, vi fik. Flensborg by forsøgte at opbygge og udbygge industrien og skaffe arbejde til Flensborg Skibsværft.

Det varede ikke så længe, før jeg måtte opgive arbejdet hos Lange, min ødelagte mave kunne ikke tåle de møbellakker, jeg især arbejdede med. Så blev jeg arbejdsløs og brugte min tid på partiet. Der gik flere år, før den vesttyske stat tilkendte mig en erstatning på 5 DM pr. dag, jeg havde været indespærret i nazitiden, og dertil en lille godtgørelse for, at jeg var blevet forhindret i at fuldføre min uddannelse. Pengene blev udbetalt sådan, at jeg fik 100 DM om måneden. En dag efter partiforbudet i 1956 fik jeg at vide, at jeg stod under mistanke for at bringe »Die freiheitliche demokratische Grundordnung« i fare og derfor ifølge paragraf 6 i loven om godtgørelser kunne risikere at miste min erstatning. Jeg blev bekymret og gik op på Flensborg Avis for at tale med Karl Otto Meyer. Han lovede, at hvis noget sådant skulle ske, ville Flensborg Avis forfølge sagen med al kraft. Han var mig en god støtte gennem alle årene. Niels Bøgh Andersen var også en god ven.

Befolkningen begyndte at nyorientere sig, efter at de havde fået øjnene lukket op for, hvad den nazisme stod for, som havde forført så mange af dem i 12 år. Et stort antal mennesker så det som en mulighed for en ny begyndelse at flytte grænsen, at komme til Danmark, fordi man ikke troede, at Tyskland foreløbig ville komme ud af de besværligheder, som krigen havde medført. Men i løbet af få år blev der opbygget virksomheder, og da pengereformen kom i 1948 og man pludselig kunne købe alt, steg lønningerne, og der kom gang i arbejdspladserne. Dermed forstummede også snakken om en grænseflytning.

I kølvandet på krigen kom diskussionen om afnazificeringen, og et halvt år efter erklærede vi kommunister, at den måde, den foregik på, ville vi ikke have noget med at gøre. Dem, vi ville have fat på, måtte vi ikke røre; deres afnazificering blev erklæret for militærregeringens og politiets sag. Vi ville have nazisterne fjernet fra f.eks. politi og skolevæsen, men englænderne sagde, at det skulle vi slet ikke blande os i. Men hvis vi kun måtte afstraffe gadefejere, de små i samfundet, så ville vi ikke være med og lægge navn til.

Vore fremtidsforestillinger og den kolde krig

Her i Tyskland stod vi egentlig med alle muligheder for at begynde helt forfra og opbygge en stat, der kunne skabe lige rettigheder for alle borgere og leve i venskab med alle lande, ikke bare dem vestpå, som det snart blev tilfældet. Fra venstre til højre var der enighed om, at det, der skete under nazismen, aldrig måtte gentage sig, og at Tyskland ville leve i fred uden krigsrummel. Selv Adenauer talte sådan til at begynde med, men senere slog det om, og han talte om Rusland som en fare.

At der kunne skabes enighed mellem borgerlige og socialistiske holdninger sås blandt andet, da fire af de partier, som de engelske besættelsesmyndigheder tillod i 1946, CDU, FDP, SPD og KPD, på grund af det nationale spørgsmål indgik et teknisk vælgerforbund til kommunalvalget i Flensborg 13. oktober samme år. Men det program, vi kunne blive enige om, brød CDU snart. I SPD var det kommet til en splittelse, da flertallet i den flensborgske SPD-kreds fordrerede en fornyet anvendelse af selvbestemmelsesretten, altså mulighed for en fornyet folkeafstemning om landsdelens tilhørsforhold, Tyskland eller Danmark. Det førte til, at formanden for SPD i Vesttyskland, dr. Kurt Schumacher, ved et møde i Husum d. 7. juli 1946 ekskluderede flensborgkredsen. Herefter dannede de ekskluderede SPDere partiet SPF og førte valgkamp sammen med SSF, hvor hovedprogrampunktet var kravet om en folkeafstemning. SPF var ledet af folk som den tidligere omtalte Nicolaus Reiser og Max Beyreis og andre, som var knyttet til Konsumverein i Aabenraagade. Det var for en stor del folk, som jeg arbejdede sammen med i »Zuzugskommission«.

Eksklusioner her og der – det var ikke alle socialdemokrater i Flensborg, der var enige med SPF. En dag i juli, efter Schumachers tale, kom dr. Hermann Karl, som arbejdede på socialkontoret ved Nørreport og var engageret i SPD, op på mit kontor og sagde: »De har smidt mig ud!« Og så fortalte han mig, at det var blevet besluttet at omdøbe det ekskluderede SPD i Flensborg til Sozialdemokratische Partei Flens-

burg, SPF. Det ville han ikke være med til, da han ikke var enig i grænseflytningssynspunktet, og så var han blevet ekskluderet endnu en gang.

Kurt Schumacher var stærkt imod ethvert samarbejde mellem socialdemokrater og kommunister. Han gik så langt, at han også ville opgive socialismen, hvad vi naturligvis overhovedet ikke kunne forstå. Trods alt, hvad vi senere er blevet beskyldt for, var vore folk i »Det parlamentariske råd«, der blev nedsat i 1948 for at udarbejde grundloven, med til at arbejde for »Die freiheitliche demokratische Grundordnung«, mottoet for Bonn-republikken. Men da borgerrettighederne indsnævredes mere og mere, anførte Max Reimann, formand for KPD i Vesttyskland: »En skønne dag bliver det os, der står inde for de demokratiske rettigheder, mens andre forråder dem«. Det fik han ret i. Grundloven er god nok, men dens fortolkning i kanslerdemokratiet er blevet ringere og ringere. I begyndelsen var alle, selv Adenauer, stærkt engagerede i at skabe et helt nyt demokrati på en virkelig social grundvold, men det varede ikke længe, før den gammelkapitalistiske tænkemåde fik overhånd igen, allerede før den kolde krig i 1947 vendte op og ned på alt det, vi havde håbet på. Adenauer talte tidligt om, hvor nødvendigt det var at forhandle ud fra en styrkeposition i stedet for at søge og gå ud fra samarbejde med andre lande, ikke bare mod vest. Til denne sprogbrug hører også, at man begyndte at tale om kapitulationen i 1945 i stedet for befrielsen. Der ligger en verden til forskel i opfattelsen af Tysklands historie i de to ord. I DDR var der aldrig tvivl: det var en befrielsens dag, da krigen var forbi.

Den danskorienterede folkebevægelse udviklede sig til en kolossal bølge. Jeg har aldrig troet på genforeningen med Danmark og altid været bange for overdreven nationalisme. I diskussioner med den tidligere landdagsmand Samuel Münchow desangående var mit synspunkt: »Samuel, det bliver den værste ståhej. Du kender tyskerne, og du kan være glad for, at den danske regering siger nej til at flytte grænsen. Der er hungersnød i Tyskland nu, og det hjælper meget med pakkerne, som jeg også gerne spiser af, men det kan aldrig holde, når forholdene i Tyskland igen har normaliseret sig. Så har Danmark et tysk mindretal i landet, som danskerne aldrig kan klare.« Det var min faste overbevisning. Min mening om de ting har altid været klar, også præget af familien, hvor vi havde diskuteret emnet, og hvor min onkel

Heiner i sin tid flyttede fra Padborg til Kolding for at komme længere væk fra tyskerne – det kunne umuligt være rigtigt, at Danmark med en befolkning hen ved fem millioner skulle skaffe sig et enormt mindretal af tyskere på halsen. Vi burde som danske arbejde på at opbygge et godt kulturelt dansk liv syd for grænsen og ikke give folk forventninger om, at de kunne komme til Danmark. De forventninger førte mærkelige ting med sig – pludselig så man gamle nazister gå med i årsmødeoptøget.

Der var mange medlemmer af Sydslesvigsk Forening, der også var kommunister. De var enige med mig i, at vi ikke ville opponere mod den danske regerings klare holdning, som også det danske socialdemokrati tilsluttede sig. Det var også værd at betænke den holdning, i hvert fald dele af det tyske mindretal i Danmark havde indtaget under besættelsen. De havde støttet de tyske tropper i stedet for den danske modstandsbevægelse, og det var ikke nogen rar tanke, at de sandsynligvis ville få stor tilslutning, når engang Tyskland var kommet på fode igen og mange mennesker, der i 1945 ville være danske, igen var blevet det, de egentlig var, nemlig tyske.

Allerede før nazismen var man på venstrefløjen bevidst om det sørgelige og farlige i, at der ikke fandtes et enhedsparti, og efter krigen var der bestræbelser i gang for en sammenslutning. Der findes dokumenter som viser, at man i Kiel og i Hamborg og mange andre steder har haft samarbejde i gang med det mål at skabe et enhedsparti. I Hamborg var det blandt andre SPD-formanden J. Meitmann og KPD-formanden Fidde Dettmann, der underskrev dokumenter til forberedelse af sammenslutningen. I Kiel var det blandt andre Otto Pressler fra KPD og Karl Ratz fra SPD, der underskrev et udkast til en samarbejdsaftale for Slesvig-Holsten. Der var mange gode begyndelser, men de blev stoppet. Diskussionerne blev ødelagt af englænderne, amerikanerne og franskmændene, der ikke var interesserede i skabelsen af et enhedsparti, de ønskede overhovedet ikke, at vi sluttede os sammen. Møder med socialdemokrater og kommunister som fællesindbydere blev kort og godt forbudt, og besættelsesmagterne forlangte, at hvert parti skulle genstrukturere sig for sig selv. De var bange for kommunisterne. Amerikanernes kommunistkræk var så stor, at de allerede inden krigen var forbi havde ladet nogle af de værste nazistiske forbrydere overleve for at lade dem gå på jagt efter kommunisterne. Bar-

bie i Frankrig er et eksempel. Socialdemokrater og kommunister havde planlagt samarbejde i mange lande, f.eks. i Tjekkoslaviet og i Frankrig, og i England ved jeg fra Max Oppenheimer, at der var planlagt en fælles ungdomsorganisation, et parti og en fagforening. Max Oppenheimer var som jøde emigreret til England under nazitiden. Efter krigen kom han tilbage og blev sekretær for VVN (Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes). Men antikommunismen var for stærk. Sammenslutningen af venstrefløjen blev forhindret.

Dönitz havde til det sidste troet, at når nazisterne havde kapituleret, så kunne de tyske tropper slutte sig sammen med vestmagterne og bekæmpe russerne. Men det havde man bestemt aldrig fået de amerikanske soldater til, som var faldet de russiske soldater om halsen, da de mødtes ved Torgau i april 1945. Og heller ikke de andre landes soldater, som vidste, at man havde haft hårdt brug for Sovjetunionens hjælp for at slå nazismens Tyskland.

Det første offentlige kommunistiske møde, efter at vi var blevet anerkendt som parti, holdt vi i begyndelsen af 1946 i Harmonien i Toosbügade. Det hed »Deutschland in Trümmern, was tun«? (Tyskland i ruiner – hvad skal vi gøre?). Jeg har aldrig set så mange mennesker på et sted, værten stod på trappen og klagede sig: »Hr. Lorenzen, hr. Lorenzen – min trappe bryder sammen!«. Sådan en trængsel var der. Folk stod oppe fra Borgpladsen og langt hen ad Nørregade for at komme ind. Harry Naujocks, der nu boede i Hamborg, var taler, og han måtte løftes op på hænderne af de folk, der stod på trappen, for at han kunne komme frem til talerstolen.

I tiden efter krigen holdt det kommunistiske parti flere store kulturelle foranstaltninger, det drejede sig ikke kun om politik for os. Ved en lejlighed havde vi en dansegruppe fra Elmshorn, og den var folk så begejstrede for, at gruppen måtte danse hvert nummer to gange. Vi havde musikaftener med operetter og anden folkelig musik, hvor byens orkester spillede, og der var aldrig en plads ledig.

Ved de kulturelle foranstaltninger holdt vi ingen partipolitiske taler, men selvfølgelig havde vi andre møder, hvor vi fremlagde vor opfattelse af de politiske forhold. Jeg husker et offentligt møde i Bahnhofshotel i Tarp i begyndelsen af 1946. Salen var fyldt til sidste plads, og jeg holdt en tale, der beskæftigede sig med Tysklands nederlag og opbygningen af et nyt og bedre Tyskland. Jeg havde uden modsigelse

fra deltagerne gjort rede for min mening og for det tyske kommunistiske partis holdning til det nye Tyskland. Efter en times tid afsluttede jeg foredraget og opfordrede tilhørerne til diskussion. Knap havde jeg sat mig, da døren blev åbnet, og en gruppe på ca. 20 mænd marcherede ind i salen. En af dem råbte: »Nun wollen wir diese russische Versammlung als deutsche Versammlung abschließen. Wir singen das Deutschlandlied!« (Nu vil vi slutte denne russiske forsamling som en tysk forsamling. Vi synger Deutschland, Deutschland über alles). Jeg sprang op: »Her er der ingen russisk forsamling, men en tysk forsamling, hvor mennesker gør sig tanker om, hvordan et nyt og bedre Tyskland skal opstå!« Så gik døren op igen, og en gruppe på ca. 15 politibetjente kom ind og stillede sig omkring mig. En af politifolkene sagde: »Hr. Lorenzen, kom De med os, så er forsamlingen slut, og De kan køre hjem.« Jeg protesterede og sagde ganske klart, at mødet ikke var slut, og at jeg ville diskutere videre om de store problemer, der angik os alle, men det ville politiet ikke gå med til, så vi måtte slutte. Aftenen efter var der møde i Vanderup. Jeg så en lastbil komme med jeg ved ikke hvor mange mænd stående på ladet. Så gik jeg ind i krostuen og ringede til politiet, men den kvindelige stemme i telefonen sagde, at politiet havde møde i aften, og at hun ikke vidste hvor, men hendes mand var i hvert fald til møde og ikke hjemme. Jeg prøvede på at gennemføre mødet, der var ikke så mange mennesker den aften, men det fik jeg ikke lov til. Mændene fra lastbilen omringede mig, boksede mig i siden og stødte til mig med knæene. En af dem viste mig sin højre hånd med to vielsesringe på og sagde til mig: »Hvis du én gang til vover at lave et kommunistisk møde, så går du derhen, hvor min kone er!« Samme aften ringede jeg til Flensburger Tageblatt og bad chefredaktøren skrive om, hvad jeg havde oplevet. Til svar fik jeg: »Hvad kan De vente andet af folk, der har været i Rusland?« Jeg svarede: »Har vi lov at handle på samme måde, vi, der har været i tysk koncentrationslejr?«

En dag under optakten til det første landdagsvalg i april 1947 kom der en mand til byen, et tidligere kommunistisk medlem af Bremens senat, Hermann Wolters, nu svinget over til socialdemokratiet, men ikke længere senator. Han skulle holde tale i den blå sal i Det tyske Hus.

Jeg har hørt mange taler i mit lange liv – også mange skrækkelige

taler – men aldrig har jeg hørt noget så svinsk som det, den mand, tidligere kommunistisk borgerrepræsentant, stod og gav fra sig. Han hældte kun snavs ud over Sovjetunionen. Jeg sad og kom til at ryste og tænkte »Alter Freund – –?« Bagefter gik jeg til talerstolen og forsøgte at give ham besked – hvor meget Sovjetunionen havde lidt under krigen med 20 millioner døde og hele det europæiske Rusland i aske. Og så sagde jeg, at hvem der længere ville sidde sammen med sådan et svin, der kun havde skiftet parti på grund af tabet af diæter, da kommunisterne røg ud af Bremens senat, de måtte naturligvis selv om det, men alle anstændige borgere måtte forlade salen nu. Så gik jeg. Dr. Karl, som ledede mødet, gik med, og snart sad Hermann Wolters alene tilbage. Man kan have mange forskellige meninger, og vi kan diskutere vore opfattelser, som jeg f.eks. har gjort det med Luise Schröder, socialdemokratisk borgmester fra Berlin, der også talte her i den blå sal i Det tyske Hus; jeg har diskuteret med overborgmesteren i Berlin og med mange andre, men jeg har aldrig oplevet en socialdemokrat, der var så nederdrægtig i sin omtale af Sovjetunionen som denne Hermann Wolters.

Ved et senere valg i Bremen spurgte kammeraterne der, om jeg ikke ville komme og hjælpe dem i valgkampen, og det ville jeg naturligvis. En dag var der møde i fagforeningen i Bremen Nord, hvor Hermann Wolters skulle tale, og jeg var også på talerstolen. Jeg havde ikke sagt fem sætninger, før han sprang op og skreg, helt rød i hovedet: »Nej, du har ødelagt mit møde i Flensborg, du får ikke lov til at tale her!« Jeg blev smidt ud.

Jeg havde kun været med i valgkampen i Bremen i 14 dage, da jeg blev hentet til Kiel. Sekretæren for Deutsch-Sowjetische Freundschaft (DSF) var pludselig sprunget fra det hele, og så gav landsledelsen for partiet i Kiel det råd at hente mig til posten. En mand fra Düsseldorf kørte mig til Kiel, og så var jeg i sving som sekretær for DSF. Kontoret stod i mit navn – andet var allerede på det tidspunkt for besværligt. Jeg boede hjemme i Flensborg sammen med Helma og kørte til Kiel med toget hver dag, dog havde jeg også et værelse hos en værftsarbejderfamilie i Kiel til at overnatte i, når vi havde aftenmøder. Det havde vi ofte. Det var en tid med meget hårdt arbejde, og jeg så meget lidt til min familie. Sekretærjobbet havde jeg i to år.

Senere arbejdede jeg dels for partiet på landsbasis, for partiafdelin-

gen i Flensborg, for DSF, foruden at mere og mere af min tid gik med ungdomsarbejde.

Der var valgkamp i en streng vinter forud for landdagsvalget i april 1947. Vi var undervejs for at samle underskrifter til kandidatopstillingen, og jeg blev kørt med bil til Sterup. Der var kæmpemæssige sne-dynger på over to meter, så der var slet ingen vej, men man kunne smutte igennem smalle åbninger her og der. Naturligvis var der heller ikke så mange biler på vejen som nu. Vi havde partigrupper både i Sterup og i Sørup, og de havde fået besked på at samle de nødvendige underskrifter, så ville jeg komme ud at hente dem. Da vi kom til Sterup om eftermiddagen, tog snestormen til, så jeg bad chaufføren køre hjem til Flensborg med bilen, mens han endnu kunne komme igennem, så skulle jeg nok se at komme hjem næste dag. Jeg ordnede, hvad jeg skulle i Sterup, og så gik jeg til fods til Sørup over markerne. Der kom jeg ind til en af vore folk, en flygtning, hos hvem jeg tilbragte natten. Næste dag fik jeg fat i de sidste underskrifter, og så stampede jeg mig igennem over markerne til Flensborg. Hen ved middagstid, det var en lørdag, kom jeg frem til Landratsamt i Waitzstraße, og da landråden var en flink mand – på den tid ville de endnu være fine venner med mig allesammen – sagde han til sin chauffør, Alfred Nissen, der var kendt som partikammerat til mig: »Nå, Nissen, så må De hellere køre hr. Lorenzen hjem.« Jeg sagde tak, men det gik vist ikke, for jeg skulle også til kommunen i Harreslev. Jamen det gjorde ikke noget, syntes han, jeg skulle køres efter mine strabadser for det kommunistiske parti. Da jeg kom hjem lørdag eftermiddag, lagde jeg mig i sengen og stod op igen mandag aften. Jeg var fuldkommen færdig. Megen mad havde jeg heller ikke fået undervejs, for folk havde ikke meget. Men jeg havde fået et stykke flæsk med hjem fra Sørup, og min kone var lige ved at springe i luften af glæde, da hun så det. Det blev til en god grønlangkålssuppe. Og jeg havde fået klaret, hvad jeg havde sat mig for.

I 1948 kom pengereformen, der betød en forbedring for vesttysk økonomi, selv om den i begyndelsen medførte, at pengene blev knappe, også for vort parti. Før den tid havde vi klaret os med medlemsbidrag og gaver, også fra flere fabrikanter i Flensborg, men efter penge-reformen fik vi færre bidrag. Samtidig måtte partiet flytte ud af huset i Slotsgade, fordi fagforeningerne skulle bruge det hele. Helma og jeg

flyttede med vores søn, Heinz Uwe, til Riddergade 6, hvor vi boede til 1970. Kort efter flytningen fik jeg en kiosk på Junkerhulvej ved siden af alderdomshjemmet, hvor min morfar boede til sin død. Det var snedkermester Lange, der byggede den til mig. Men det var ikke det rigtige for mig at sidde fast i en kiosk fra morgen til aften, så efter et par år holdt jeg op igen. I begyndelsen af 50'erne arbejdede jeg igen hos snedkermester Lange og var med til at indrette danske børnehaver, lærerhusene i Skovgade og Frederiksdal og udbygningen af alderdomshjemmet i Nerongsallé.

Omkring midten af 50'erne søgte jeg arbejde hos Möbel Hinrichsen. Chefen der, Heinz Kania, ringede til snedkermester Lange, som sagde, at han aldrig havde haft så godt styr på tingene i sit firma, som efter at jeg var kommet. »Der ist ein feiner Kerl«, sagde han, »han har bare den fejl, at han er kommunist.« Kania fortalte mig om det og fjøede til: »Jeg er ligeglad med, hvad De er politisk, jeg er interesseret i Deres snedkerarbejde.« Det varede ikke fjorten dage, før jeg havde nøgler til hele forretningen.

Kommunisterne arbejdede langt op i halvtredserne for et forenet Tyskland, og vi samlede underskrifter for at få indkaldt en folkekongres med det formål at skabe et forenet, demokratisk Tyskland. Som overalt i Vesttyskland blev der i Flensborg ved siden af SPD og KPD opbygget en afdeling af SED-organisationen, det østtyske socialistiske enhedsparti. Den samlede 35-40 medlemmer. Vi gik fra hus til hus og samlede underskrifter, og vi indkaldte til et møde i Det tyske Hus. Alle disse bestræbelser var faktisk grundlaget for forbudet mod os, vi arbejdede for meget for venskabelige forbindelser til DDR. Vi havde også opbygget den fællestyske ungdomsbevægelse Freie Deutsche Jugend, dens formand blev idømt fem års tugthus, da FDJ blev forbudt før partiet.

Første gang jeg selv kom i konflikt med den vesttyske justits var under kampen mod remilitariseringen i begyndelsen af halvtredserne, hvor jeg af al magt var med til at stride imod, at Vesttyskland skulle genoprustes og ind i NATO. Jeg blev ved retten i Flensborg idømt tre måneders fængsel, dog betinget, for fornærmelse mod forbundskansleren. Derefter måtte jeg passe på, at jeg ikke fik problemer igen, for så skulle de tre måneder sidde af. Min forbrydelse bestod i, at jeg i et flyveblad havde skrevet, at kansleren genindførte militæret imod det

tyske folks vilje. Og det passede godt nok, jeg har senere hørt Kurt Georg Kiesinger udtale, at der dengang højst var 21 % af det tyske folk, der gik ind for remilitariseringen. Egentlig burde jeg gå til retten og få den dom slettet fra mine papirer, når nu historien har bekræftet, at jeg havde ret. Jeg havde taget samme sagfører, dr. Scheffer, som jeg havde haft i nazitiden, jeg ville se, hvordan han nu opførte sig. Han fremførte det synspunkt i retten, at hvis man tog hele den tyske befolkning med, inklusive borgerne i DDR, så ville flertallet bestemt være imod. Den måde at dreje sagen på gavnede mig ikke, og den svarede heller ikke til det, jeg kæmpede for, for mig var sagen et politisk spørgsmål for Vesttyskland. Jeg protesterede i retten og ønskede en ny sagfører, og jeg fik dr. Kötschau, som i mine processer har været mig en god støtte.

Uden at jeg var til stede eller hørte noget om det, blev der yderligere ført to retsforhandlinger i samme sag. Fra historikeren dr. Uwe Danker, der har læst mine papirer i arkiverne i Slesvig, ved jeg, at der var gjort en celle klar til mig i tugthuset i Neumünster.

Næste gang, jeg havde bøv! med politiet, var ved et møde på Søndertorv om Europa-planerne, det var samme dag, som Rom-traktaten blev underskrevet i 1957. Da jeg havde hørt længe nok på talerne, tog jeg mikrofonen og sagde, at nu var det vist min tur at komme til. (Dette blev for øvrigt brugt imod mig under processen i 1961. Fordi jeg ikke pænt havde bedt om ordet). Jeg talte et godt stykke tid om min opfattelse af et fælles Europa, der ikke kunne standse ved DDRs grænse, men måtte gå langt ind i Rusland. Jeg fik faktisk de fleste af tilhørerne med mig, men andre gik til politiet og ville have mig arresteret. Tilfældigvis stødte de på politichefen, og han sagde: »Nej, hvorfor skulle jeg dog gå hen og arrestere ham? Jeg kender ham udmærket, og hvis det endelig skal være, så ved jeg da, hvor jeg kan finde ham i morgen.«

I august 1956 var det kommunistiske parti KPD blevet forbudt. Netop dengang var jeg på et tremåneders kursus i DDR. Vi blev selvfølgelig meget urolige, og jeg ville hjem. Jeg vidste ikke, hvordan min kone havde det. Albert Buchmann, der havde været leder af arbejdsstyrken i Sachsenhausen, var lærer på kurset, og han fik mig til at tage den med ro, til Max Reimann kom. Vi drøftede situationen, og det blev til, at vore venner bragte os til grænsen. Da jeg var kommet tilbage, gik

vi en søndag morgen ned ad Duborggade for at køre med sporvognen ud til mine forældre. Da vi kom hen til hjørnet ved Nørreport, mødte vi en politimand. Da sprang min søn Uwe, der har været ca. 10 år, frem foran os og råbte: »Papa, der er han! Han kiggede ind i sovekammer-skabet, om du sad derinde!« Det var en af Flensborgs kriminalbetjente, der havde været på husundersøgelse hos os efter partiforbudet. Betjenten blev rød i hovedet. Han snakkede lidt med sin kone og henvendte sig så til mig: »De må undskylde, men jeg har intet med politik at gøre. Den dag var vi alle udkommanderet.« Jeg kendte ham ikke, men det gjorde Uwe.

Vi havde været klar over, at partiforbudet ville komme. Derfor var en partikammerat i tiden før kørt rundt i Slesvig-Holsten for at fordele papir til alle kendte skrivende kommunister og grupper, så at det ikke senere skulle blive besværligt at fremstille materiale uden at gøre sig bemærket. Vort partiarbejde blev besværliggjort, men vi havde forberedt os på at arbejde illegalt. Det havde vi gjort vore erfaringer med tidligere. Det blev også svært at holde kommunikationen intakt. Mens jeg arbejdede hos Kania, kom en kammerat fra Kiel en gang om ugen for at bringe og få informationer og for at holde kontakten vedlige. Han kom altid i middagspausen, for da passede jeg forretningen alene.

I 1959 forlod jeg Möbel Hinrichsen og blev sekretær for Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes. Navnet havde amerikanerne påduttet os efter krigen. Vi havde hellere valgt et navn, der markerede, at vi stadig var en kamporganisation mod fascismen. Siden kaldte vi os VVN/Bund der Antifaschisten, fordi vi – i modsætning til nabolande som Frankrig – ville give unge mennesker lejlighed til at tilslutte sig vor bevægelse. Den skal ikke dø ud med veteranerne.

Så fik jeg igen kontor i Kiel, denne gang med VVN på døren. Jeg boede stadig i Flensborg og kørte med tog frem og tilbage, men der var mulighed for at overnatte på kontoret, hvilket ofte blev nødvendigt. Mit arbejde bestod i at holde kontakt til alle lokalafdelinger i Slesvig-Holsten, arrangere møder, skrive artikler og besøge alle lokalafdelinger en gang om måneden. Der var kun lidt skrivehjælp af og til, ellers skrev jeg alting selv og tog også meget med hjem. Jeg følte mig ikke helt sikker i ortografien, i mine første skoleår havde jeg jo ikke lært tysk, så for at alt skulle være i orden, bad jeg min kone om at læse alle mine ting igennem. Det gjorde hun også pænt i ca. trekvart år, men

Karl Heinz Lorenzen (yderst til venstre) til landsdelegeretmøde i Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes/Bund der Antifaschisten i Kiel 1987.

derefter sagde hun, at nu kunne det være nok, for nu fandt hun ingen fejl mere.

Som VVN-sekretær havde jeg megen kontakt med unge fra SDAJ (Sozialistische Deutsche Arbeiterjugend). Ofte fortalte jeg dér om mit liv og mine erfaringer, og de tog så tilbage til deres skoler eller læreanstalter og fortalte deres lærere, at de havde mødt en mand, der var god til at få andre til at forstå, hvordan det var at leve under nazismen og kæmpe imod den. Det førte til, at jeg kom ud på skoler og læreanstalter, også i Danmark. Det blev efterhånden et tidskrævende arbejde, men et, som jeg holdt meget af. Unge mennesker er åbne og gode tilhørere, og det har for mig været en meget væsentlig opgave at gøre kampen mod nazismen nærværende for netop unge mennesker og gøre mit til, at de aldrig mere bliver forført.

Kandidatprocessen i Flensburg

I Hamborg-avisen »Die Welt« kunne man d. 25. august 1961 læse, at 39 kandidater over hele forbundsrepublikken havde bragt indenrigsministrene i forlegenhed, da disse kandidater åbent betegnede sig som kommunister. Det kunne ikke tillades på baggrund af forbudet mod KPD. Forfatningseksperter var i tvivl, da disse kommunister ikke dannede en sammenslutning, der måtte anses for en organiseret efterfølger af KPD. I Slesvig-Holsten var vi tre kandidater, foruden mig bygningsarbejderen Max Wallnig fra Lauenborg og journalisten Klaus Weigle fra Lübeck. De lokale valgudvalg søgte at forhindre opstillingerne under henvisning til forbundsdomstolens (Bundesgerichtshof) kendelse af 1956, partiforbudet, men vi kandiderede som enkeltpersoner under henvisning til vor ret til at fremføre vore meninger offentligt som borgere i dette land. I Flensburg organiserede meningsfæller valgkampen og uddelte flyveblade for at samle de nødvendige 200 stillerunderskrifter. Et møde, der var indbudt til i Det tyske Hus, blev imidlertid forhindret af politiet. Lokalet var aflåst, vi måtte ikke komme ind. Jeg stod på gaden sammen med de mindst 100 fremmødte og måtte fortælle dem, at mit møde var forbudt. »Jeg har talt ved mange lejligheder og sagt, at demokratiet ikke er i fare, men vi kan nu se, at det ikke er rigtigt. Her forhindrer man mig i at gøre brug af ytringsfriheden.« De forhindrede mødedeltagere protesterede med fyråb, også de, der ikke tilhørte min egen kreds.

Valgkampen finansieredes ved indsamlinger for at undgå mistanke om understøttelse fra det illegale KPD. Jeg bestemte, at der på stemmesedlerne skulle stå »Kommunist Karl Heinz Lorenzen«, for det var det, som det drejede sig om for mig, en prøve på, om det var muligt at stå frem i offentligheden med sin politiske mening som erklæret kommunist. Da jeg havde samlet de fornødne underskrifter, blev jeg afvist af den flensborgske valgkommission (Wahlausschuß), hvorefter jeg indgav klage via min sagfører, dr. Kötschau. Sagen blev derefter henvist til den overordnede valgkommission i Kiel, men med samme resultat. Forbundsvalgvalget blev afholdt d. 17. september 1961 uden vor kandidatur, og dermed mente vi, at sagen var afsluttet.

Men statsadvokaturen var af en anden mening. Man havde flittigt samlet materiale og rejste den følgende måned anklage mod 14 kandidater i forbundsrepublikken. En dag fik jeg et anlageskrift på 78 sider ind ad døren og måtte møde til den første retsforhandling d. 23. oktober 1961 i Søndergravene, Altes Gerichtsgebäude, Sal 61, sammen med de andre to kandidater i Slesvig-Holsten, der også var anklagede. Forsædet havde Landesgerichtsdirektor dr. Lupprian, min forsvarer var igen den engagerede demokrat dr. Kötschau. Både han og dr. Böttcher, Klaus Weigles og Max Wallnigs forsvarer, insisterede på at sidde ved siden af os. Tilhørerpladserne var fuldt besat med pressefolk og interesserede. Forhandlingerne varede i fire dage, og efterhånden mistede publikum interessen. Jeg husker det som nedslående at sidde tilbage alene med rettens folk, som jeg vidste, at jeg aldrig ville kunne overbevise.

En af dagene under forhandlingerne kom assessor Roth med den uhyrlige påstand, at jeg ligestillede forbundsrepublikken med Det tredje Rige. Da sprang jeg op og spurgte ham, om han overhovedet vidste, hvad fascisme er. Om han ville påstå, at jeg nogen sinde skulle have sagt, at der her findes koncentrationslejre, at der her findes galger, at mennesker her bliver skudt eller slået ihjel. Det ville aldrig falde mig ind at ligestille forbundsrepublikken med Det tredje Rige. Jeg var virkelig vred. Bagefter kunne jeg se, at mine ord og min vrede havde gjort indtryk på retten.

Da jeg fik ordet til min personlige slutbemærkning, sagde jeg: »Jo, jeg er kommunist. Siden mit 16. år har jeg kæmpet mod krig og fascisme, og dengang blev jeg arresteret for første gang. Anden gang var jeg 19. Da kom jeg fem år i tugthus og treethalvt år i koncentrationslejr. Hvis Sovjetunionen ikke havde eksisteret, var jeg og mange andre mænd som f.eks. pastor Niemöller aldrig blevet befriet. Jeg blev kommunist i kampen mod krig og fascisme, og ingen kan vente af mig, at jeg ophører med at være det.«

Den 26. oktober 1961 faldt dommen: Ni måneders fængsel for Max Wallnig og Klaus Weigle, og 6 måneder til mig, nedsættelsen begrundedes med mine oplevelser i nazitiden. Straffen blev gjort betinget i fire, henholdsvis tre år. Desuden skulle vi betale sagens omkostninger og en bøde på hver 500 DM som en »soning svarende til forbrydelsen«. Vore forsvarere ankede straks sagen.

Drei Kommunisten „boxten“ sich durch

Bundesgericht weist Flensburger Urteil gegen prominente frühere KPD-Führer zurück

Von Lore Lorenzen (Kiel)

Es ist in der Bundesrepublik gar nicht so einfach, unabhängige Bundestagskandidaten, die eine kommunistische Gesinnung besitzen, wegen Propaganda für die verbotene KPD zu verurteilen. Die Erste Große Strafkammer des Landgerichts in Flensburg hat das jetzt vom 3. Strafsenat des Bundesgerichtshofs schriftlich bekommen: Die Flensburger Kammer muß erneut gegen drei ehemals prominente Kommunisten aus Schleswig-Holstein verhandeln.

Der ehemalige Landesvorsitzende der verbotenen KPD, Klaus Weigle, Lübeck, Mörränenweg 31, teilte rechtzeitig vor der letzten Bundestagswahl im Jahre 1961 dem Lübecker Bürgermeister Max Wartemann mit: „Ich will als Kommunist für den Bundestag kandidieren.“

Schon bei der vorhergehenden Landtagswahl und Kommunalwahl hatte Altkommunist Weigle als unabhängiger Kandidat auf dem Wahlzettel gestanden und mit Stellschildern, kleinen Versammlungen und Flugzetteln für sich Propaganda gemacht. Ähnlich wie Weigle verhielten sich auch der damalige KPD-Kreisvorsitzende von Lauenburg Max Georg Wallnig und der von Flensburg Karl-Heinz Lorenzen.

Kurz vor der Bundestagswahl aber gab das Innenministerium in Kiel Richtlinien an die Kreiswahlausschüsse heraus. Darin wurde diesen Ausschüssen empfohlen, Personen, die als Kommunisten bekannt sind, eine Kandidatur als Unabhängige zu verweigern. Daraufhin beschwerten sich Weigle, Wallnig und Lorenzen beim Landeswahlausschuß in Kiel, nachdem ihnen die Kreiswahlausschüsse die Kandidatur versagt hatten. Gegen die Stimme des DRP-Mitglieds im Wahlausschuß, des Kieler Rechtsanwalts Knipphaus, wurde auch hier die Kandidatur abgelehnt.

Dann kam das dicke Ende. Der für politi-

sche Straftaten in Schleswig-Holstein zuständige Oberstaatsanwalt Biermann in Flensburg erhob Anklage, und der frühere Landtagspräsident, Bürgermeister von Lübeck und CDU-Landtagsabgeordnete Dr. Walther Böttcher übernahm die Verteidigung von Weigle. Doch auch diese Hilfe nützte den Kommunisten nichts. Die Erste Große Strafkammer verurteilte die drei unabhängigen Kandidaten mit kommunistischer Gesinnung und Propaganda wegen Verstoßes gegen das Verbot der KPD zu sechs oder neun Monaten Gefängnis.

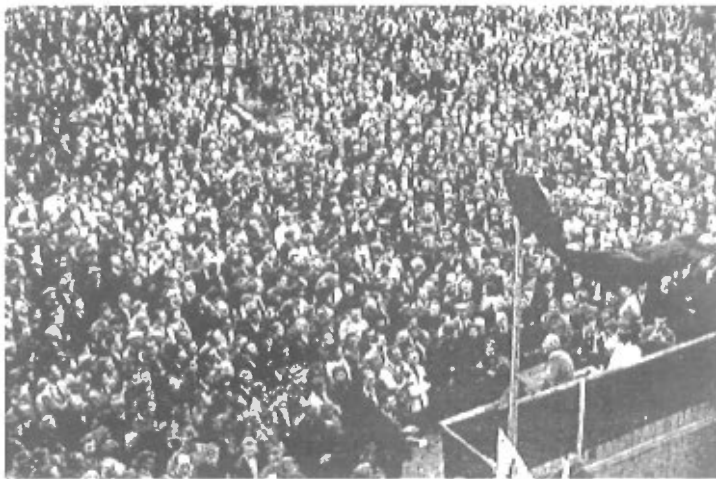
katen, Versammlungen und Druckschriften öffentlich für ihre Kandidatur warben und durch diese Öffentlichkeitsarbeit die Tätige der illegalen KPD förderten. Zwar räumte der Vorsitzende ein, in der Bundesrepublik werde niemand wegen seiner kommunistischen Überzeugung benachteiligt. Die drei mußten jedoch verurteilt werden, weil sie aus der Sphäre der Privaten herausgegangen seien und sie öffentlich für Gedankengänge eingesetzt hätten, die die illegale KPD förderten.

Insofern ließ, in großen Zügen, der Bundesgerichtshof das Urteil der Flensburger Richter gelten. Die Strafkammer in Flensburg wird aber auch im Februar erneut gegen die drei Kommunisten verhandeln müssen. Im Tenz will der Bundesgerichtshof darauf hinweisen, daß man den Angeeschuldigten wohl zugute halten muß, daß die Behörden von Schleswig-Holstein sie bei den beiden vor Bundestagswahllegenden Wahlkämpfen ohne Einschränkung agieren ließ. S formuliert der Dritte Strafsenat: „Vor allem aber sind die Ausführungen zur Frage eines Verbotsirrtums bei sämtlichen Angeklagten möglicherweise durch Rechtsirrtum beeinflusst.“

Den Angeklagten mit kommunistischer Gesinnung, die als Unabhängige in der Bundestag wollten, hält der Bundesgerichtshof jedenfalls zugute: „Etwas falsche

Größzügigkeit der Zulassungsbehörden könnte einen Verbotsirrtum hervorgerufen oder gefördert haben.“

Das Bundesgericht gab weiter zu verstehen, man könne den Angeklagten ihre Einklassung sie wüßten nicht, daß sie unrecht getan hätten, so lange nicht widerlegen, wie sie geltend machen könnten, daß die Zulassung ihrer Wahlwerbung in den Jahren 1958 und 1959 von den Behörden großzügig getätigt worden sei. Daher zwingen die Mängel für Fragen des Verbotsirrtums zur Aufhebung der Urteile.

So war es einst (1949): KPD-Führer Max Reimann auf dem überfüllten Frankfurter Römerberg.

Lorenzen kam mit sechs Monaten davon, weil ihm das Gericht seinen Widerstand gegen die Nationalsozialisten zugute hielt. Er hatte im Dritten Reich Frau und Kinder des heutigen stellvertretenden SPD-Vorsitzenden Herbert Wehner bei Nacht und Nebel über die dänische Grenze in Sicherheit gebracht. Später war er deshalb in Hamburg zu einer hohen Zuchthausstrafe verurteilt worden.

Der Vorsitzende der Flensburger Strafkammer begründete sein Urteil mit der Tatsache, daß die drei früheren Kommunisten mit Pla-

Et par dage senere mødte jeg dr. Lupprian, retsformanden, i Riddergade. Han skråede over gaden til mig, tog min ene hånd mellem begge sine og spurgte mig, hvordan jeg havde det. Jeg svarede, at jeg sådan set havde det meget godt, og så stod vi på gaden og snakkede sammen et godt stykke tid. Jeg havde indtryk af, at han ikke havde været glad for at føre denne proces. Han fortalte mig, at han var meget tilfreds med, at han nu ville slippe fri for at føre forsædet i landets politiske retssager.

Processen gik gennem flere instanser. To gange ophævede forbundsdomstolen landsrettens dom på grund af mistanke om procedu-refejl. Det varede helt til 25. november 1965, før den endelige dom faldt, som stadfæstede landsrettens dom med den eneste undtagelse, at vi ikke skulle betale en bøde, men kun sagsomkostningerne. Den 22. januar 1968 besluttede landsretten i Flensborg, at efter udløbet af den betingede straf skulle vore domme slettes af strafferegistret.

Da var luften blevet lidt mildere på grund af Willy Brandts østpolitik. I slutningen af 1968 konstitueredes et nyt, lovligt kommunistparti, DKP, under ledelse af Kurt Bachmann.

Mens der stadig var iskulde om de venstreorienterede, fortalte man mig en dag, at jeg var blevet ekskluderet af Sydslesvigsk Forening. Jeg gjorde ikke noget ved det – det hørte med til de stød, man fik.

Sidste kapitel

Efter at jeg i op mod et halvt århundrede havde brugt mit liv på politisk arbejde og betalt prisen for det, og efter at jeg havde måttet se mange ting udvikle sig anderledes, end jeg havde håbet, følte jeg trang til at beskæftige mig med noget helt andet. Den 20. april 1971 åbnede min kone og jeg en kro i Kobbermølle – ikke for at fejre Førerens fødselsdag, det tænkte vi ikke på. Engang spurgte journalisten Manfred Spliedt mig, hvorfor jeg havde forladt det politiske liv og var flyttet til Kobbermølle. Jeg svarede: »Ved du hvad, når man har siddet i koncentrationslejr i Det tredje Rige, fordi man er kommunist, og har fået tre domme i Forbundsrepublikken, fordi man er kommunist, så bliver man kromand.«

Kroen blev et godt sted at være for os, og at den også blev det for vore gæster, fik vi mange beviser på. Kobbermølles beboere kom naturligt hos os, brandværn og sportsforeninger og mange andre. Vi

Som krovært i Kobbermølle 1974 i samtale med medhjælperen Fritz Helmer

snakkede om mangt og meget og fik gode ideer – det blev til børne- og byfest med asfaltbal på landsbygaden, hvortil Harreslev kommune hvert år gav et tilskud på 1800 DM. Det fik Willy Asmussen, det daværende kommunerådsmedlem for SSV, gennemført. Jeg diskuterede naturligvis politik med de gæster, som var interesseret i det, men mest var jeg glad for at snakke med mennesker, høre deres meninger og hvad der ellers optog dem. Kroen lagde også lokaler til møder og sammenkomster for både DKP Harreslev afdeling, for SSV og SPD. Jeg husker, at Egon Bahr engang talte ved et møde i min kro, og vi fik en Flensburger Dokator sammen. Jeg var glad for, at man holdt møderne på kroen, og det var interessant at lytte med.

Det var de gladeste år i mit liv. Desværre døde Helma, min kone, i 1976. Hun havde stået for køkkenet, og jeg kunne ikke klare at føre kroen videre uden hende. To år efter opgav jeg kroen og flyttede ud til min datter og svigersøn i Haurup.

En tid efter kom Max Georg Wallnig, som jeg havde været anklaget sammen med i kandidatprocessen, og spurgte mig, om ikke jeg havde lyst til at arbejde sammen med ham i VVN, hvor jeg havde været sekretær i 12 år. Han var sekretær på det tidspunkt, og han bad mig om at blive medhjælper hos ham, jeg kendte jo organisationen. Jeg sagde ja, og så kørte jeg igen til Kiel en gang om ugen, organiserede og deltog i møder, holdt foredrag og tilså arbejdet rundt omkring.

På det næste landsdelegeretmøde blev jeg valgt som landsformand som afløser for en af mine kammerater, Fritz Brinkmann, der havde siddet som koncentrationslejr fange i Neuengamme og senere Oranienburg. Han skulle aflastes, fordi han var blevet formand for den internationale Neuengamme-organisation. Arbejdet optog mig meget, jeg tog fat på de mange problemer, vor organisation havde, og fik også en del løst. En lang strid opstod, da Verfassungsschutz (organ til beskyttelse af forfatningen) havde registreret os som kommunistisk dækorganisation. Vi fremførte over for landsregeringen og for lederen af Verfassungsschutz i Slesvig-Holsten, at vi ikke er nogen kommunistisk dækorganisation, men en bevægelse, der kæmper mod gamle som mod nye nazister. Ordensmagten ville heller ikke tillade, at vi demonstrerede imod neonazister om søndagen i kirketiden og på helligdage. Vi førte flere processer, som vi vandt, og dermed blev vi slettet af registret over forfatningsfjendtlige sammenslutninger. Processerne blev ført fra

De deltagende organisationers faner ved mindehøjtidelighed i Gudendorf ved mindesmærket for omkomne russiske krigsfanger. Foto o. 1990.

Bad Segeberg, og det endte med, at byforvaltningen måtte betale sagsomkostningerne inklusive vore sagførerregninger.

Den vigtigste sag, jeg fik gennemført, var, at vor organisation blev anerkendt som almennyttig, og at medlemsbidrag således kan trækkes fra i skat. VVN i Baden-Württemberg havde gjort forarbejdet, der havde man processeret for anerkendelsen som almennyttig organisation og vundet. Jeg fik domsudskriften tilsendt og sendte den videre til finansministeriet i Slesvig-Holsten, hvilket førte til anerkendelse også for vort vedkommende.

Jeg var stærkt engageret i disse to tidsrøvende sager. Mens de stod på, var det første, jeg foretog mig hver mandag morgen, når jeg var

kommet til Kiel, at ringe og høre, hvordan det gik. Det var en stor lettelse at få afgørelserne, det gav os et grundlag for at arbejde friere uden altid at føle os forstyrrede af undersøgelser og mistænksom snagen.

Lige siden jeg blev landssekretær for VVN har vi hvert år holdt en lille højtidelighed og nedlagt en krans i Kiel den 9. november, datoen for Krystalnatten, på det sted, hvor den jødiske synagoge stod. På initiativ af bypræsident Silke Reyer har byen Kiel opsat et mindesmærke på stedet, og det er nu byen, der hvert år afholder højtideligheden. Indtil nu har jeg holdt tale hvert år sammen med fremtrædende politikere. Sidste år forsøgte jeg at undslå mig med den begrundelse, at jeg er ved at være for gammel, men arrangørerne insisterede på, at jeg skal komme, så længe jeg kan, fordi jeg er et endnu levende vidne, der selv har oplevet naziforfølgelsen.

Engang omkring 1980 havde vi besøg af en gammel kammerat fra Sovjetunionen, og sammen med ham kørte vi til Gudendorf i Holsten, hvor man efter krigen samlede omkomne russiske krigsfanger og civilt internerede russere fra hele området i en stor fællesbegravelse. Der står et stort mindesmærke, men ellers var stedet forladt og upåagtet. Jeg bad vor kammerat om at prøve at finde en skole i Moskva, der ville rette henvendelse til borgmesteren i Gudendorf for at finde en skole der i byen, der ville tage sig lidt af kirkegården. Men vi hørte ikke noget fra ham, og så gik jeg selv i gang sammen med mine kammerater. Vi arrangerede et stort offentligt møde. Under mottoet »Blomster til Gudendorf« inviterede vi de forskellige politiske organisationer og deres ungdomsorganisationer, kirken og pressen, og der kom mange mennesker. Siden hørte jeg, at nogen både hos SPD og CDU havde undret sig over, at så mange, og også de politiske organisationer og kirken, havde fulgt et initiativ fra en enkeltperson som Karl Heinz Lorenzen. Siden holdes »Blomster til Gudendorf« hvert år, altid på den lørdag, der er nærmest ved den 8. maj. I 1996 var det præsten på stedet, der holdt talen, og det gjorde han udmærket. Til sidst sang vi alle »We shall overcome«. Jeg er glad for, at jeg har fået sat dette i gang til minde om alle de russere, der blev ofre for nazismen. Der kommer desværre ikke så mange nu, fordi der ikke mere lægges så mange kræfter i forarbejdet.

Engang, jeg husker ikke hvornår, havde jeg været til møde i Elmsborn, og på vejen hjem til Flensborg havde jeg et biluheld, hvorved mit

knæ kom til skade. Jeg blev kørt til sygehuset i Itzehoe, men der ville jeg ikke blive og bad om at komme til Flensborg. Så fik jeg bandager om, så benet blev stift, min svigersøn kørte mig hjem, og derfra til hospitalet. Efter treenhalv times operation blev jeg lagt i en ekstraseng på en overfyldt stue, hvor der i forvejen lå fem-seks andre. En morgen fortalte en af mine medpatienter overlægen, at han led af søvnløshed. Lægen spurgte hvorfor, og da betroede patienten ham, at han under besættelsen havde givet ordre til at skyde modstandsfolk i Kolding. Der blev stille på stuen, og så kom det bestemt fra lægen: »Damit müssen Sie alleine fertig werden!« (Det må De afklare med Dem selv). Jeg fortalte senere pastor Martin Nørgaard, hvad der var blevet sagt, og så sagde han: »Min bror var en af dem, der blev skudt. Han var kommunist og modstandsmand.«

Martin Nørgaard, Niels Bøgh Andersen, den tidligere forstander for Jaruplund højskole, og jeg var med i en dansk fjernsynsudsendelse i 1983. Udsendelsen handlede om de meget forskellige måder, vi tre sydslesvigere havde oplevet den sidste krigsjul i 1944 på, Nørgaard som cyklende præst i det krigsprægede Sydslesvig, Bøgh på østfronten og jeg i koncentrationslejr.

I januar 1987 kunne jeg fejre min 70-års fødselsdag. Om formiddagen havde VVN inviteret til en sammenkomst i Kiel, og sidst på eftermiddagen havde partiet arrangeret fest i Flensborg. Jeg havde inviteret mine venner, og derudover kom der en del, som jeg ikke havde regnet med, men var meget glad for at se. Bøgh Andersen var der, Ingrid og Martin Nørgaard, gamle venner fra Kobbermølle og partifæller både fra nord og syd for grænsen. Vennerne nordfra forsøgte sig på tysk i deres taler, men jeg sagde til dem, at de kunne udmærket tale på dansk, så skulle jeg nok oversætte, når det var nødvendigt. Landsformanden for det kommunistiske parti, Ewald Stiefvater, som i sin tid var blevet dømt i Flensborg af den samme retsformand som jeg, overrakte mig Ernst Thälmann-medaljen, som jeg naturligvis blev meget glad for. Martin Nørgaard og Ewald Stiefvater kom til at sidde ved siden af hinanden, og det morede mig at se kommunistformanden og præsten få en god snak med hinanden.

I mit lange liv har jeg deltaget i mange politiske diskussioner og møder. Jeg husker et på PH (Pädagogische Hochschule, Seminarier) i Flensborg i 1983, en paneldiskussion med deltagelse af de forskellige

partier. Det drejede sig om det forslag, Karl Otto Meyer havde stillet om at erklære Slesvig-Holsten som atomfri zone. I panelet sad en repræsentant fra de grønne, Karl Otto Meyer fra SSV, en SPD-mand, der var sprunget ind for Egon Bahr, en repræsentant for FDP, Dallmeyer fra CDU, og to officerer fra Bundeswehr. Professor Mertineit var diskussionsleder. Da det blev tid til bidrag fra salen, bestemte jeg mig til især at gå i kødet på CDUeren Dallmeyer. Jeg begyndte forsigtigt men mærkede snart, at salen var helt på min side, og så koncentrerede jeg mine indlæg mod atomvåben på ham, lige til han sagde: »Hvorfor altid mig, de andre siger De ikke noget til!« Da mødet skulle til at slutte, havde jeg netop haft ordet til et længere indlæg, og trods Dallmeyers protester lod Mertineit mine ord stå som afslutning. Folk stod op og klappede, også en række soldater fra Bundeswehr.

I 1994 blev jeg inviteret til åbning af en udstilling i den røde retsbygning i Slesvig om den slesvig-holstenske justits under Nationalsocialismen, en dokumentation til minde om ofrene for retsvæsenets vilkårlighed 1933-45. Ved udstillingsåbningen blev der talt om, hvordan de gamle nazistiske jurister havde påvirket retsvæsenet i Slesvig-Holsten også efter 1945. Blandt talerne var Karl Otto Meyer, der talte om lydighed og modstand, og også fortalte, hvordan han i landsretten i det hus, hvor vi befandt os, var blevet idømt Berufsverbot. Da ordet blev frit, meldte jeg mig og talte frit fra leveren om, hvad jeg havde oplevet med justitsvæsenet under og efter nazitiden. Da jeg omtalte processen i 1950, hvor jeg blev dømt for at have fornærmet Adenauer, røg det ud af mig, at det var ikke mig, der havde fornærmet nogen, men at Adenauer var en fornærmelse mod Tyskland. Bagefter var jeg noget bekymret for, om mine frimodige udtalelser kunne føre til en ny rets-sag, men der skete heldigvis intet. Tiderne er dog blevet anderledes, og ytringsfriheden har det bedre, end den havde det i efterkrigstiden, hvor den selvransagende revision havde så svært ved at komme i gang i Vesttyskland.

Den politiske opfattelse, der har været bærende i mit liv, og som jeg har lagt mit arbejde i, har stået fast, siden jeg var en stor dreng. Jeg er kommunist og vil altid være det. Mine holdninger dannedes af det, jeg så som arbejderdreng, ikke så meget af teoretiske overvejelser. Den kulturelle forankring i det danske har jeg aldrig lagt skjul på, og bortset fra de år, jeg var indespærret, har der næppe været et årsmøde, som

Karl Heinz Lorenzen taler ved mindehøjtideligheden den 9. november 1994 ved mindesmærket for den jødiske synagoge i Kiel på årsdagen for rigskrystalnatten.

jeg ikke var med til. Men det politiske har altid været det, jeg har brugt mine kræfter på, og derfor kom meget af mit liv til at dreje sig om kampen mod nazismen. Den sociale problemstilling interesserer mig allermost, at alle, også de mindste i samfundet, skal have muligheder for at leve et godt liv. Jeg finder ikke, at et rigtigt demokrati skal gøre de rige rigere og de fattige fattigere. Derfor tror jeg ikke, som det er på mode at mene for tiden, at den kommunistiske ide er død. Jeg synes ikke, at den nuværende udvikling i Tyskland går i den rigtige retning. Arbejdsløsheden stiger, regeringen lover skattenedsættelser til gunst for de bedrestillede og skærer ned i de sociale udgifter. Der er stadig alt for mange problemer mellem den østlige og den vestlige del af det nu forenede Tyskland, og i det tidligere DDR har man fjernet de sociale sikringer, folk dog havde.

En sørgelig begivenhed i de senere år af mit liv var Sovjetunionens sammenbrud og erkendelsen af, at det sovjetiske samfund ikke betød virkeliggørelsen af den kommunistiske ide, som vi havde troet på. At folkedemokratiene desværre ikke var folkets demokratier. Det er

meget trist, at det store Rusland med alle sine råstoffer og muligheder er blevet så forarmet og misledet. Jeg tror, at Khrustjov med sin større hensyntagen til befolkningens behov, også for frihed, ville have haft muligheder for at lede landet ind i et bedre spor, hvis han ikke var blevet fjernet fra magten. Gorbatjov giver jeg ikke så meget for. Han holdt bare udsalg.

Jeg fortryder ikke mit politiske engagement trods de lidelser, det kostede. Det kunne ikke være anderledes. Men om jeg ville have brugt mit liv på samme måde en gang til, det tør jeg slet ikke svare på. Jeg kan ikke finde den rette heltmodige tone til at sige, at selvfølgelig ville jeg have handlet akkurat på samme måde igen. Engang talte jeg i Tønder om mine holdninger og mine oplevelser. Efter foredraget var der helt stille i salen. Så kom spørgetiden, og en dreng på 14-15 år spurgte mig: »Karl Heinz, efter det, du har oplevet, ville du så gøre det igen?« Jeg tænkte mig om og måtte så svare: »Jeg ved det ikke, jeg tror det ikke – hvis jeg havde vidst, hvor bittert det ville blive.«

Litteraturhenvisning

I de seneste år er publiceret flere artikler, som supplerer Karl Heinz Lorenzens fortælling. Nævnes kan:

Gerhard Paul: Hans Hermannsen – Flensburgs Gestapo-Chef, i: Broder Schwennsen m.fl. (red.): Verführt, verfolgt, verschleppt. Aspekte nationalsozialistischer Herrschaft in Flensburg 1933-1945. Flensburger Werkstücke zur Zeitgeschichte 1, Flensburg 1996 s. 101-127.

Matthias Scharl: Früher Widerstand aus der kommunistischen Arbeiterbewegung in Flensburg 1933 bis 1937, i: Flensburger Werkstücke zur Zeitgeschichte 1, Flensburg 1996 s. 148-182.

Klaus Weigle: Die Flensburger Kandidatenprozesse, i: Demokratische Geschichte. Jahrbuch zur Arbeiter-Bewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein IV Kiel 1989 s. 373-386.

Personregister

- Absthagen, 74
Adenauer, Konrad, 90, 91, 110
Alsbo, 15
Alsbo, Nanna, 15
Andersen, Niels Bøgh, 89, 109
Apel, Hans, 28
Asmus, 41, 42, 46
Asmussen, Willy, 106
- Bachmann, Kurt, 104
Bahr, Egon, 106, 110
Baltzersen, Anni, 18
Baltzersen, Ernst, 20, 21
Bästlein, 74
Baumkötter, Dr., 61
Benzien, 41
Bernadotte, Folke, 70
Beyreis, Max, 90
Billum, Niels Juel, 12, 14
Bismarck, Otto v., 53
Borg, Arne, 19
Borg, Jacob Hansen, 19
Böttcher, Dr. Walter, 102
Brandt, Willy, 28, 104
Brinkmann, Fritz, 106
Brodersen, Kalli, 39
Brömel, 88
Bruns, 26, 37
Buchmann, Albert, 62, 98
Buermeister, Gretha, 35
Burgwald, 9
Bøvadt, Chr., 32
Bøvadt, Dieter, 32, 33
Bøvadt, Heinrich, 32, 33, 88
Bøvadt, Karl, 32, 33
- Cederholm, Randi, 14
Cedorf, 25
Chechow, Erich, 74, 75
Christensen, Annelise, 14
- Christiansen, C.C., 84
Conrad, Mary, 19
Czernik, Jan, 68, 69
- Dallmeyer, Harm, 110
Danker, Uwe, 98
Dettmann, Fidde, 92
Dirks, Dirk, 12, 37
Dönitz, Karl, 93
Drews, Fritz, 84
Dürbi, Otto, 19
- Eickemeier, Fritz, 63, 80
Eggerstedt, Otto, 46
Engels, Friedrich, 28
Exler, Jens, 11
- Fiedler, 20
Fischer, Heinrich, 12
- Gayk, Andreas, 46
Gorbatjov, Mikhail, 112
Gottwald, Hein, 46, 49, 60
Grabsch, 41
- Hamester, Helma, gift Lorenzen, 86, 88,
94, 96, 106
Hamester, Karl, 19
Hannemann, Willi, 20, 21, 63, 86, 88
Hansen, Bernhard, 34
Hansen, Christian, 86
Hansen, Nicolai, 14
Heider, 52, 53
Helmer, Fritz, 87, 105
Henriksen, Henrik L., 12
Hermannsen, Arnold, 18, 39
Hermannsen, Hans, 38

- Hermannsen, Peter, 18, 39
 Heuck, Christian, 20, 21, 22, 23, 31
 Heuck, Franz, 76
 Hitler, Adolf, 22, 25, 27, 48, 74
 Hoffmann, Erich, 86
 Homann, Heinz, 18
- Ilse, Karl, 52, 53, 54
- Jacobs, 74
 Jensen, J.N., 33
 Jensen, Peder, 12, 13
 Jensen, Richard, 31,
 Jessen, Tage, 33
 Joost, Astrid, 14
 Jürgensen, Julius, 26
- Kania, Heinz, 97, 98
 Kanngieser, Fritz, 44, 45
 Karl, Dr. Hermann, 90, 94
 Kestenus, Karl, 18
 Khrustjov, Nikita, 112
 Kiesinger, Kurt Georg, 98
 Kloppenburg, J.J., 83, 84
 Köttschau, Dr., 98, 101, 102
 Kring, Peter, 14
- Lange, Christian, 24, 25, 26, 30, 32
 Lange, Friedrich, 88, 89, 97
 Langeved, Fritz, 22
 Leckband, Helmut, 19
 Lenin, 16
 Lienau, Heinrich, 79, 80
 Lienhardt, Ludden (Ludwig), 11
 Lupprian, Dr., 102, 104
- Madsen, Carl, 22
 Mahler, Christian, 68, 69
 Marx, Karl, 28
 Mehl, 37, 38
 Meissner, Georg, 38, 39
 Meitmann, J., 92
- Melfsen, Heinrich, 26, 37
 Meng, Hans J., 13
 Mengersen, Freiherr v., 49
 Mertineit, Walter, 110
 Meyer, K.O., 89, 110
 Münchow, Samuel, 91
 Møller, I.C., 84
- Naujocks, Harry, 71, 93
 Nendel, Max, 30
 Nendel, Musse, 30, 31
 Neukamp, 44
 Neumann, Heinz, 22
 Niemöller, Martin, 102
 Nissen, Alfred, 96
 Nissen, Astrid, 80
 Nissen, Martha, 33
 Noack, C.W., 33
 Nommensen, Hans, 83
 Nørgaard, Ingrid, 33, 109
 Nørgaard, Martin, 109
- Olesen, Ejnar, 12
 Oppenheimer, Max, 93
 Ottosen, Inger Margrethe, 12
- Pahl, 61
 Paulsen, Henrik, 33
 Peters, Fritz, 20
 Petersen, Fidde, 19
 Petersen, H.F., 33
 Petersen, Thyra, 12
 Post, 83
 Pressler, Otto, 92
 Priess, Heinz, 86
- Ratz, Karl, 92
 Reed, John, 23
 Reese, Maria, 21, 22
 Reimann, Max, 91, 98, 103
 Reiser, Nicolaus, 84, 90
 Rentmeister, August, 50
 Reyer, Silke, 108

Richter, Kurt, 61
Rogahn, Heinrich, 39, 54, 55
Rogahn, Richard, 39
Roth, 102
Roth, Anton, 19
Roth, Ferdinand, 19
Roth, Peter, 19

Scheffer, Dr., 98
Schirdewahn, Elsa, 16, 44, 86
Schirdewahn, Karl, 16, 17, 42, 44
Schmidt, Arthur, 39
Schmidt, Gunnar Worsøe, 12
Schneller, Ernst, 68
Schöler, Martin, 80, 83
Schröder, Hans, 46
Schröder, Louise, 94
Schubert, Lotte, 33
Schumacher, Kurt, 28, 90, 91
Seigewasser, Hans, 63
Sievers, Wilhelm, 26

Simmedinger, Albert N., 63,73
Sindemann, Horst, 63
Soltau, Paul, 19
Spliedt, Manfred, 105
Stiefvater, Ewald, 109
Strasser, G., 74
Sørensen, Willy, 83

Terkelsen, Frede, 35
Trotskij, 14
Tønnsen, Hans, 86

Urban, Ebe, 26

Wallnig, Max Georg, 101, 106
Wehner, Herbert, 35
Weigle, Klaus, 101, 102
Winzer, Fritz, 69
Wolthers, Hermann, 94

STUDIEAFDELINGENS UDGIVELSER

1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. 303 s. 1966. (Udsolgt)
2. H. V. Gregersen: Niels Heldvad 1564-1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance – ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 272 s. 1967. (Udsolgt)
3. Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland (1840-1897). 160 s. 1967. (Udsolgt)
4. Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 192 s. 1967. (Udsolgt)
5. Nørre og Sønder Gøs Herred. Red. af Poul Kürstein. 205 s. 1969. (Udsolgt)
6. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 121 s. 1971.
7. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864. 295 s. 1971. (Udsolgt)
8. Barn i Flensborg 1890-1920. Ved Poul Kürstein. 343 s. 1972 og 1973. (Udsolgt)
9. Helmut Leckband: Krigsfangelazarettet i Tamanskajagaden. 269 s. 1973 og 1974. (Udsolgt)
10. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. 173 s. 1975.
11. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954. 200 s. 1975.
12. Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Red. af Lars Schubert og Johann Runge. 335 s. 1977.
13. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 119 s. 1977. (Udsolgt)
14. Egernførde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, Frants Thygesen og O. M. Olesen. 291 s. 1980.
15. Jane Bossen/Helge Krempin: Granit i Angel. Romansk stenhuggerkunst i et sydslesvigsk landskab. 93. s. 1980. - Bogen har fået prædikaten »Godt Bogarbejde 1980«. (Udsolgt)
16. Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939. 444 s. 1981. (Udsolgt)
17. Johann Runge: Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb. 344 s. 1981. (Udsolgt)
18. Paul Tappe: Det gamle Kær herred i billeder og tekst. 228 s. 1982. (Udsolgt)
19. Franz Wingender: Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950. 218 s. 1983. (Udsolgt)
20. Franz Wingender: Krigens lænker. Dansk sydslesvigsk dagbog 1933-1944. 211 s. 1984.
21. Lars N. Henningsen: Provinsmatadorer fra 1700-årene. 472 s. 1985. (Udsolgt)
22. Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982. 2 bd. Red. af Jørgen Hamre og Johann Runge. 510 s. 1986. (Udsolgt)
23. Jane Bossen/Helge Krempin: Helligåndskirken i Flensborg 1386-1986. 108 s. 1986.
24. Bjørn Poulsen: Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. 299 s. 1988. (Udsolgt)
25. Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945. 207 s. 1988. (Udsolgt)
26. Ole Ventegodt: Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrederiregnskaber 1783-1812. 258 s. 1989. (Udsolgt)
27. Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-45. 122 s. 1990. (Udsolgt)
28. Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvej mellem nødvendighed og frivillighed. 152 s. 1990.

29. W. L. Christiansen: Mit brogede politiske liv. 128 s. 1990. (Udsolgt)
30. Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 – som folkelig og national bevægelse. 434 s. 1990. (Udsolgt)
31. Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig – et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841-1891-1921-1991. 184 s. 1991.
32. W. L. Christiansen: Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Flensburg. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch 1945-1954. 230 s. 1993.
33. Hans Nielsen: Streifzüge durch mein Leben. 219 s. 1994.
34. Gunnar Ryge Petersen: Agtrup danske skole 1946-1981. 1995.
35. Lars N. Henningsen: Kirke og folk i Grænselandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921-1996. 310 s. 1996.
36. Karl Heinz Lorenzen: Holdninger har en pris – en rød sydslesvigens erindringer fra tre Tyskland. 119 s. 1997.

ARKIVSERIEN

1. Lars N. Henningsen: Foreningsarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 52 s. 1992.
2. Lars N. Henningsen: Danske Kirkebøger i Sydslesvig. 117 s. 1993.
3. Lars N. Henningsen: Personarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 80 s. 1993.
4. Johannes Christiansen: Familien Rønnekamp fra Flensburg – en slægtshistorie fra helstatens dage. 128 s. 1994.
5. Allan Bengtsson og Lars N. Henningsen: Vandrelærere – rejsende i dansk kultur. 204 s. 1996.

Titlerne 20ff er i kommission hos **Padborg Boghandel**, Nørregade 16, DK-6330 Padborg. De resterende ældre titler bestilles hos **Dansk Boghandel**, Nørregade 74, D-24939 Flensburg.

For øvrigt skulle enhver titel – undtagen de udsolgte – kunne bestilles hos Deres egen boghandler.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Nørregade 59, D-24939 Flensburg. – Postbox 528, DK-6330 Padborg.

Karl Heinz Lorenzen er født i Flensborg i en dansk-tysk grænselandsfamilie. Han gik i dansk skole. I en tidlig alder blev han kommunist og gik i 1933 ind i modstandsbevægelsen mod nazismen samtidig med at han stadig kom i den danske ungdomsforening.

I 1936 blev han arresteret af Gestapo og sad 5 år i tugthus, senere tre år i koncentrationslejr. Hans politiske holdning bragte ham i efterkrigstidens Vesttyskland gentagne gange i konflikt med myndighederne.

Om dette bevægede liv fortæller Karl Heinz Lorenzen i sine erindringer.

Studiefællesskabet ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig